

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

2

ROČNÍK XIII, 1962

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Viera Budovičová, K teórii jazykového významu	109
Ludovít Novák, Závažnosť turčianskeho slovníka prof. Vážneho pre slovenskú historickú lexikológiu	127
Katarína Habovštiaková, Vzťah slovnej zásoby Bernolákovho Slováka k slovenským nárečiam	138
Rudolf Krajčovič, Nom. pl. <i>ľudé, ľudjé, ľudí</i> a priebeh diftongizácie na juhozápadnom Slovensku	146
Izidor Kotulič, Ku charakteristike nárečia juhozápadného Šariša. (Príspevok k historickej dialektológii východoslovenských nárečí.)	156

ZPRÁVY A POSUDKY

Univ. prof. dr. Eugen Pauliny 50-ročný. Š. Ondruš	173
Súpis prác Eugena Paulinyho (1935—1961). L. Dvonč	175
Riaditeľ ÚSJ SAV dr. Štefan Peciar päťdesiatročný. V. Blanár	181
Vincenc Blanár, Zo slovenskej historickej lexikológie. E. Pauliny	183
František Kopečný, Slovesný vid v češtině. G. Horák	185

СОДЕРЖАНИЕ

Вера Будовичова, К теории языкового значения	109
Людовит Новак, Важность турчанского словаря проф. Важного для словацкой исторической лексикологии	127
Катарина Хабовштиакова, Отношение словарного состава «Словаря» Бернолака к словацким диалектам	138
Рудольф Крайчович, Именит. множ. <i>ľudé, ľudjé, ľudí</i> и процесс дифтонгизации в юго-западной Словакии	146
Изидор Котулич, К характеристике диалекта юго-западного Шариша. (К вопросу исторической диалектологии восточнословацких диалектов.)	156

СООБЩЕНИЯ И РЕЦЕНЗИИ

К пятидесятилетию со дня рождения проф. д-ра Эугена Паулини. Ш. Ондруш	173
Список работ Эугена Паулини (1935—1961). Л. Двонч	175
К пятидесятилетию со дня рождения д-ра Стефана Пецяра, директора Института словацкого языка САН. В. Бланар	181
Винцент Бланар, Из словацкой исторической лексикологии. Э. Паулини	183
Франтишек Копечный, Словесный вид в чешском языке. Г. Горак	185

K TEÓRII JAZYKOVÉHO VÝZNAMU

VIERA BUDOVIČOVÁ

V tejto stati sa chcem zamerať na otázku, čo je to význam jazykových jednotiek, aká je jeho povaha a čo tvorí jeho podstatu. Riešenie tejto otázky je dôležité nielen pre všeobecnú teóriu jazyka, ale hlavne pre metódu významového rozboru jazykových prostriedkov. Problémom súčasnej lingvistiky je hľadanie objektívnej metódy analýzy významových javov. Na tento cieľ zamieriam aj túto štúdiu.

Vychádzam z niekoľkých základných premís, ktoré na tomto mieste nemôžem zdôvodňovať. Keďže z celkovej koncepcie jazyka vyplýva aj chápanie jazykového významu, stručne naznačím oporné body toho chápania, ktoré tu predkladám.

Jazyk je prostriedkom spoločenského styku, ktorý okrem svojej genetickej základnej dorozumievacej alebo prosto zdelovacej funkcie plní aj úlohu nástroja vedeckého poznania a umeleckého zobrazovania skutočnosti. V umeleckých slovesných dielach (ale i v neumeleckých prejavoch v hovorenej reči, ako je vyprávanie, popis) má jazyk funkciu zobrazovaciu, v ktorej spoluúčinkujú zdelenie, apel, výraz a estetický účinok. Proti prosto zdelovacej a zobrazovacej funkcii stojí poznávacia funkcia jazyka, jazyk ako nástroj exaktného myslenia a vedy (základná dorozumievacia funkcia tu vystupuje ako sprievodná).¹ Poznávacia funkcia jazyka sa dnes diferencuje

¹ Toto chápanie základných funkcií jazyka vychádza z funkčnej teórie K. Bühlera, líši sa však od jeho koncepcie v zásadných bodoch. Podľa Bühlera komunikačná funkcia charakterizuje jazyk a jazykové dianie ako celok, je to jediná funkcia ľudskej reči. Jeho rozlišovanie zobrazovacej, výrazovej a apelovej funkcie (Darstellungsfunktion, Ausdrucksfunktion, Appelfunktion) sa netýka reči vôbec, ale jazykových prostriedkov. Uvedené funkcie vyplývajú z troch základných funkcií znaku: symbolickej, symptomatickej a signálizačnej. Toto chápanie, ktoré v jazykovede zohralo veľmi kladnú úlohu, treba však domýšľať ďalej. Zásadne treba rozlišovať funkcie reči ako nástroja spoločenského styku a funkcie jazykových prostriedkov; tieto dva druhy funkcií sa navzájom podmieňujú, nie sú však totožné. Sama ľudská reč však nie je monofunkčná, neplní len úlohu nástroja komunikácie. Preto rozlišujem tri základné funkcie reči vôbec, prosto dorozumievaciu, poznávaciu a zobrazovaciu, ktoré sú na úrovni Bühlerovej komunikatívnej funkcie. Teda o zobrazovacej funkcii nehovorím v Bühlerovskom zmysle v rovine znaku (jazykového prostriedku), ale vo vyššej rovine jazyka ako celku. Pri jazykových prostriedkoch rozlišujem popisné, výrazové a zobrazovacie významové hodnoty. Poznanie sémantických zákonitostí jazyka umožní aj prepracovanie funkčnej teórie jazyka.

jasnejšie ako v minulosti. V súčasnej vede sa začína stavať do popredia problém vyjadrovacích prostriedkov vedy ako podmienka ďalšieho vedeckého pokroku.

Ďalšou premisou, z ktorej vychádzam, je chápanie jazyka ako javu znakového charakteru. Jazyk je systém konvenčných a spoločensky záväzných znakov. Jazykový znak je znakom svojho druhu, pričom má bilaterálnu povahu. Má formálnu, materiálnu stránku (sled zvukov alebo grafém) a stránku nemateriálnu, obsahovú, ktorá predstavuje význam materiálnej formy. Medzi formou a obsahom znaku je arbitrérny vzťah, sú však pevne na seba viazané spoločenskou konvenciou, živelnou v prípade znakov tvoriacich jednotky pospolitého jazyka alebo zámernou, presným definovaním obsahu znaku v jazyku vedeckom. Z toho vyplýva, že obsahová stránka jazykového znaku ako jeho neoddeliteľná súčasť má tiež konvenčný charakter, arbitrérnosť obsahu znaku k označovanému sa však prejavuje odlišne ako pri materiálnej forme znaku. Obsah jazykového znaku súvisí s mimojazykovou skutočnosťou, je tesne zviazaný s procesmi prebiehajúcimi vo vedomí, s myslením a s praktickou činnosťou ľudí, ktorí jazykové znaky používajú. Význam jazykového znaku ako jav jazykový nie je však totožný s javmi mimojazykovými, ktoré znak označuje (predmetná skutočnosť) alebo prostredníctvom ktorých označuje (psychické javy), je iba ich korelátom v rovine jazykovej. Ako jazykový jav má znakovú povahu, keďže v ňom ide o spoločensky a jazykovo stvárnenný odraz skutočnosti vo vedomí zapojený do systému jazykových znakov.²

I

Chápanie podstaty významu slov a jazykových elementov vôbec sa v priebehu vývoja myslenia menilo v závislosti od vývinu vied, hlavne logiky, psychológie, sociológie a samej jazykovedy. Čiastočne prehodnotené prvky staršieho chápania sa využívajú aj v novších teóriách. Tak dnešná sémantická jazykovedná teória je do veľkej miery poznačená staršími logickými a psychologickými výkladmi významu, ktoré často odporujú súčasnému pohľadu na jazykové javy. K výkladom významu tradujúcim sa od antiky sa dost neorganicky pripájajú hľadiská funkčné a štruktúrne, a tak vznikajú značné protirečenia a nejasnosti. Súčasnou úlohou jazykovedy je podať ucelenú teóriu jazykového významu, ktorá by vyplývala z funkčného a štruktúrneho ponímania jazyka a jeho dialektickej spätosti s objektívnou realitou a s javmi psychickými s spoločenskými. K takejto teórii chcem prispieť niekoľkými myšlienkami. Najprv však treba odhaliť protirečenia v doterajších náhľadoch na sémantické javy jazyka.

---

² Pozri tézy konferencie o marxistickej jazykovede a jednotlivé state venované problému znaku a významu v zborníku *Problémy marxistickej jazykovedy*, Praha 1962.

Všeobecne niet už dnes sporu o tom, že význam jazykovej jednotky nie je totožný ani s jej formou, ktorej je obsahom, ani s pomenúvanou skutočnosťou, ktorá je jej denotátom a má objektívnu, od jazyka nezávislú existenciu. Z toho by vyplývalo, že význam jazykovej jednotky je čosi osobitného, čo treba aj osobitne skúmať. Tento pre nás samozrejмый fakt nie je však v jazykovedných teóriách vždy jasný.

Význam jazykovej jednotky v protiklade k jej formálnej, materiálnej stránke, ktorá je zmyslami postihnuteľná a merateľná, je javom v svojej podstate nemateriálnym. Jeho fungovanie si vyžaduje mentálnu operáciu, priradenie jazykového znaku k istému javu vonkajšieho sveta prostredníctvom vedomého, psychického spracovania tohto javu. V tomto procese sa význam zdanlivo prejavuje ako čisto psychický jav a celý problém významu sa teoreticky redukuje na problém psychologický, respektíve logický. Psychológia rozlíšila niekoľko druhov psychických javov, od pocitov, vnemov cez predstavy k abstraktným pojmom a kategóriám. V teórii jazyka boli oddávna snahy priradiť význam jazykových elementov k niektorému z týchto psychických javov a ich pomocou ho analyzovať a vysvetliť. Tieto tendencie boli už v antike, dominujú v klasickej jazykovede minulého storočia (napr. psychologické a logické výklady významových zmien) a pretrvávajú v jazykovede v sémantických a gramatických prácach dodnes. Otázky jazykového významu sa skúmajú zväčša ako vzťahy slova a pojmu, významu a pojmu, vety a myšlienky, vety a súdu a pod., ako o tom svedčia súčasné sémantické štúdie a monografie.³

Výklady významu snažiace sa pridružiť jazykový význam k niektorému z psychických javov môžeme zhrnúť do dvoch smerov.

1. Logický smer. Slovo i jazykové jednotky gramatické sa pokladajú za javy patriace do oblasti intelektuálnej, medzi prejavy myslenia a logickej činnosti. Význam slova sa považuje za výsledok abstraktnej činnosti a stožňuje sa s logickým pojmom. Toto ponímanie si možno vysvetliť tak, že sa vychádza zo slov, ktoré pomenávajú všeobecniny (väčšina substantív, najmä abstrákt). Toto chápanie vzniklo v antike, kde zodpovedalo stavu vedeckého poznania vôbec i stavu poznania jazyka. Veda ešte nedosahovala úroveň vysokých abstrakcií a inventár bežnej reči spravidla postačoval aj pre vedecké myslenie. (Hoci sofisti už poukazovali na to, že bežná reč mátie logické myslenie.) Rozdiel medzi pospolitým (bežným, všeobecným) použitím slova a gramatického tvaru a jeho terminologickým použitím v niektorom vednom odbore nebol rozdielom v kvalite, ale iba rozdielom stupňovitým. Terminolo-

³ Tieto témy sú príznačné pre lingvistické a filozofické práce v marxistickej vede. Inde sa nestretávame tak často s prácami venovanými týmto problémom. Štúdium vzťahov slova a pojmu prináša mnoho nového pre poznanie sémantických javov jazyka. Mnohým prácam z tejto oblasti však možno vyčítať, že apriórne vychádzajú zo vzťahu jazykových jednotiek a prejavov psychických ako jednoznačne daného.

gický význam sa od pospolitého líšil tým, že bol presnejšie definovaný alebo že vôbec bol definovaný. Ich povaha nebola kvalitatívne odlišná. Význam slov používaných v starovekej vede sa skúmal v súvislosti s pojmami, ktoré tieto slová pomenovali. Tieto poznatky sa potom aplikovali aj na slová bežnej reči, ktoré sa takisto stotožňovali s pojmami. Viedol k tomu i poznatok, že pojem ako jav psychický nemôže byť ustálený a zakotvený v kontexte danej vedy bez materiálnej opory, bez jazykovej formy. (Dodnes sa vyskytujú názory, že forma slova je „materiálnym obalom“ pojmu.) To viedlo k chápaniu jazykových jednotiek ako čistých foriem pre myšlienkové, pojmové obsahy. Toto ponímanie môžeme vyjadriť rovnicami: *obsah jazykového znaku* = = *obsah pojmu*; *forma pojmu* = *jazykový znak* (materiálna forma slova). Takto z komplexu znakových javov jazykových vypadáva význam jazykovej formy a je zbytočné jeho osobitné skúmanie. Ba možno povedať, že problém významu jazykovej formy ani nejestvoval, lebo význam sa nevedomoval ako niečo osobitného, odlišného od pojmu. Význam jazykovej formy ako špecificky lingvistický jav prichádza na scénu až neskôr, keď sa logická koncepcia jazyka ukázala príliš zjednodušujúcou a nedala sa aplikovať na nové fakty, ktoré odhalil ďalší lingvistický výskum.

2. Psychologický smer sa líši od logického väčšou hĺbkou pohľadu i širším rozpätím. Okrem intelektuálnej stránky reči začínajú sa brať do úvahy aj ďalšie, citové a vôľové zložky jazykových útvarov, ktoré zodpovedajú neintelektuálnym psychickým prejavom. Psychologické ponímanie jazyka a jeho významových javov sa opiera o porovnávanie rôznych jazykov i rôznych plánov jazyka, čo umožňuje aj postihnúť rozličných funkcií jazykových prejavov. Rozlíšenie zobrazovacej, apelovej a výrazovej funkcie jazyka (napr. u K. Bühlera) umožňuje, že sa jednotlivým jazykovým prostriedkom priznávajú vlastnosti, na základe ktorých môže jazyk splňať svoje funkcie. Okrem intelektuálnej platnosti začínajú sa pri jazykových prostriedkoch rozlišovať aj hodnoty citové a štylistické. Pri takomto prístupe k jazykovým faktom sa jazykový význam chápe komplexnejšie, i keď aj naďalej trvá tendencia vysvetľovať ho pomocou javov psychických, pravda, presnejšie rozčlenených.⁴ V základe sémantickej teórie zostáva aj naďalej rovnica medzi význa-

⁴ Napr. u Fr. Trávníčka nachádzame takúto formuláciu vzťahu slova a psychiky: „Každé slovo vyjadruje pojem. — Slová vyjadrujú cily a vôľu iba v spojitosti s pojmom, pričom pojmový obsah je tu hlavným elementom. — Slová sú všeobecne zrozumiteľné preto, lebo vyjadrujú jednu z foriem myslenia, a to pojmy.“ (*Nekotoryje zamečanija o značenií slova i poňatiija*, Voprosy jazykoznanija 1956, č. 1, 75.) A. N. Smirnickij podáva takúto definíciu významu: „Význam slova je isté zobrazenie predmetu, javu alebo vzťahu vo vedomí, ktoré je súčasťou štruktúry slova ako jeho vnútorná stránka. Vo vzťahu k tejto vnútornej stránke predstavuje zvuk slova materiálny obal, nevyhnutný nielen na vyjadrenie významu, jeho zdelenie iným ľuďom, ale i pre sám jeho vznik, formovanie, jestvovanie a vývin.“ (*Značeniije slova*, VJ 1955, č. 2, 79—89.) Smirnického chápanie dobre vystihuje spätosť obsahovej a formálnej stránky jazykovej jednotky. Správne je aj to, že sa význam považuje za súčasť jazyka. Táto téza však protirečí prvej

mom jazykovej jednotky a pojmom, ibaže sa predpokladá, že k pojmovému jadru sa pridružujú ďalšie hodnoty, ktoré sú jednak odrazom postoja používateľov jazyka k pomenúvaným veciam na základe individuálnych zážitkov a skúseností (hodnoty citové), jednak stopami používania výrazových prostriedkov v rozličných jazykových i mimojazykových kontextoch (hodnoty stylistické).

Oba smery, logický i psychologický, majú spoločný nedostatok, ktorý im bráni vidieť proces myslenia a jazykové dianie v ich zložitosti. Nerobí sa rozdiel medzi abstrakčnou, pojmotvornou činnosťou ako procesom intelektuálneho myslenia (a odlišnými neintelektuálnymi psychickými procesmi) a výsledkom týchto procesov, znakovitou činnosťou. Intelektuálny proces, abstrakcie predpokladá jednak predchádzajúce abstrakčné procesy fixované materiálnymi jazykovými znakmi, jednak vyžaduje utvorenie nového znaku, aby sa mohol zachovať výsledok intelektuálnej činnosti (a aby ho bolo možné komunikovať). Abstrakčná i znakovitá činnosť je príčinne i časovo zviazaná, preto sme náchylní chápať ju globálne ako jeden jav. Znakovitá etapa tohto procesu však patrí do inej oblasti; je to činnosť špecificky jazyková (utvorenie jazykového znaku sa podriaďuje vlastným jazykovým zákonitostiam). Nemožno preto považovať za správne také vysvetľovanie podstaty jazykového významu, pri ktorom sa význam buď úplne stotožňuje s pojmom, alebo pri ktorom sa pojem pokladá za jadro jazykového významu.⁵ Logický a psychologický výklad podstaty významu zjednodušuje vzťah medzi jazykom, vedomím a myslením a skutočnosťou. Tieto tri základné faktory znakovitornej činnosti sú vo vzájomných zložitých vzťahoch, nie sú však totožné. Teórie o pojmovej podstate významu predpokladajú totožnosť jazyka a myslenia alebo domyslené do konca k takémuto stotožňovaniu vedú. I keď sa nestotožňuje s myslením jazyk ako celok (vedomé stotožňovanie jazyka a myslenia je dnes už prekonané a nemusíme ho vyvracať), stotožňuje sa

---

časti definície, kde sa význam slova považuje za zobrazenie predmetu vo vedomí (pojem). Tvrdí sa, že význam patrí do jazyka, a zároveň, že je to jav zo sféry myslenia. Toto protirečenie je príznačné aj pre iné sémantické práce. K stotožňovaniu jazykového významu a pojmu vedie aj to, že sa skúma význam slova, čiže význam lexikálnych jednotiek a neberie sa do úvahy význam gramatický, ktorý je s lexikálnym významom v jazykovej jednotke spätý. Za prínos však treba pokladať už samo zamýšľanie sa nad tým, či je význam javom jazykovým alebo psychickým, alebo či je to nejaký jav prechodný.

⁵ Obmenou uvedených výkladov významu slova je názor, že význam slova nie je pojem, ale predstava. Niektoré slová sú vraj späté s predstavou, kým sa nevytvorí plnohodnotný pojem. Tomuto chápaniu odporuje skutočnosť, že predstava pre svoju názornosť a konkrétnosť nemá zodpovedajúce jednoduché slovné vyjadrenie. Možno ju vyjadriť opisom v prehovore ako každú skutočnú udalosť (rozprávanie o minulých dejoch je opisovaním predstáv), v jazyku jej však nezodpovedá významová jednotka. Vieme si predstavovať bez slov, s pojmiami však nemôžeme operovať bez zodpovedajúcich slovných znakov. Pozri J. Kocika, *Gnozeologické základy pojmov*, Bratislava 1960, 29—30. Paralelnosť slova a predstavy popiera aj P. Trost, *Slovo a pojem*, Sovetská veda — Jazykoveda IV, 1954, č. 5—6, 411—412.

s psychikou obsahová, významová stránka jazykových javov, ktorá sa taktodotrhuje od stránky formálnej, materiálnej ako kvalitatívne odlišný jav, patriaci do inej ontologickej roviny. Forma a obsah jazykových jednotiek tvoria jednotu, sú tesne na seba viazané tak v historickom vývine ako i v súčasnom fungovaní. Dôkazy o jednote formy a významu jazykových jednotiek poskytuje celý jazykovedný výskum, najnovšie ich rozhojňuje aj kvantitatívny výskum jazyka. Z hľadiska znakovkej teórie je neudržateľné unilaterálne chápanie znaku ako prostej formy. Bilaterálne chápanie zas neprípúšťa, aby jedna jednotka patrila do rozličných a protikladných systémov, do jazyka — spoločenského javu nástrojovej povahy a do psychiky, ktorej podstatou je schopnosť odrážať skutočnosť. Jazyk vo vzťahu k psychike je nástrojom fixovania a komunikácie psychických odrazov.

Ďalším nedostatkom uvedených teórií je jednostranný genetický prístup k jazyku a k významovému javom, vyplývajúci z historickej diachronickej metódy klasickej jazykovedy. Sémantika vznikla ako historická jazykovedná disciplína, zameraná na skúmanie významových zmien v historickom vývine jazyka a pri vznikaní moderných jazykov. Pre poznanie sémantických zákonitostí v ich celej šírke a pre preniknutie k podstate významových javov nestačí skúmať iba pojmotvorné a znakovtvorné procesy. Synchronne jazykovedné metódy prinášajú nový pohľad aj na významové javy, ktoré tak ako javy hláskové a gramatické predstavujú v synchronnom priereze istý stav, vytvárajú zväzky a štruktúry. Vzájomné vzťahy jazykových jednotiek spoluurčujú nielen ich formálnu stránku, ale aj ich hodnoty významové. Aj historické zmeny sú podmienené nielen mimojazykovými faktormi, ale i jestvovaním vnútorných jazykových vzťahov. Treba s nimi počítať aj pri významových zmenách.⁶

3. Treba ešte spomenúť pragmatický výklad podstaty jazykového významu, ktorý sa vypracoval hlavne v americkej psychológii a jazykovede. V tomto chápaní je význam záležitosťou praxe, jeho podstatou je reakcia individua na jazykový znak, ktorej výsledkom je činnosť. V protiklade k logickému a psychologickému výkladu sa význam nespája s psychikou ani sa nevykladá pomocou jej jednotiek, ale dáva sa do súvislosti s reakciami organizmu a s činnosťou ľudí. Ľudské správanie v širokom zmysle slova rovná sa významu znaku.⁷ Napr. americký filozof Peirce, z ktorého vychádza aj teoretik znaku Ch. Morris, vyslovuje tézu, že význam nie je nič iného

---

⁶ Vývinové hľadisko treba odlišovať od chápania jazykového diania ako procesu neustáleho pohybu (*energeia*), ktorý je výsledkom používania jazykového systému v individuálnych jazykových prejavoch v reči.

⁷ Táto koncepcia je blízka pavlovovskému chápaniu slovného znaku ako „signálu signálov“, v ktorom sa význam považuje za reflex organizmu na popud (jazykový znak chápaný ako signál).

ako praktické skutky myslenia a činnosti.⁸ Na behaviorizme a pragmatizme je založené aj chápanie významu u Betrandu Russela.^{8a} Tvrdí, že slovo má samo osebe nejasný, neurčitý význam, človek „porozumie“ slovu vtedy, keď urobí, čo sa žiada alebo čo je potrebné. Porozumenie zmyslu slova, postihnutie jeho významu vraj nie je nutné. Uvádza prirovnanie s planétou, ktorá koná svoju dráhu bez toho, že by si uvedomovala Keplerove zákony.

Pragmatický princíp je základom aj tzv. psycho-socio-logiky znaku, teórie jazykového významu, vypracovanej v škole všeobecnej sémantiky A. Korzybského.⁹ Slovo vyvoláva u individua sémantickú reakciu, ktorá nie je iba sprievodným javom, ale sama táto reakcia tvorí obsah, ktorý hovoriaci vkladá do slovného znaku.

E. BuysSENS¹⁰ pokladá reč predovšetkým za prostriedok pôsobenia na iných. Medzi jazykom a myslením vidí nepreklenuteľnú hranicu, ktorá spôsobuje nedorozumenia pri rečovom styku. Jazyk nemôže preklenúť priepasť medzi individuálnym myslením a spoločenskou platnosťou a všeobecnosťou významov. Jazykom podľa BuysSensa nevyjadrujeme myšlienky, iba komunikujeme ich časti. Jazykový znak nemá svoj vlastný význam, ten závisí od mimojazykovej situácie.

Tieto výklady by bolo možné aplikovať na niektoré prípady komunikačných aktov z okruhu praktickej činnosti. Táto metóda však zlyháva, keď ide o používanie jazyka v oblasti vedy, slovesného umenia, popisného rozprávania a pod., kde sa používajú slová zamerané nie na konanie, ale späťne na činnosť myšlienkovú. Chybou pragmatických teórií je, že sa jedna vlastnosť slov preceňuje a považuje sa keď nie za jedinú, tak za základný významový princíp. Vzťah slova k praxi a k činnosti, ktorý tieto teórie zdôrazňujú, treba však tiež brať pri analýze významu do úvahy.

II

Novým dôležitým momentom pre teóriu významu je používanie jazyka v súčasnej vede. Vytváranie a používanie vedeckých termínov, prispôbovanie jazyka pre potreby teoretického výskumu prináša aj nové problémy jazykové. Významová stránka vedeckých termínov sa stala natoľko špecifickou, že sa

⁸ Ch. S. Peirce, *How to Make Our Ideas Clear*, Selected Writings of Charles S. Peirce, Stanford (California), 1953 (citované podľa A. Chaffa c. d.). Chápanie jazykového významu ako činnosti a reakcie na slovný podnet nachádzame aj u amerického psychológa a teoretika jazyka R. Browna v knihe *Words and Things*, Introduction to Language, Glencoe, Illinois 1959, 93 n.

^{8a} Zakladateľ matematickej logiky a logickej analýzy jazyka. Pozri M. Cornforth, *Spor vědy s idealismem*, Praha 1949, 95 n.

⁹ Pozri V. Budovičová, *Předmět lingvistické sémantiky*, JČ XII, 1961, 123—139.

¹⁰ *Speaking and Thinking from the Linguistic Standpoint*, Acta Psychologica X, 1954, č. 1—2.

jasne diferencuje od významov slov používaných v bežnej reči. Vypracovanie jazyka vedy vo funkcii nástroja vedeckého poznania spôsobilo, že na pozadí významovej špecifičnosti jazykových prostriedkov používaných vo vede môžeme lepšie sledovať vlastnosti prostriedkov bežného jazyka. V súčasných sémantických prácach sa prejavuje potreba vyrovnat sa s týmito otázkami. Zatiaľ však prevláda snaha vysvetliť nové fakty v medziach tradičných sémantických teórií. Konštatuje sa, že vedecké termíny sa z významovej stránky odlišujú od bežných slov; tento rozdiel sa vykladá tým spôsobom, že význam vedeckého termínu sa stotožňuje s pojmom. Tvrdí sa, že obsah vedeckých termínov tvoria vedecky prepracované pojmy, kým slová bežnej reči majú jazykové významy. Podstatu významu neterminologickej jazykovej jednotky tvoria elementárne pojmy na nižšom stupni abstrakcie.¹¹ Z tohto tvrdenia vyplýva, že slová nie sú schopné v svojich významoch obsiahnuť abstraktné pojmy. Jazykový význam sa pokladá za výsledok akejsi rudimentárnej abstrakčnej činnosti a kladie sa do ostrého protikladu k obsahu termínu. Terminológia sa takto vytrháva zo slovnej zásoby, čo nezodpovedá skutočnosti, lebo i vedecké termíny, pokiaľ sú utvorené podľa modelov niektorého prirodzeného jazyka a z inventára jeho pomenovacích prostriedkov, patria do slovnej zásoby, medzi jazykové prvky a nemožno im upierať jazykový význam, hoci si uvedomujeme špecifičnosť ich významu.

V odtrhávaní bežných slov od vedeckých termínov sa prejavuje postoj k jazyku ako k nedokonalému nástroju vedy a poznania. S takýmto postojom sa stretávame vo filozofickej sémantike.¹² Vzniká otázka, ako potom možno vedecký pojem fixovať. Jediným riešením by bolo utvorenie metajazyka, umelého systému symbolov. Odborné terminológie jednotlivých vedných odborov však možno tiež považovať za čiastočné, neúplné metajazyky. Odborný termín má jedinú funkciu, pomenúvať alebo vyjadrovať pojem, je formou jestvovania pojmu.¹³ To dokazuje, že medzi významom slova a významom termínu nie je neprekročiteľná priepasť, i keď sú vo vzájomnom protiklade. Jestvujú však bežné slová, ktoré boli využité ako termíny a nestratili pritom

---

¹¹ Tento názor sa vypracoval najmä v sovietskej filozofii jazyka. Pozri P. S. Popov, *Poňatije slova v svete marksistskogo učeniija o neposredstvennoj svjazi jazyka i myšlenija*, Vestnik Moskovskogo universiteta 1954, č. 4, 77 n.; *Značenijsje slova i poňatije*, VJ 1956, č. 6; D. P. Gorski, *O roli jazyka v soznaniij*, Voprosy filosofii 1953, č. 2; *K voprosu ob obrazovanii i razvitii poňatij*, VF 1952, č. 4. K tomuto chápaniu sa prikláňajú aj niektorí bádatelia u nás. Pozri V. Hrabě, *K problému slova a pojmu*, Slovo a slovesnost 1955, č. 4, a P. Trost, c. p. Pojmy vedecké a empirické rozlišuje J. Kocka, c. d. Podobný názor má A. Schaff (*Wstep do semantyki*, Varšava 1960). Tvrdí, že celý problém zaniká, keď budeme vedecké termíny považovať za názvy vedeckých pojmov a slová bežnej reči za výrazy pre pojmy nevedecké. Schaff kategoricky tvrdí, že význam slova je totožný s pojmom.

¹² Prehľad smerov filozofickej sémantiky pozri v mojej stati citovanej v poznámke 9.

¹³ J. Horecký, *Vzťah pojmu a termínu*, JČ XI, 1960, 99.

ani svoj pôvodný neterminologický význam. Obsah vedeckého termínu sa tiež môže meniť a vyvíjať k väčšej presnosti a abstrakcii zároveň so zmenami pojmu, ktorý sa daným termínom vyjadruje. Ukazuje sa, že význam slova je pružný jav, môže sa vyvíjať a meniť podľa toho, akú funkciu jazyková jednotka dostáva v priebehu jazykového a spoločenského vývoja. Dilema jazykového významu a obsahu vedeckého termínu prestane jestvovať, keď nebudeme stotožňovať význam slova s pojmom ani ho vykladať krčovite pomocou javov psychických, ktoré sú zatiaľ nepreskúmané, takže vysvetľujeme neznáme neznámym, ale budeme pristupovať k významu všetkých jednotiek jazyka ako k javu špecificky jazykovému, ktorý síce súvisí veľmi úzko s prejavmi duševného života, ale má jazykovú povahu a dá sa analyzovať jazykovodnými metódami.¹⁴

Týmto nechcem vôbec popierať, že každý jazykový prvok sa viac alebo menej jasne viaže k realite prostredníctvom psychiky, že súvisí s vedomím a myslením a s ich elementmi. Práve pri slovách terminologických je súvislosť s pojmovými jednotkami myslenia priamočiara a jasná, najmä pokiaľ ide o vedecké termíny. Vo vede je stále naliehavejšia požiadavka, aby sa obsah vedeckého termínu čo najviac kryl s obsahom pojmu, ktorý termín pomenúva. Pokiaľ však ide o jazykový prvok znakového charakteru, akým termín nesporne je, potiaľ ide aj o označovanie, čiže jestvuje význam. To neznamena, že termíny považujeme z významovej stránky za totožné, rovnorodé s bežnými slovami. Sú to však javy toho istého druhu, preto ich treba skúmať na základe spoločného princípu.

Z významovej stránky predstavujú odborné termíny vyhranený typ. Sú protikladom takých jazykových prvkov, ako sú citoslovca, onomatopoeje, rôzne častice, expresívne slová, ktorým v psychike ani nezodpovedajú pojmy.

---

¹⁴ Proti stotožňovaniu významu slova s pojmom argumentuje L. S. Kovtun, *O značení slova*, VJ 1955, č. 5. Tvrdí, že jednota významu a pojmu neznamena ich totožnosť. Stotožňovanie týchto dvoch javov by viedlo k tomu, že význam by nemohla skúmať lingvistika, ale psychológia a logika. Celá argumentácia je namierená proti odtrhávaniu odborných termínov od ostatných jednotiek slovnej zásoby, ku ktorému vedú tvrdenia, že odborné termíny nevyjadrujú jazykový význam, ale vedecký pojem. Kovtun uvádza, že aj slová bežnej reči sú schopné vyjadrovať v svojich významoch všetky druhy a štádiá pojmov od elementárnych po vedecké, čoho dôkazom je, že bežné slová sa môžu stať odbornými termínmi. Kovtun považuje pojem za jadro významu, berie však do úvahy nepojmové zložky významu bežných slov (citové, expresívne ap.) a zaradenie lexikálnych jednotiek v jazykovom systéme. („Význam slova je realizáciou pojmu prostriedkami jazykového systému, preto význam slova odráža prostredníctvom pojmu reálnu skutočnosť.“) Niektorí bádatelia aj napriek tomu, že všetky špecificky jazykové momenty významu slova berú do úvahy, vracajú sa k logickému chápaniu. Patrí medzi nich L. O. Reznikov, ktorý v práci *Poňatije i slovo* (Leningrad 1958) dochádza k takýmto záverom: „Hovoríme o význame, majúce na mysli pojmový obsah slova“ (s. 29). „Preto i slovo, keďže jeho významom je pojem, treba pokladať za odraz predmetnej skutočnosti“ (s. 123). „Myslenie má svoju logickú formu, jazyk svoj sémantický obsah. Nerozlučná spätosť jazyka a myslenia sa prejavuje v tom, že obsah myslenia, keďže je fixovaný v jazykových prejavoch, prejavuje sa ako sémantika jazyka“ (s. 24).

Tieto slová nie sú pomenovaniami vecí, ale vyjadrujú duševné stavy.¹⁵ Onomatopoeje tvoria z významovej stránky celkom osobitnú skupinu ikonografických (zobrazujúcich, napodobujúcich) znakov, ktoré nemožno spájať s abstrakčnou intelektuálnou činnosťou. Iba pokiaľ majú platnosť slov istého jazyka, možno ich považovať za zovšeobecňujúce znaky (nejde o prosté napodobenie prírodných zvukov; onomatopoeické slovo napodobujúce ten istý reálny zvuk má v rôznych jazykoch odlišnú podobu). Medzi týmito dvoma pólmi, ktoré predstavujú slová terminologické a citoslovceia, jestvuje mnoho typov prechodných. Napr. aj v bežnej reči sú slová terminologického charakteru (remeselnícka, technická atď. terminológia), ku ktorým treba priradiť aj názvy prírodných a ľudských produktov. V istom zmysle tvoria názvy konkrétnych vecí nesústavnú nomenklatúru. Môžeme preto lexikálne jazykové jednotky roztriediť na pomenovacie, ktoré slúžia na pomenúvanie, identifikovanie vecí, a na výrazové, ktoré vyjadrujú postoj hovoriaceho k veciam a ľuďom, citové a vôľové stavy a subjektívne hodnotenie. Onomatopoeje môžeme vydeliť ako osobitný zobrazovací typ. Väčšina slov bežnej reči je kombináciou pomenovania a výrazu (napr. zdobneniny, hodnotiace adjektíva, rôzne štylistické synonymá ap.; k neutrálnemu bezpríznačkovému pomenovaniu môže pristúpiť výrazový prvok až v reči, v kontexte, napr. aktualizované použitie slov, použitie istej intonácie ap.). Slová s hláskovou expresivitou majú aj zložku zobrazovaciu (napr. *hrmot*, *svišťanie* [vetra], *sykot*, *mrmlat* atď.).

Tento len veľmi zbežný pohľad na slovnú zásobu ukázal, že ona nepredstavuje z významovej stránky homogénny celok. Nie sú všetky slová rovnaké, ale naopak, majú odlišné, často protikladné významové hodnoty. Za nedostatok sémantických výskumov treba považovať nielen izolované skúmanie jednotlivých slov bez ohľadu na ich vzájomné súvislosti (atomizmus), ale aj zjednodušujúci prístup k významovým javom, snahu vtlesniť bohatú škálu významových hodnôt do rovnakej logickej schémy bez detailnej analýzy skutočných jazykových faktov. Ani význam jednej jazykovej jednotky nie je jednoduchý. Môžeme ho ďalej analyzovať a vydeliť v ňom jednotlivé sémantické elementy.

Ukazuje sa, že jazyková jednotka je významovo pružná, čo je nevyhnutný predpoklad pre jazykovú komunikáciu. Jazykové elementy sú výsledkom používania jazykového systému v najrozličnejších životných situáciách a musia zároveň slúžiť aj pre nové situácie a okolnosti. Adekvátne postihnutie významových javov jazyka si preto vyžaduje, aby sme k jazykovým jed-

¹⁵ Vzájomný pomer vedomia a myslenia vo vzťahu k jazyku rozoberá B. Valehrach (pozri jeho referát *Formy odrazu skutočnosti a pojem jazykového znaku* v zborníku *Problémy marxistickej jazykovedy*, Praha 1962). Rozlišuje objektívne a subjektívne psychické odrazy reality a z tohto chápania vyvodzuje dôsledky pre jazykové znaky.

notkám pristupovali ako k javom, ktoré môžu byť nositeľmi významov rôzneho typu od pojmových po citové a expresívne. Rôzne významové typy môžu koexistovať v jednej významovej jednotke, v prípade polysémie a homonymie, ale aj monosémická jednotka môže byť navrstvením viacerých sémantických elementov (pomenovacích, výrazových, zobrazovacích). Proti tejto podstatnej vlastnosti jazykových prostriedkov prirodzených jazykov v ich základnej komunikatívnej funkcii kladie sa na jazykové prostriedky v ich funkcii poznávacej, v jazyku vedeckom, požiadavka sémantickej jednoduchosti, ktorá je podmienkou jednoznačnosti vedeckých termínov. Preto termín predstavuje jednoduchý významový typ, v ktorom objektívny, pojmový význam nie je narušovaný nijakými inými sémantickými elementmi. Proti požiadavke významovej priezračnosti termínu, ktorá znamená maximálnu popisnosť jeho vnútornej formy, prejavuje sa v súčasnej vede opačná tendencia, snaha po maximálnej značkovosti termínu, ktorá vedie k odmietaniu prirodzených jazykov v prospech umelých systémov symbolov. Popisnosť termínu má totiž za následok jeho zaradenie do slovných čeladi bežného jazyka (využívanie rovnakých koreňov) a v dôsledku toho porušenie jednoznačnosti a významovej presnosti termínu. Popisnosť sa vo vede nahrádza zaradením prvku do systému termínov, ktorý zodpovedá systému pojmov danej vedy. Tu sa prejavuje ďalšia vlastnosť jazykových jednotiek, vyplývajúca z ich vzájomných vzťahov, ktoré tvoria ďalšiu zložku ich obsahovej stránky a spoluurčujú ich význam.

III

Postihnutie zložitých súvislostí medzi jazykovými jednotkami a im zodpovedajúcimi elementmi vedomia a myslenia ešte nestačí pre úplné poznanie jazykových významových hodnôt. Súčasná jazykoveda poskytuje sémantike nové metódy analýzy významových javov. Analogicky podľa iných jazykových plánov môžeme aj v pláne lexikálnom hovoriť o systémovosti. Synchronne typologické porovnávanie jazykov dokazuje, že medzi javmi psychickými a jazykom nie je paralelnosť. Tak ako formálne elementy, aj významové prvky vytvárajú v rôznych jazykoch svojrázne zväzky, rozdielne významové systémy a štruktúry napriek tomu, že v zásade rovnaká vecná skutočnosť sa principiálne rovnako odráža vo vedomí (i keď spätný vplyv jazykovej štruktúry na psychiku treba tiež brať do úvahy). Jazyk by nemohol tvoriť koherentný celok, keby jeho elementy neboli navzájom od seba závislé. Významové hodnoty jazyka sa držia pokope nielen zo strany vecí. Nie je udržateľný názor, že významový systém jestvuje iba potiaľ, pokiaľ súvisí so systémom vecí, ktorého je jazykovým odrazom. Systémovosť sémantická je určovaná aj vnútorne jazykovo, jednak zo strany jazykových foriem, jednak

zo súvislostí významových. Tieto tri faktory sa navzájom preplietajú, vytvárajú zložité vzťahy. Týmito vzťahmi je daná súdržnosť významových javov. Inak by sme mohli s nimi operovať ľubovoľne a jazyk by prestal byť sám sebou, nástrojom dorozumievania.

Významy jazykových jednotiek sa špecifickými vlastnosťami odlišujú od jednotiek psychických. Za špecifické vlastnosti sémantické, podmienené funkciami a spôsobením jazyka, považujem závislosť od formy (je zložitejšia ako pri logických pojmoch), polysémiu (rôzne vlastnosti predmetu, zahrnuté v jednom pojme, môžu sa stať základom nových jazykových významov), tzv. vnútornú formu (zloženým a odvodeným slovám zodpovedá jeden pojem, ale vnútorná forma navodzuje súvislosti, ktoré sa môžu stať zdrojom expresivity, napr. *darmožráč* je iné ako *zbytočný človek*), sémantickú deriváciu (pri pojmoch nemôžeme hovoriť o odvodzovaní alebo prenášaní ako pri slovách), expresivitu, citovú platnosť, štylistickú hodnotu (ktorú považujem za súčasť významu). Tieto javy sú výsledkom zložitých vzájomných vzťahov slov po stránke formálnej, gramatickej a významovej, závislosti slova od kontextu v jazykovom prejave i v sústave jazykových prostriedkov, aktualizáčných možností atď. Význam nie je viazaný na jednu významovú jednotku, napr. na jedno slovo. Významová hodnota jazykovej jednotky vyplýva z jej miesta a zaradenia medzi inými jazykovými jednotkami. Tieto javy tu nemôžeme analyzovať podrobne, uviedli sme ich iba heslovite. Dostatočne nám signalizujú mnohostranné závislosti významových faktov, ich zložitosť a špecifičnosť. Nemôže byť pochybností o tom, že jazykový význam je špecifický jazykový jav, ktorý sa jasne diferencuje od javov psychických, s ním úzko spätých.

Keď popierame či už úplné alebo čiastočné stotožňovanie významu jazykovej jednotky s javmi psychickými a na druhej strane behavioristické zamieňanie významu s návykmi konania a zdôrazňujeme ich špecifičnosť a jazykovosť (znakovosť), treba nám podať iné vysvetlenie podstaty sémantických javov. Ukázalo sa, že jazykový význam je určovaný na jednej strane mimojazykovými javmi, a to objektívnou skutočnosťou prostredníctvom jej subjektívneho prežívania vo vedomí, na druhej strane faktami špecificky jazykovými, za aké treba pokladať postavenie významového prvku v sústave jazyka a spôsob jeho používania v reči. Považujem jazykový význam za špecifický jazykový jav, za neoddeliteľnú súčasť jazykového znaku, za funkciu jazykovej formy. Táto funkcia je označovať javy mimojazykovej skutočnosti (javy vedomia a myslenia ako všeobecniny v jazykovom systéme a javy objektívnej skutočnosti ako jednotliviny skrze vedomie a myslenie v reči, v jazykových prejavoch).

Treba si položiť otázku, čím je determinovaná označovacia, signifikačná funkcia jazykového znaku. Jazyková jednotka slúži na označovanie a po-

menúvanie vecí, je teda v istom vzťahu k realite. Tento primárny vzťah je sprostredkovaný vedomím a myslením, v dôsledku čoho sú jazykové jednotky aj vo vzťahu k prejavom vedomia, k elementom psychickým. Okrem toho je jazyk zameraný aj na činnosť a jednotky jazyka majú vzťah k správaniu človeka. Tieto vzťahy jestvujú medzi jazykom a mimojazykovou skutočnosťou, nazveme ich vzťahmi mimojazykovými. Okrem toho sú jazykové jednotky vo vzájomnom pomere medzi sebou. Morfémy vnútri slova, slová medzi sebou vytvárajú vyššie celky v jazykových prejavoch, ale súvisia navzájom i v systéme jazyka, kde vytvárajú zväzky, skupiny, polia, štruktúry a čiastkové systémy. Tieto vzťahy označíme ako vnútorne jazykové, intralingvistické. Každý jazykový prvok je teda určovaný jednak pomerom k mimojazykovým faktom, jednak k faktom samého jazyka a svojim miestom medzi ostatnými prvkami jazyka. Tieto danosti sú rozhodujúcimi činiteľmi signifikačnej funkcie jazykového znaku. Z toho vyplýva, že označovacia funkcia jazykových znakov je určená komplexom a vzájomným pomerom mimojazykových a vnútorne jazykových vzťahov. Za podstatu jazykového významu teda považujem vzťahovosť,¹⁶ ktorú nechápem jednosmerne alebo len recipročne, ale komplexne. Podstata jazykového významu je daná súhrnom jeho významotvorných vzťahov. Tieto vzťahy nie sú pri všetkých jazykových jednotkách rovnaké ani nie sú v rovnakom pomere. V každom významovom type sú uvedené vzťahy rozlične usporiadané, tvoria istú sústavu navzájom sa podmieňujúcich vzťahov.

Ďalej treba skúmať, aká je povaha významotvorných vzťahov. Vzťahy mimojazykové možno priradiť k asociačným vzťahom; ide tu o konvenčné spojenie istej zvukovej formy s vecou (asociácia na základe kontiguitity medzi heterogénnymi javmi). Vzťahy intralingvistické sú svojou povahou systémové.

---

¹⁶ V súčasnej sémantike sa u viacerých autorov začína uplatňovať vzťahové chápanie jazykového významu. St. Ullmann (*Principles of Semantics*, Glasgow 1951) podáva takúto definíciu významu: „Význam slova je vzájomný vzťah, ktorý spája názov a zmysel slova“ (*nom* a *sens*). Ullmann vychádza zo Saussurovej koncepcie jazykového znaku ako jednoty označujúceho a označovaného (*signifiant* a *signifié*). Jazykový význam sa vydeľuje ako osobitný jav (*signification*), ktorý je výsledkom recipročného vzťahu medzi jazykovou formou (*nom*) a ňou označovaným myšlienkovým obsahom (*sens*). Termínom *nom* (názov) sa rozumie jazyková forma znaku, cez ktorú je znak zapojený do systému jazykových foriem. Zmysel (*sens*) je zasa súčasťou systému pojmového, javom vedomia. Takto je jazykový znak z jednej strany určený formou, jazykom, z druhej strany myšlienkovým obsahom. Vzájomný vzťah týchto dvoch rovín vytvára význam slova.

V tejto koncepcii vidíme dva nedostatky. Ullmann zostáva naďalej v zajatí saussurovského ponímania obsahu jazykového znaku ako psychickej veličiny, do znaku vkladá označované. Neudržateľnosť tohto ponímania dokázali Bröcker a Lohmann, keď poukázali na to, že znak nemôže označovať svoj obsah, teda seba, ale niečo mimo seba (W. Borgeaud, E. Bröcker, I. Lohmann, *De la nature du signe*, Acta linguistica III, 1942 až 1943, 24—30). Ullmann však zo sémantického vzťahu vylučuje vec. Druhým nedostatkom Ullmannovho ponímania významu je to, že neprihliada ku komunikačnej situácii, významový vzťah kladie iba do roviny *langue*. Jazykový význam sa nám javí zložitejšie

Možno ich ďalej deliť na vzťahy paradigmatické, jestvujúce na základe podobnosti medzi formami a obsahmi (slovotvorná, synonymická a homonymická príbuznosť) alebo na základe kontrastu (antonymá). To sú vzťahy medzi homogénnymi jednotkami jazyka v rôznych plánoch jazyka (formálnom a významovom) alebo vzťahy v sémantickom poli. Ďalším typom vnútorných jazykových vzťahov sú vzťahy syntagmatické (distribučné), ktoré sa prejavujú ako lineárne vzťahy v reči, odlišujú sa od horizontálnych paradigmatických vzťahov v jazykovom systéme, majú však tiež systémovú povahu. Štúdium povahy týchto vzťahov patrí už do logiky.

Vzťahy paradigmatické a distribučné sa navzájom dopĺňujú. Napr. sémantické pole ako istý čiastkový systém lexikálnych jednotiek je dané ako celok mimojazykovými vzťahmi. Jeho štruktúru ako systémového útvaru udávajú vzťahy paradigmatické, kým vnútorná štruktúra jeho stavebných jednotiek (slov) je výsledkom syntagmatických vzťahov (distribúcie významových jednotiek v jazykovom kontexte).

Chápanie významu na základe vzťahového princípu môže byť východiskom pre zjednotenie rôznych použití slova *význam* v jazykovede. Týmto termínom sa označujú rozličné javy,¹⁷ pričom nie sú presne vymedzené ich súvislosti. Systematika sémantickej terminológie vyžaduje, aby sa pri popise a klasifikácii významových javov vychádzalo z jednotného princípu. Bežne sa napr. používajú termíny *gramatický* a *lexikálny význam*, *vecný význam*, *základný*, *odvodný* a *prenesený význam*, *rozširovanie* a *zúžovanie významu*, *slovníkový* a *kontextový význam*, *uzudlný* a *okazionálny význam*, *konkrétny* a *abstraktný význam*, *výkladový* a *prekladový význam* atď. Vzájomný pomer týchto „význa-

---

a vzťah medzi formou a pojmovým obsahom nevystihuje plne všetky jeho vlastnosti.

Interpretáciu významu jazykového znaku ako vzťahu nachádzame aj u poľského filozofa a sémantika A. Schaffa (*Wstęp do semantyki*, Varšava 1960). Schaff vychádza zo znakovej situácie. Význam sa vyskytuje tam, kde vystupuje znak v komunikačnom procese. Podľa toho „význam je vzťah medzi dorozumievajúcimi sa ľuďmi“ (c. d., 376). Elementmi tohto vzťahu sú: a) dorozumievajúce sa a mysliace osoby; b) vec, ktorej sa ich myslenie dotýka; c) znaky, pomocou ktorých dávajú svoje myšlienky najavo. Materiálne javy (zvuky) sa stávajú znakmi (znak chápe jednoznačne ako prvok formálno-významový) iba vtedy, keď sa dostávajú do zložitých vzťahov s ľuďmi, ktorí ich používajú ako znaky, so skutočnosťou, na ktorú sa vzťahujú, a so systémom znakov, s jazykom, v rámci ktorého fungujú. Schaff zdôrazňuje hlavne spoločenské vzťahy.

Vidíme tu snahu o syntézu logického, pragmatického a lingvistického hľadiska („Význam rovnako patrí do sféry ľudského konania a myslenia. Obe sú nerozlučne navzájom späté.“), lingvistická stránka však akosi uniká. Schaff preceňuje vzťahy mimolingvistické a neberie do úvahy vzťahy vnútorne jazykové. Je to následok dôsledného stotožňovania jazykového významu s pojmom. Vzťahy, na ktorých je podľa Schaffa založený význam jazykového znaku, sú totožné so vzťahmi, ktorých výslednicou je pojem. Naša vzťahová koncepcia významu sa teda so Schaffovou zhoduje iba terminologicky, pokiaľ sa hovorí o znakových vzťahoch. Podstata týchto vzťahov je však v našom chápaní odlišná, dovoľuje určiť jazykový význam ako špecificky jazykový jav, kým u Schaffa splyva jazykový význam s javmi myslenia.

¹⁷ Pozri C. K. Ogden a M. A. Richards, *The Meaning of Meaning*, London 1953.

mov“ nie je jasný a jednotlivé typy by sme ťažko mohli definovať. Dotknem sa tu termínov *plnovýznamové* a *nepplnovýznamové* slová.

Ako nepplnovýznamové sa označujú slová, ktoré patria ku gramatickým prostriedkom jazyka (spojky, častice, predložky). Tým sa o gramatickom význame tvrdí, že to nie je „plný“ význam. Na druhej strane nie je jasné, čo je to „plný“ význam. Každá významová jazyková jednotka má význam. Touto terminológiou sa nevystihuje nič pozitívneho, iba sa niektoré jazykové prostriedky kladú proti sebe z významovej stránky. Lexikálnym jednotkám sa zasa pripisuje tzv. *vecný* význam, čím sa zdôrazňuje, že označujú veci, mimojazykovú skutočnosť. Vzťah ku skutočnosti je pri mnohých lexikálnych jednotkách naozaj jednoznačný a rozhodujúci. Termínom *vecný* význam sa však nevystihujú iné črty významu, rozhodujúce pri tých jednotkách, ktoré nie sú čisto pomenúvacie. Tým sa všetky prvky slovnej zásoby kladú na jednu rovinu a ich význam sa redukuje na označovanie vecí.

Keď vychádzame z významotvorných vzťahov a ich kombinácií, ktoré určujú významový typ jazykových jednotiek, môžeme vydeliť niekoľko základných protikladných významových typov. Odlišné typy tvoria významy *lexikálne*, príznačné pre tie jazykové prostriedky, ktoré označujú veci a ich vlastnosti v najširšom zmysle, a významy *gramatické*, príznačné zasa pre prostriedky na označenie vzťahov medzi vecami v realite (a ich psychickými odrazmi) a vzťahov medzi jazykovými jednotkami, ktoré umožňujú fungovanie jazyka (pri týchto je vzťah ku skutočnosti nejasný a nepodstatný, napr. niektoré kategórie morfológické a syntaktické — gramatický rod, slovesná trieda, slovosled atď.). Pri prostriedkoch gramatických prevládajú vzťahy vnútorne jazykové, systémové. Vzťah mimojazykový ustupuje v tej miere, ako sa isté prostriedky špecializujú na vyjadrovanie gramatických vzťahov. Pri niektorých gramatických prostriedkoch, napr. pri predložkách miesta alebo času, je vzťah mimojazykový jasný, môžeme pre tieto výrazy nájsť korelatívne pojmy. Podobne pri kategórii vidu, času, pádu, rodu pri životných substantívach atď. Podstatou gramatických významov je teda istá kombinácia významotvorných vzťahov.

Medzi týmito dvoma kategóriami významov, lexikálnym a gramatickým, nie je však nejaká nepreklenuteľná hranica. Vývoj jazyka ukazuje, že lexikálne prostriedky sa môžu gramatikalizovať, keď sa ich mimojazykový vzťah oslabuje. Na druhej strane možno i gramatické vzťahy vyjadriť lexikálnymi prostriedkami (napr. menné vyjadrovanie v odbornom štýle). Porovnávanie jazykov ukazuje, že jeden jazyk vyjadruje tú istú skutočnosť alebo vzťah gramaticky, iný lexikálne. Ide teda v jazyku o jeden sémantický princíp spoločný všetkým významovým jazykovým jednotkám.

Ďalej môžeme vydeliť terminologický a neterminologický (bežný) typ významu. Ich protikladné vlastnosti sme už spomenuli. Terminologický alebo

poznávací význam sa redukuje na jeden vzťah, priamočiary vzťah medzi materiálnou formou termínu a vedeckým pojmom. Obsah termínu sa kryje s obsahom pomenúvaného pojmu. Bežný jazykový význam vlastne zaniká, a tam, kde ho jazyková forma termínu udržuje, je nežiadúcim vedľajším produktom. Vzťahy vnútorne jazykové sú pri vedeckom termíne potlačené. Tak sa dosiahne jednoznačnosť a presnosť termínu, požadovaná vo vede.

Ďalší výskum ukáže, aké iné typy významov v jazyku jestvujú okrem tých, ktoré sme uviedli. Pre jazykové funkcie (okrem poznávacej) sú najdôležitejšie prechodné typy, pri ktorých koexistencia komplexu vzťahov umožňuje bohatú výrazovosť, dôležitú pre hovorovú reč a pre umelecké jazykové prejavy. Postupné vyčleňovanie a určovanie jednotlivých významotvorných vzťahov sémanticky zložitého slova umožní objektívnejšie postihnúť významovú štruktúru lexikálnej jednotky.

Treba si všimnúť ešte ďalšiu okolnosť, ktorá je pre analýzu významu dôležitá. Jazykový význam je zároveň elementom jazykového systému i jazykového prejavu, patrí do roviny jazyka (*langue*) i do roviny reči (*parole*). Jazykový znak nie je iba zovšeobecňujúcim prvkom v jazykovom systéme, ale slúži na pomenovanie jedinečných vecí a na vyjadrenie jedinečných zážitkov v individuálnych jazykových prejavoch. Bolo by potrebné rozobrať sémantické vzťahy nielen s ohľadom na jazykový systém, ale aj na jeho využívanie a realizáciu v reči. Na rozdiel od hláskového a gramatického plánu jazyka, v ktorých sú individuálne zásahy obmedzené na najmenšiu mieru (variabilita foném alebo vybočenie z gramatických noriem sa môže pohybovať iba v úzkych hraniciach, určených zrozumiteľnosťou prejavu), v lexikálnom pláne sú možné individuálne odchýlky v reči práve pri významoch lexikálnych jednotiek. Individuálne varianty sú umožnené tým, že významové vzťahy mimojazykové môžu byť individuálne posunuté subjektívnymi faktormi a vzťahy vnútorne jazykové sa môžu tiež obmieňať podľa stupňa ovládania lexikálneho a sémantického systému.¹⁸ V samej podstate mimojazykových vzťahov je daná možnosť, ba nutnosť neustálych sémantických premien, prispôsobovania jazyka novej skutočnosti. Vzťahy intralingvistické kladú významovej variabilite isté hranice. Sémantická a lexikálna norma nie je taká záväzná ako normy hláskové a gramatické. Komplexnosť vzťahov určujúcich signifikačnú funkciu lexikálnych jednotiek dovoľuje ich značnú variabilitu. To je podstatou aktualizácie významu slov, hybnou silou sémantických posunov a lexikálneho vývoja. Preto sú aj hranice medzi lexikálnym systémom a jeho využitím menej ostré a pre sémantiku je dôležité skúmať sémantické zákonitosti živého jazykového diania. Sémantická stránka jazyka je proces, neustály pohyb. Každý syn-

¹⁸ Pozri k tomu E. Buysens, *Le structuralisme et l'arbitraire du signe*, *Studii si cercetări lingvistice* XI, 1960, č. 3.

chrónny rez je iba znehybnením tohto procesu a nemôže sa pri ňom sémantický výskum končiť. Lexikológovia, ktorí hľadajú systém v slovnej zásobe, zistili, že synchronne prierezy treba robiť veľmi husto. Napr. G. Matoré¹⁹ uvažuje o generačných intervaloch, čo znamená, že každých tridsať rokov je lexikálny systém prebudovaný. Pre postihnutie lexikálneho systému bude treba nielen skúmať systémové vzťahy medzi lexikálnymi jednotkami, ale aj zisťovať možnosti sémantickej variability, postihnúť hranice, v ktorých sa v istom období význam lexikálnej jednotky môže pohybovať, pričom zostáva daná jednotka identickou. Možnosti aktualizácie musia jestvovať v samom lexikálnom systéme.

Vzťahový výklad významu môže pripomínať tie teórie jazyka (napr. Hjelmslevovu), v ktorých sa jazyk redukuje na systém vzťahov. V predloženej koncepcii však neskúmame významové vzťahy samy osebe, ale na jazykovej materiálnej forme ako funkciu tejto formy. Bez materiálnej formy jazykového znaku nie je možný nijaký sémantický vzťah. Pri určovaní sémantických vzťahov je potrebné vychádzať z formy jazykovej jednotky a skúmať jej funkcie. Logický a psychologický výklad práve preto nemôže adekvátne zachytiť sémantické javy a procesy, lebo neskúma jazykovú formu alebo zdôrazňuje len vzťahy mimojazykové a nie vzťah jazykovej jednotky k iným formálno-významovým javom jazyka.

Objektívna metóda analýzy významových javov jazyka je možná len vtedy, keď vychádzame z daných jazykových javov a prihliadame na mimojazykové fakty, od ktorých sú závislé, a skúmame ich v ich mnohostranných vzťahoch.

THÉORIE DE LA SIGNIFICATION LINGUISTIQUE

Viera Budovičová

Dans cette étude je me pose la question, quelle est la nature des phénomènes qu'on appelle *le sens* ou la *signification* des éléments linguistiques. La linguistique ne peut pas se contenter des explications de ces faits donnés jusqu'ici. Celles-là ne sont pas adéquates, parcequ'elles ne tiennent pas compte de la complexité de ces phénomènes, ne les regardant pas comme les faits spécifiques appartenant au langage. Les théories de la signification, que nous répartons en trois groupes (logiques, psychologiques, pragmatiques) ne regardent pas le sens des mots comme un fait spécifique du langage qu'on doit étudier par les méthodes linguistiques. Les uns considèrent le sens des mots comme identique avec les manifestations de l'activité intellectuelle (le sens est égale au concept ou à l'image mentale), d'autres le concept est le noyau de la signification d'un mot, auquel s'ajoutent les valeurs affectives, expressives et stylistiques, d'autres enfin expliquent la signification par les actions pratiques qui doivent suivre la compréhension d'un signe linguistique, c'est-à-dire par le comportement ou les réactions de l'individu.

J'expose la solution de ce problème par un approche différent de celui mentionné plus haut. La signification des mots et des autres unités linguistiques (grammaticales) représente la partie constituante des signes linguistiques, donc un fait linguistique, qu'on ne doit pas confondre avec les faits psychiques ou autres. La signification des éléments

¹⁹ G. Matoré, *La méthode en lexicologie, domaine française*, Paris 1958.

linguistiques est un phénomène complexe, le résultat des relations qui existent entre la forme (le côté matériel du signe linguistique) et le signifié, c'est-à-dire la réalité, la vie psychique et le comportement d'un côté, et avec les faits du langage, les autres mots et unités de la langue dans le système et dans la parole de l'autre. Je peut donc définir la signification d'un signe linguistique comme *la fonction de la forme du signe*, la nature de cette fonction signifiante étant *un complexe des rapports*. Il faut distinguer deux sortes des rapports déterminants la signification. Les uns sont *extralinguistiques* (avec la réalité par l'intermédiaire des éléments psychiques), les seconds sont *intralinguistiques* (les rapports réciproques entre différents mots ou formes lexicales et grammaticales). Parmi les rapports intralinguistiques on peut distinguer *a*) les rapports *paradigmatiques*, formés par les relations entre les unités analogues soit par la forme (les rapports de homonymie) soit par le sens (synonymie) ou entre les unités formantes les familles des mots et les champs sémantiques; *b*) les rapports *syntagmatiques*, qui se manifestent dans le contexte (les syntagmes). Ces derniers sont le résultat de la distribution des mots, on peut donc parler des rapports *distributifs*.

Il faut distinguer parmi les différents types de la signification linguistique. Le type de la signification (lexical ou grammatical, terminologique ou courant) dépend de la combinaison des rapports extra- et intralinguistiques.

ZÁVAŽNOSŤ TURČIANSKEHO SLOVNÍKA PROF. VÁŽNEHO PRE SLOVENSKÚ HISTORICKÚ LEXIKOLÓGIU*

EUDOVÍT NOVÁK

O veľkom rozsahu a podrobnom spracovaní dialektologického slovníka celej stredoslovenskej oblasti turčianskej, ktorý už dlhé roky pripravuje do tlače jubilujúci prof. Václav Vážný, som podrobnejšie informovaný už dávnejšie z úst samého autora. Bude to, ako sa sám autor na vec díva, jeho životné dielo slovníkárske, o ktorom boli už ostatne zmienky aj v našej odbornej literatúre pri rozličných príležitostiach.¹ Vzhľadom na celkový stredoslovenský ráz turčianskych nárečí v pomere k stredoslovenskej jazykovej osnove spisovnej slovenčiny i vzhľadom na kultúrnu závažnosť Martina v nedávnej minulosti je prirodzené, že chystané dielo prof. Vážneho bude mať nepriamy význam i pre dejiny spisovnej slovenčiny. Slovníkom Vážneho budeme mať možnosť spoľahlivejšieho porovnávania slovníka spisovnej slovenčiny s nárečovým slovníkom stredoslovenským najbližšieho typu.

Zhodou okolností dostane sa dielo prof. Vážneho do nečakane priaznivej situácie, pokiaľ ide o dejiny slovenského lexika. Až slovník vyjde, bude ho možné porovnávať s iným rozsiahlym slovníkovým materiálom, takmer tristo rokov starším a pochádzajúcim bezpečne v naprostej prevahe práve zo stredoslovenskej oblasti turčianskej.

Ide o samostatný slovenský preklad latinsko-maďarskej verzie Komenského diela *Janua linguae Latinae reserata aurea* z pera vzdelaného turčianskeho zemana z Dulíc pri Neepaloch v Turci Františka Buľovského.² Preklad je datovaný rokom 1666.

* *Poznámka redakcie:* Nasledujúce príspevky E. Nováka, K. Habovštiakovej, R. Krajčoviča a I. Kotuliča, ktoré pre oneskorené dodanie alebo pre nedostatok miesta nemohli byť pojaté do 1. čísla tohto ročníka — porov. red. poznámku na str. 3 v 1. čísle XIII. roč. Jazykovedného časopisu —, sú venované prof. V. Vážnemu k jeho 70. narodeninám.

¹ Porov. napr. E. Jóna, *Václav Vážný a jeho práce o slovenčine*, NŘ 36, 1953, 80.

² Rukopis objavil univ. doc. dr. Anton Baník v knižnici Matice slovenskej.

Autor sa sám podpisuje ako *Franciscus Bulowský Nobil.[is] Thurocz.[ensis]* a dokončenie diela datuje A[nn]o 1666. Die 11. Julij. Rodina Buľovských je dosvedčená v Duliciach od polovice 16. stor. Porov. J. Šikura, *Miestopisné dejiny Turca*, Bratislava 1944, 110. Zemianstvo bolo rodine Buľovských niekoľko ráz znova potvrdené pri viacerých revíziách, napr. aj r. 1755 (porov. J. Šikura, *Revízia zemianstva v Turci roku 1755*,

Okrem originálu máme ešte dva novšie odpisy, jeden podľa rázu písma a jazyka skôr ešte zo 17. stor., druhý skôr z prvej polovice 18. stor. ako azda z rozhrania 17. a 18. stor.

K týmto dvom odpisom, na nejednom mieste, no neraz nejednotne meniacim preklad Buľovského, máme tu k dispozícii ešte ďalšiu úpravu Komenského Januy od neznámeho autora, ktorého pre skratkové potreby budeme konvenčne označovať ako Anonyma.³ Je to síce v pomere k prekladu Buľovského (nehľadiac na niekoľko viet na jedinom súvislom mieste kompletnému) iba neúplné torzo, ale jeho význam rastie nielen pre podobný stredoslovenský ráz, ale aj preto, lebo je to samostatné spracovanie pôvodného Komenského prekladu Januy do češtiny z r. 1633. Dostávame takto do rúk možnosť viac-menej spoľahlivo určiť vtedajšiu normu kultúrnej stredoslovenčiny dlho pred vznikom vlastnej spisovnej slovenčiny štúrovskej.⁴

Z druhej polovice 17. stor. máme v slovenčiacej verzii aj kratší spis Komenského *Orbis sensualium pictus quadrilinguis* z r. 1685 v levočskom vydaní⁵ zbežne označovanom podľa ilustrácií ako vydanie Bubenkovo, ktorého lexikálne slovakizmy môžeme zároveň presnejšie hodnotiť neraz podľa poročesťujúcich opráv v našom Bahilovom⁶ vydaní levočskom z r. 1728.

Pre celý rad slov máme napokon možnosť porovnávania s lexikálnou zásobou *Nomenklátora Pružinského*,⁷ vydaného A. Miškovičom, ktorý ho kladie na koniec 16. stor., resp. do 17. stor. Tu okrem chronologickej blízkosti je zasa výhoda v istom počte západoslovenských prvkov, vhodných na porovnanie so stredoslovenskými prvkami ostatných citovaných pamiatok.⁸

SMS XX, 1942, č. 1—2 (História, 3 n., najmä 5). Píšeme Buľovský s krátkym *-u-* a s *-l-* podľa výslovnosti martinskej rodiny Buľovských a jednak preto, že sa autor podpisuje s *-y*, kým kvantitu nad *-u-* súčasne neoznačuje (*l* neoznačuje nikde ani v ostatnom texte), hoci Šikura píše Buľovský pravdepodobne podľa druhého variantu, obvyklejšieho v Duliciach.

³ Kým Buľovského text budeme označovať KomBuľ, text Anonyma budeme skracovať KomAn (varianty KomBuľ zasa KomBuľ I a KomBuľ II, resp. v zreteľnej súvislosti s KomBuľ len I a II = podľa veku starší variant a mladší variant). Anonyma objavil dr. J. Čaplovič v knižnici býv. kežmarského ev. a. v. lýcea.

⁴ Myslím tu na tú formuláciu kultúrnej stredoslovenčiny, ktorej problematiku u nás akiste aplikovaním poľského učenia o kultúrnom jazyku nastolil vhodne K. Horálek a ktorú úspešne rozvíjajú ďalej E. Pauliny, E. Jóna, Š. Tóbiak a i.

⁵ Od r. 1928 bol prístupný v kritickom vydaní H. Jarníka v X(8). zv. súbore *Veškeré spisy Jana Amosa Komenského*, ktorý vyšiel v Brne a kde sú uvedené aj opravy Juraja Bahila vo vydaní z r. 1728. Novšie je dielo prístupné z dvoch fotokopických vydaní, a to českého s Epilógom J. Popelovej a slovenského s Epilógom L. Bakoša (v Prahe, obe s. d.).

⁶ Meno Bahil, či už išlo o Juraja alebo Mateja, písavali prv s *-y-*, teda Bahyl (napr. A. Mráz, *Dejiny slovenskej literatúry*, Bratislava 1948, alebo A. Pražák, *Dejiny slovenské literatúry*, Praha 1950). V novších príručkách, ktorých sa tu pridrižujeme, píše sa už *-i-*, teda Bahil (napr. J. Mišianik — J. Minárik — M. Michalcová — A. Melicherčík, *Dejiny staršej slovenskej literatúry*, Bratislava 1958; M. Pišút — K. Rosenbaum — V. Kochol, *Literatúra národného obrodzenia*, Bratislava 1960; J. Mišianik — M. Pišút — P. Petrus — J. Gregorec — P. Števec, *Dejiny slovenskej literatúry*, Bratislava 1960).

⁷ *Nomenclator Pružinský*. S prílohou faksimile, SMS XV, 1937, 147—167.

⁸ Podrobnejšie rozvedieme v chystanej kritickej edícii doteraz nevydaných štyroch verzii Januy.

Na ilustráciu uvedieme len niekoľko príkladov, a to bez rozvedenia porovnávej problematiky alebo zasa problematiky historickej.

I. Pre Turiec máme k dispozícii vcelku dva úplnejšie zoznamy *príbuzenskej terminológie*, v podstate zhodné: Vážneho⁹ a Zgúthov.¹⁰ Zhruba tú istú terminológiu príbuzenských vzťahov máme aj u Bušovského a v jeho odpisoch (u Anonyma týchto súvislých partii niet), a to začínajúc vetou č. 588 v oddiele LIV, no najmä pod vetou čís. 601 v oddiele LVI. Potvrďuje sa tým aj v lexikálnej oblasti pre 17. stor. naša staršia téza,¹¹ že slovenské nárečia boli v tej dobe už zhruba vyformované ako dnes, čo možno datovať približne už od 15. stor.

Súčasne možno uviesť, že termín „starý otec“ a „stará mať“ vtedy ešte podľa všetkého neboli v Turci bežné, keďže bolo ešte len *ded* a *dedová*, gen. *dedovej* a podobne *praded*, *pradedová*; *prapraded*, *prapradedová*. Možno však, že aj keď boli termíny *starí otec*, *stará mať*, tobôž *starkí*, *starká* v 17. stor. v Turci známe, neboli zapísané pre príliš familiárny významový odtienok. Novšie naopak *dedo* alebo *pradedo* zachovalo sa pre pojem „rodičia starých rodičov“, totiž popri *prababa*, ktoré ani v jednej verzii Januy v slovenčine nie je doložené.

Zo zvláštneho zjednodušenia¹² príbuzenskej terminológie v latinčine vyplýva, že nieto doklady pre *dever* ani *zolvica*, ktoré však vtedy v ľudе žili ako aj donedávna a miestami i dnes s čiastočným významovým obmedzením.¹³ Isté zjednodušenie je i v tom, že popri *strík* je *tetka*, ale i popri *ujček* je takisto *tetka* a k tomu paralelné *tetčené deti*, písané *tečené*, dnes *totčené* (nie teda *ujčíná*, *ujčínká* a *ujčené deti* a *ujčení brat* a *ujčená sestra*). No zasa je práve doložený vzácny turčiansky druhotvar *sestrňec*, doložený pre najnovší čas popri *sesterňec* a *sestreňec*; KomBuľ 603: *bratrancy*, *sestrncy*; I ib.: *bratranca*,

⁹ *Príspevky k slovenskému dialektickému slovníku*, SMS II, 1924, 100 n.

¹⁰ *Nárečové slová a výrazy (Turiec III)*, SR XIII, 1947, 106—116 a 177—181. Ako uvádza i Vážný, c. d. v pozn. 9, str. 101, možno Zgúthove doklady lokalizovať Mošovcami (porov. aj prvé série s výslovným určením „Mošovce, Turiec“, uvedené u V. Blánára, *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947*, Bratislava 1950, 165). V tom zmysle treba do istej miery modifikovať red. pozn. (c. d., 106), ktorá ostatne neuvádza ani štúdie zo SR VII.

¹¹ Porov. napr. „v časoch od XV. stor. počnúc boli naše nárečia v podstate už hotové“ v štúdií *Problémy a úlohy slovenskej jazykovedy*, SMS XIII, 1935, 8, kde sa reaguje čiastočne aj na tézy štúdie V. Vážneho, *Problémy a úlohy jazykovedy na Slovensku*, Bujnákov sborník, Bratislava 1933, 50—60. Podobne i neskôr napr. v štúdií *Čeština na Slovensku a vznik spisovnej slovenčiny*, SP 54, 1938, odtlačok Martin 1938, 23, kde sa na rozličných miestach reaguje i na názory V. Vážneho, vyslovené v dielach *Spisovný jazyk slovenský*, Československá vlastivěda, Řada II, Spisovný jazyk český a slovenský, Praha 1936, 145—215 a *Glossarium Bohemoslavicum*, Bratislava 1937.

¹² K historickej problematike príbuzenskej terminológie v indoeurópskych a slovanských jazykoch porov. u nás závažnú štúdiu A. V. Isačenka, *Indojevropějskaja i slavjanskaja terminologija rodstva v svete marksistskogo jazykoznavija*, Slavia 22, 1953, 43—80.

¹³ Porov. najmä na základe Zgúthových informácií z Mošoviec u Vážneho, c. d. v pozn. 10, str. 101.

sestrncy neb dety dwuch sestr, deti tetčžene (sic!); II ib.: *bratranci sestrenci a tečene deti*.

Pravda, podobne ako pri *starí otec, stará mať*, tobôž pri *starkí, starká* ani pri *ňaña, ňanka*, tobôž pri *apa, apka, apko, apuška* nebola vhodná možnosť v stručnej jazykovej učebnici so základnou terminológiou nociónálneho, intelektuálneho rázu citovať tieto prifamiliárne slová, ak boli už vtedy aj známe. Tu z opačnej strany sa ukazuje cena Vážneho slovníka aspoň pre dnešok v zmysle dokumentárnom, kde historická dokumentácia bude mať zväčša vždy svoje nedostatky.

Na porovnanie z NomPruž uvedme aspoň to, že tu je vedľa seba — nehľadiac na pôvodný slovosled a grafiku aj interpunkciu — *ded* a *starí otec* a *baba* a *stará matka*; podobne ďalšie odvodneniny do veľkých podrobností; popri *újec* (a *matkin brat*) je aj *újčina* (a *matky sestra*); napokon *tetčení* (písané *tetčení, tetčena*); podľa tvaru *brater* možno predpokladať západoslovenský ráz, no ešte z prístredoslovenskej periferie¹⁴ (preto nie je vylúčené, že ak je *ú* naozaj označením dĺžky, mohlo by aj *-a* byť dlhé, teda *-á* v slove *újčina*).

II. No aj dáta zhromaždené inými bádatelmi s presnejším vymedzením jazykovezemepisných hraníc jednotlivých javov nám pomôžu jednak overiť turčiansku provenienciu jazykových dokladov Bulovského, jednak zasa chronologizovať spätne daný materiál aspoň absolútnou chronológiou zhruba polovicou 17. stor. s cennými dôsledkami pre rekonštrukciu vtedajšieho turčianskeho hláskoslovía, tvaroslovía, tvorenia slov alebo preberania cudzích jazykových prvkov.

Napr. L. A. Arany¹⁵ už r. 1948 uverejnil cennú mapku nárečových variantov slova *bialoš*, pričom len pre Turiec zaznačil *bialoš, bialoš*. To sa pre polovicu 17. stor. bezpečne dokladá pre Turiec aj Bulovským, ktorý má sub 409 tvar *Byalošou*, gen. plur. *bialošou*, oproti maď. *Béleseknec* (*kalátsok-nac*) a lat. *Placentarum*. Je zaujímavé, že len jeden variant má *-ia-*, teda dvoj-

¹⁴ Porov. u V. Vážneho, c. d. v pozn. 10, str. 185 a na mape na konci SMS II, 1924. Podľa formulácie Vážneho, ktorá je čisto popisná, ale málo vhodná pre možnosť nesprávneho vyvolávania historických, teda genetických predstáv („preniká... prechádzajúce“ zo západu na východ), by sa mohlo myslieť na prenikanie tvarov *brater* (a čiastočne dokonca *bratr*) zo západu i na východ čiastočne za Malé Karpaty. No v skutočnosti ide o opačný postup: šírenie sa tvaru *brat* na úkor staršieho *brater* (resp. niekde ešte až *bratr*) zo stredného Slovenska na Slovensko západné. Dnešná pomerne malá oblasť tvaru *brater* najmä „na okolí Jura, Pezinka a Modry“ (niekde už popri *bratr* ako v Jure) je podľa nášho náhľadú len reliktom po bývalej rozsiahlejšej oblasti tvaru *brater*, ktorú pre dávnejšiu minulosť treba predpokladať po celej prístredoslovenskej západoslovenskej periférii, ako to dosvedčuje pre 17. stor. i Nomenklátor Pružinský (165).

¹⁵ V programovej štúdii základného významu *K porovnávaciemu jazykovému výskumu na Slovensku*, Jazykovedný zborník I—II, 1946—1947 (vyšiel v júli 1948; porov. str. 500), 414. Jeho dáta sa budú môcť kontrolovať a doplniť zmapovaním dát získaných špeciálnou dotazníkovou akciou na základe *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí* (*Atlas slovenského jazyka*), ktorý zostavil E. Pauliny a J. Stole a publikovali v Bratislave r. 1947 (tam je „bial, bialoš význam!“ sub 55). Tento materiál mi však prístupný nebol.

hlásku v prvej slabike: I má *Byalešow* (teda nie -o- v druhej slabike), čo by poukazovalo na južnejšiu, tekovskú oblasť, kým II má už len *Belušou*, čo podľa dát Aranyových by poukazovalo zasa na východnú oblasť rozhrania liptovsko-spišského, resp. na vlastnú spišskú oblasť východoslovenskú (*beluš*, *beľuš*).¹⁶

III. V svojej knihe o názvoch motýľov v slovenských nárečiach¹⁷ uvádza prof. Vážný množstvo vzácných slov, čiastočne už veľmi riedko doložených s pestrými významovými zmenami.

Tak z rodiska Buľovského z turčianskych Dulíc uvádza Vážný okrem slova *psota*¹⁸ ešte i slová *smrt* a *múra* vo význame večerných a nočných motýľov. V tomto význame nebola vhodná príležitosť, aby sa tak špeciálne názvy dostali do prekladu Januy. Sú tam (217 n.) názvy *motýľa* a *molí*. Zato však je tam doložené slovo *mora* pre údajne nadprirodzenú bytosť, ktorá podľa povery obťažuje ľudí v spánku a ktorá sa spojuje s motýľmi toho istého alebo

¹⁶ O liptovsko-spišskom rozhraní môžeme to isté tvrdiť na základe dokladu *beluš*, ktorý máme z Východnej, hoci L. Arany nesprievádza svoju mapku slovným sprievodom s vymenovaním miest alebo oblastí. J. Stanislav, *Liptovské nárečia*, Martin 1932, 110, tvrdí, že „slovo *bialoš* ‚koláč‘ v Liptove je známe len v západnom území (Stank.)“. Stanislav ďalej dôvodí, že „v poľštine je slovo *białosz* ‚biely kôň, biely kameň‘ (môže teda znamenať aj ‚biely chlieb = koláč‘“), hoci tento význam z poľštiny doložiť nevie. No jednako pokračuje, že „geografická a ešte skôr kolonizačná súvislosť Stankovian so severnou Oravou a tým i s Poľskom je pravdepodobná a tým i Melichov výklad... z maď. *béles* stáva sa problematickým“. Stanislav odtrhuje tu riešenie tvaru *bialoš* od ostatných variantov tohto slova na Slovensku, čo ostatne zmenil po našej štúdiu *Le changement e > a dans les mots slovaques empruntés au hongrois et à l'allemand*, ČMF XX, 1934, 242 n., najmä 246 (*báloš* > *biäloš* > *biäloš* ap.), takže v knihe *Dejin. slovenského jazyka I*, Bratislava 1956, 307, už prijíma cudzí pôvod z maď. *béles* (písané tu *béleš*); v indexe, platnom s číslovaním len pre I. vyd., ktorý je uverejnený v II. zv. cit. diela (tamže 1958), je nevhodne uvedené len *báleš*, čo je západoslovenský tvar, doložený i Bernolákom a citovaný podľa neho menej vhodne i Z. Hauptovou v štúdiu *Významové skupiny maďarských slov prejatých do slovenštiny*, Slavia 28, 1959, 526, hoci tvar *bialoš* prešiel i do literatúry; porov. teraz najnovšie *Slovník slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 90, kde sa pod heslom *bialoš* uvádza ako nár. doklad z Vajanského *tvorohový bialoš*, dokladajúci tento tvar tiež pre Turiec. Rozumie sa, že tým stáva sa zbytočným i spájanie slova *biäloš* v Stankovianoch cez severnú Oravu s Poľskom. K tomu možno ešte uviesť, že slovo je známe i v dvoch susedných obciach Hubová (prv Gombáš) a Švošov, ako to zistujem priamo. No všade tu v starej generácii znie slovo ešte ako *báloš*, ktorý tvar dosvedčuje pre „Gombáš“ bezpečne i J. Okál v zozname *Nárečové slová*, Gombáš (Liptov) vo význame „okrúhly koláč z bielej múky, pečený v peci“. Slovo *béles* je v maďarčine doložené už od konca 14. stor. a treba ho odvodzovať od *bél* ‚das Innere‘, teda ‚das Innere habend‘, čo je pre ‚gefüllter Kuchen‘ pochopiteľné (porov. I. Kniezsa, *A magyar nyelv szláv jövevényiszavai I/2*, Budapest 1955, 795—796, ktorý však necituje Aranyovu štúdiu, uved. tu sub 15, a preto ani všetky dôležitejšie varianty slovenské. Kniezsa mohol uviesť ešte zo slovenčiny zastaralé *biäla*, ktoré s pravopisom ešte štúrovským píše sa *bjäla* s významom ‚bél, črevá‘ a s príkladom *vihod mu bjäla* ‚vesd ki a' belét‘ u Š. Jančoviča, *Noví obštrni maďarsko-slovenski a slovensko-maďarski slovník*, Sarvaš 1848, 17, podobne aj v 2. vyd. Bratislava 1863, tiež 17; i toto slovo treba odvodzovať zo staršieho *bäla* cez prechodný tvar *biäla*.

¹⁷ *O jménech motýlů v slovenských nářečích*. Studie sémasiologická se zřetelem jazykové zeměpisným, Bratislava 1955, 10 map. příl.

¹⁸ C. d. v predch. pozn., 98.

podobného mena, v podobe ktorých sa tieto bytosti dostávajú k svojej obeti.¹⁹ Sub 575 u Buľovského čítame: „Kdo hore znak spawa a lja,²⁰ morou obtžžen bjwa; kdo dolu znak z dušnostou.“ Kým autor mladšieho odpisu (II) vynechal len „a lja“, možno pod nesprávnym, ale i v novších časoch častým dojmom, že pre -i- tu ide o bohemizmus, autor staršieho odpisu (I), nechápajúc už moru azda osobne, interpretoval hneď toto slovo takto: „morou nebnočnjm dawenim obtžžen biwa.“ Slovo *mora* nemuselo byť ani femininum. Napr. S. Czambel²¹ zapísal r. 1900 od istej ženy zo Španej Doliny vo Zvolenskej v blízkosti turčiansko-liptovských hraníc rozprávku, v ktorej akýsi murár chodil robotníka „dlávit, lebo bol mora“, čo vraj „jedna žena prezradyla, že je mora“. (A ďalej: „...čo ho mora dláviu...; keď ho príšu mora dlávit... Mora ho prosiu, že ho už nygdá viacej něpríde dlávit...“, teda všade maskulínum.) Citovaný doklad z Januy svojou starou datovateľnosťou je cenným dokladom aj pre náš národopis.

V. Vážný²² pri výklade ojedinelého motýlieho názvu *manderinka* uvádza i meno *lienka*... ako všeobecný názov pre čelaď byložravých chrobákov (*Chrysomelidae*). Tento názov dokladá z Turca P. P. Zgúth²³ v interpretácii názvu *pámboškova kravička* — *lienka*. U Buľovského je doložený názov *lienka* v zaujímavej terminologickej spojitosti sub 223: *swatoyanske lienky*. V tomto význame sa slovo *lienka* používa miestami podnes v Liptove (Hubová, prv Gombáš; Švošov²⁴), hoci je popritom známe už i podľa všetkého pomerne mladšie *svätójánske mušky*, teda združené pomenovanie. Týmto dvojslovným termínom, ktorého druhým členom je už *mušky* a nie *lienky* (teda *swatoyanske lienky*), totiž *Svatoyanske mušky*, nahradil autor staršej (I) úpravy Buľovského jeho pôvodný termín akiste preto, lebo v jeho nárečí to už vtedy bol tvar obvyklejší, ak nie jediný. Zato však autor mladšej úpravy (II) Buľovského znenie ponechal.²⁵

IV. Vo Vážneho²⁶ posudku Machkovho²⁷ etymologického slovníka

¹⁹ Porov. k tomu podrobné výklady už u V. Machka, *Studie o tvoření výrazů expresivních*, Praha 1930, 116—123; teraz i V. Vážný, c. d. v pozn. 17, 60 n. a i.

²⁰ Porov. k tomu bližšie u J. Menšíka, *Drobnosti etymologické a mluvnické*, SMS III, 1925, 18—20, so správnym výkladom *líhat*, *políhovat* z oslabeného stupňa *leg-* zdĺžením (iné tvary koreňa *leg-* boli ešte *log-*, *leg-*, *lég-*, z čoho napr. *ležat*, *položít*, *tahnút*, *spoliehat*).

²¹ Z rukopisnej zbierky Czambelovej uverejnil J. Polívka, *Súpis slovenských rozprávok V*, Martin 1931, 161—162 (o povahe, pôvode a umiestení porov. bližšie u J. Polívku v I. zv. (tamže 1923, 155—156).

²² V štúdií cit. tu v pozn. 17, 155 (a 212).

²³ SR X, 1943, 339.

²⁴ Z vlastného zistenia. Na Švošove je však aj druhotvar *hlienka*.

²⁵ Slovo *lienka* vyskytuje sa aj v zoologickej terminológii spisovného jazyka (*Slovník slovenského jazyka II*, Bratislava 1960, 43: heslo *lienka* sa definuje „malý užitočný chrobák“, pričom je i zdroj. expr. *lienčka* a zool. termín *lienka sedmobodá* pre *Coccinella septempunctata*).

²⁶ NR 41, 1958, 275—276.

²⁷ *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957, ktorého chystané druhé vydanie zužitkuje akiste aj niektoré poznámky V. Vážneho.

sa právom poukazuje na potrebu sústavnejšie zavádzať do našich etymologických slovníkov i európske kalky. Hoci, pravda, Machek sa vedome vyhýbal sústavnejšiemu etymologickému rozvádzaniu europeizmov vôbec,²⁸ predsa ojedinele ich uvádzal, no niekde, ako správne poznamenáva Vážný,²⁹ „skryté“, t. j. nesamostatne zasunuté do iného hesla.

Z týchto veľmi starých európskych kalkov máme v terminológii Buľovského úpravy Januy aj z Vážneho príkladov napr. *žiwe stribro* sub 102 (porov. nem. *Quecksilber* podľa lat. *argentum vivum*), pravda, popri tvaroch zo základu *rototb* (podobne je to aj v Orbise³⁰).

Alebo je tam i *stonožka* sub 223 v pravej stredoslovenskej forme *stonuožka* (tvorené na podobný spôsob ako lat. *millepeda*, nem. *Tausendfuss*, ako uvádza Vážný, hoci v lat. Janue je priam bližšie *centipes* vel *multipeda*, z ktorej dvojice len toto posledné je priam do maďarčiny Januy prekalkované: *pap matskája avagy soklábu féreg*). Je zaujímavé, že kým starší variant (I) má miesto *stonuožka* iba *stonoška*, mladší variant (II) má pôvodný diftongický tvar, teda *stonuoška*.

V. Pravda, bude hojne i takých prípadov, kde rozoberané naše pamiatky budú môcť priniesť vzácne doklady, potrebné pre lepšie poznanie starých významov aj tam, kde Vážneho slovník bude môcť priniesť už len dnešný stav.

Napr. nehľadiac na frazeologické použitie slova *znak* (*hore znak — dolu znak*) v citáte tu sub III, máme možnosť prispieť hodnotným dokladom do problematiky, ktorú rozvíja V. Blanár³¹ pri rekonštrukcii pôvodných významov slov *znamenat — významenat — zaznamenat* a iných slov tohto významového okruhu. Blanár akiste podľa slovníkových dokladov z archívu ÚJČ ČSAV uvádza z českej Komenského Januy z r. 1694 citát z vety 299 *aniž časté Vssy zněj dobré znamená* v zmysle „bedeutet“ — to isté máme teraz dobre sprístupnené z pôvodného prekladu Komenského³² z r. 1633 —, k čomu i my máme v KomBuľ *znamená* (II tiež tak; I *neznamená*) a v KomAn *neznamená*.

²⁸ Porov. bližšie v Úvodnom slove Machkovho *Slovníka* a v ďalšej literatúre, tam uvedenej.

²⁹ C. d. v pozn. 26, 275.

³⁰ V oddiele Kowy (X), str. 23.

³¹ Podrobnejšie v osobitnej štúdií *Vývin významovej stavby slovíec znamenat — významenat — zaznamenat v slovenčine a češtině*, *Slavia* 25, 1956, 63—80 a najnovšie stručnejšie a s istými zmenami v knihe *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava 1961, na viacerých miestach, označených v indexe na str. 335, najmä však 237 n. a 276 n.

³² V kritickej edícii J. Červenku *Johannis A. Comenii Janua linguarum reserata*, Praha 1959, 14—107, s dvoma paralelnými latinskými textmi z r. 1631 a 1633, pričom pri edícii českého textu spolupracoval recenzent edície L. Pallas (porov. zmienku o tom na str. XLIII, 3, a v recenzii J. Daňhelku *K vydávání děl J. A. Komenského*, *Slovo a slovesnost* XXI, 1960, 220, kde sa celá edícia právom hodnotí ako edícia skutočne vzorná na rozdiel od popularizačnej edície vo výbore prvého zväzku diela *Vybrané spisy J. A. Komenského*, Praha 1958, pri ktorom sice takisto spolupracoval Pallas, a to podľa inštrukcií Daňhelkových, no pre dodatočné zmeny a pre nedokonalú korektúru publikovaný text nie je tam celkom spoľahlivý; porov. c. d., 225). Český text Komenského pri zachovaní jazykových zvláštností je tu však upravený do moderného pravopisu.

No pre našu problematiku je dôležitejší druhý citát, ktorý uvádza Blanár z vety 409 Januy z r. 1694 — a zasa je tu zhoda s textom z r. 1633 —, kde *Ceychem znamenany má* je síce u KomAn tiež tak (*ceychem znamenani ma* sub neoznač. 410), ale — a to je základne dôležité — KomBuľ tiež sub 410 má: *z wlasnu cyachu naznaczenj ma*, a to vo význame „bezeichnen, lat. insignitum, maď. meg-jegyezettet“ (obe kópie lexikálne zhodné).

VI. Predovšetkým v oblasti zastaralých slov, najmä prevzatých, bude mať ne jeden doklad z Buľovského alebo z paralelných textov ďalších význam pre rekonštrukciu staršej podoby alebo aspoň staršieho variantu príslušného slova.

Napr. doplnkom k hodnotnému súhrnu hlavnej vojenskej terminológie slovenskej maďarského pôvodu, ktorý podala so snahou o približné chronologizovanie Z. Hauptová,³³ a dôvažkou k dokladom Kniezsovým,³⁴ zhrnutým najnovšie pre etymológiu tohto slova, môžeme pre polovicu 17. stor. doložiť pri slove *šišak* tvary s dvojhĺaskou *-ia-* v druhej slabike z vety KomBuľ 699: *šišyakem* (obidva varianty majú, nechľadiac na pravopis, ten istý diftong *-ia-*). KomAn má tu však *šišakem*, hoci ani jedna česká verzia nemá toto slovo takto (lat. *galea* (*casside*) prekladajú *lebkou* v najstaršej verzii z r. 1633, alebo ešte i synonymom *přílbou*, resp. *helmem*³⁵ v neskorších odpisoch, resp. úpravách). Paralelný maďarský text má, pravda, *sisackal*, *avagy fejet őltalmazó vas süveggel*; v slovenských textoch nie je prekladu za text od maď. *avagy* = alebo do konca.

Je dôležité, že i Orbis z r. 1685 má toto slovo, hoci zasa len bez diftongu: *šišakem* sub CXL (*ssissakem*). Ako už Kniezsa na to právom upozornil, zamenil toto slovo českým slovom *leбка* Bahil r. 1728.

VII. Mimoriadne veľkú dôležitosť bude mať Vážneho turčiansky slovník pre prípady, kde by bola pochybnosť, či v texte Buľovského alebo v ďalších textoch nešlo o riešenie ad hoc spôsobom umelým, alebo či predsa len išlo o živý lexikálny prvok, aspoň miestneho okruhu.

Napr. botanický termín *consolida regalis* prekladá sa sub 133 u Buľovského ako *sarkalab*, teda slovom prevzatým z maďarčiny, ktoré je v maďarskom texte zapísané a vytlačené v úprave *szárka láb* (so synonymom *sarkanty taraj* v zátvorke). Škoda, že Anonym túto vetu nemá preloženú. Zato však novšie spracovania Buľovského nahradili slovo *sarkalab* iným názvom: *kráľovská kopija* (I *kralowska kopya*, II *kralowska kopige*, pravdepodobne v závislosti II od I). K tomu možno porovnať stčes. *svalník kráľovský*, doložený v jednom

³³ C. d. v pozn. 16, 523—524. Z. Hauptová slovo *šišak* totiž neuvádza.

³⁴ V štúdií *Sisak*, MNy 38, 1942, 337—344 a novšie v knihe cit. v pozn. 16, 942.

³⁵ Varianty sú uvedené v „novom vydaní“ Komenského spisu *Janua linguarum reserata aurea — Zlatá brána jazykův otevřená*, ktoré vyšlo v Prahe 1880, vždy ku každej vete osobitne pod čiarou. Veta 699 je tu na str. 43 a má v texte *lebkou* aneb... *přílbou*... a pod čiarou variant *helmem*.

z českých prekladov Herbára Mattioliho³⁶ z 2. pol. 16. stor. Ináč doslovný preklad Buľovského slova *sarkaláb*, ktoré treba čítať najpravdepodobnejšie len *sarkaláb*, nie *sárkaláb* (porov. *sarkaláb* u Kálala,³⁷ o čom ešte bude reč), je — ako ukazuje archaické maď. *szárka láb* v maď. tlačenej osnove (dnes je *szarkaláb*) — *stračia nôžka*, čo je teraz aj oficiálny názov a čo je dosvedčené aj z nárečí (napr. J. Mjartanom³⁸ zistený tvar už krátko po r. 1918 a uverejnený r. 1924 z obce Sebedražie v Hornej Nitre na juh od Prievidze: *strašia nôžka* pre *Delphinium consolida*). Tento význam musel byť Buľovskému, prirodzene, celkom jasný, veď bol výborným znalcom maďarčiny, ako možno dosvedčiť z mnohých miest jeho prekladu Januy, kde sa opieral bezpečne o maďarčinu, kým inde miestami viacej o latinčinu, ktorej bol nie menej dobrým znalcom. Preto môžeme urobiť oprávnený záver, že pre Buľovského bolo slovo *sarkaláb* živé, známe akiste z miestneho nárečia dulického, ktoré bolo jeho rodným nárečím. Ak by toto slovo bolo bývalo známe len jeho zemianskej rodine, sotva by ho bol dával do textu, ktorý bol mienený ako text jazykovej učebnice.

V Zgúthovom³⁹ nárečovom lexikálnom materiáli z Turca nie je uvedené. Svojho času L. A. Arany⁴⁰ uviedol ho z Kálala do lexikálneho Dialektologického dotazníka pre Slovensko č. 2 sub 862 b, ale materiál, pokiaľ viem, nebol z tejto dotazníkovej akcie publikovaný (azda okrem slova *bialoš*). Treba teda čakať v tomto i v podobných prípadoch na publikovanie Vážneho turčianskeho slovníka.

Kálal (595) uvádza z Kotta (IX. zv.) *sarkaláb* vo význame „rojčík“, na ktorý termín odkazuje. Sub *rojčík* „u pláště“ (575) je ďalší odkaz na *rojta* (ib.), doložený z B. Bystrice a z Turca vo význame „střapec, náběrka, volán“ (slovo i s ďalšími odvodzeninami, uvedenými u Kálala tamže, je z maď. *rojít* „strapec, franforec“. Pri *sarkaláb* pri tomto význame z oblasti ošatenia ide, pravda, o tú istú morfológickú ponášku, ako sa uplatňuje pri *sarkaláb* vo význame „stračia nôžka“,⁴¹ teda v oblasti botanickej. Tým sa zvyšuje pravdepodobnosť, že slovo *sarkaláb* žilo, azda aj v obidvoch významoch, kedysi i v Turci a že možno odtiaľto alebo aj z inej oblasti bude ešte doložené Vážnym alebo niekým iným.

³⁶ Porov. V. Machek, *Česká a slovenská jména rostlin*, Praha 1954, 45.

³⁷ *Slovenský slovník z literatury aj nárečí*, Banská Bystrica 1923, 595.

³⁸ V štúdií *Sebedražie*. Národopisná monografia, SMS II, 1924, 147 (-š-, ak to nie je tlačová chyba, je tu miesto -č-, teda *strašia*, nie *stračia*).

³⁹ C. d. v pozn. 10 a v ostatných štúdiách, uvedených v Blanárovej *Bibliografii*, cit. tamže.

⁴⁰ Dotazník, ktorý zostavil L. Arany, vydal rozmnožené Jazykovedný odbor Učenej spoločnosti Šafárikovej v Bratislave v septembri 1937.

⁴¹ Združené pomenovanie *stračia nôžka*, pravda, ešte v štúrovskom pravopise ako *stračja množka*, máme aj v maď.-slov. časti cit. Jančovičovho *Slovníka* ako preklad maď. *szarkaláb* (372).

VIII. Pravda, ostáva ešte jedna závažná lexikálna oblasť, kde ani očakávaný turčiansky dialektologický slovník Vážneho nebude môcť priamo pomôcť: ide o slová dávno vymreté. Ale tu pre Turiec sme práve v priaznivej situácii, že máme k dispozícii zhruba tristo rokov starý materiál z Buľovského prekladu Komenského Januy. Aspoň jeden príklad záverom.

V rukopise Klaretovho Glosára, ktorý je uložený v knižnici bratislavskej kapituly a ktorý je známy pod menom Prešporský slovník,⁴² je vo verši 1000 *Satrapa podkonnyk satellitesque komornik*.⁴³ V ostatných rukopisoch Glosára je namiesto *podkonnyk* slovo *podkonnye*, známe i u nás zo staročeskej satiry *Podkonnie a žák*.⁴⁴

V. Flajšhans⁴⁵ slovo *podkonník* (v or. *podkonnyk*) pokladá pre vnútorný rým za umele utvorené v pomere k slovu *komorník* (v or. *komornik*). Preto predpokladá, že odpisovači Glosára okrem Prešporského slovníka sa vrátili k správne tvaru *podkonnie* (v or. *podkonnye*).

E. Pauliny⁴⁶ však v tejto súvislosti podnetne upozorňuje na to, že „v slovenčine, pravdaže, len v 18. storočí, je doložené slovo *konník* (= jazdec)“. A z toho Pauliny opatrne uzatvára ako možnosť, že „toto slovo mohlo však byť v slovenčine oveľa staršieho pôvodu a mohlo vplývať na zachovanie tvaru *podkonník* v *Prešporskom slovníku*“.

Nedotýkajúc sa predbežne merita vzťahu *konník* — *podkonník*, tobôž v Klaretovom Glosári, resp. v Prešporskom slovníku, ani pôvodu slova *konník* ako takého, môžeme zatiaľ iba bezpečnými dokladmi z polovice 17. stor. s istotou podoprieť Paulinyho oprávnený predpoklad, že slovo *konník*, doložené ním pre slovenčinu aspoň pre 18. stor., môže byť v nej oveľa staršie. Ba čo viac: v prípade Turca môžeme ho s istotou aj lokalizovať.

Aby bol zrejмый aj význam s naprostou istotou, uvedieme vetu: *Klsak konjka seka* (KomBul 454; oba novšie varianty, nehľadiac na pravopis, zhodné). *Klusak konyka (gezde) striasa (seka)* (KomAn, teda i s vysvetlením významu). *Klusák jezdcé hmoždí* (vlastný Komenského preklad z r. 1633 v terajšej úprave⁴⁷). *Succussator equitem quassat* (veľkovaradínske vyd. Januy z r. 1643). *Az ügető lö a' lovast megrázza* (tamže vedľa latin. textu).

---

⁴² Tak ho nazval prvý vydavateľ F. Menčík, ktorý rukopis vydal pod menom *Prešporský slovník*, Praha 1892.

⁴³ Text je teraz dobre prístupný v chrestomatii *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*, ktorý pod vedením B. Havránka a J. Hrabáka vydal autorský kolektív v Prahe r. 1957 na str. 769.

⁴⁴ I tento text je teraz pohodlne prístupný vo Výbore, cit. v prechádz. pozn. 335—347.

⁴⁵ V spise *Klaret a jeho družina II*, Praha 1928, 393.

⁴⁶ V štúdiu *Klaretov Glosár a Bohemár na Slovensku*, Jazykovedný časopis IX, 1958, 65.

⁴⁷ V modernej pravopisnej úprave edície, cit. v pozn. 32, je to pod č. 453 na str. 54.

Podobne aj inde, najmä 452. A tak je aj vo vydaní Orbisu z r. 1685: *Pechota myssana bywa mezi Reytarůw (Koniky)*.⁴⁸

Bolo teda slovo *konník* u nás v Turci bezpečne známe v polovici 17. stor., ba podľa odpisov Buľovského i podľa iných okolností možno usudzovať, že bolo vtedy, ba i hodne prv všeobecne známe na celom Slovensku, ak nie i mimo neho.

Pravda, i toto slovo by sa mohlo zachovať nie síce v pôvodnom význame, ale v niektorej inej sfére, napr. v zoolologickej alebo botanickej terminológii, alebo zasa v terminológii nástrojov a náradí, no jeho výskyt by bol už menej jasný na prvý pohľad, keďže popri *konník* bolo aj deminutívum *koník*.

Či by aspoň takto nepriamo mohol v niektorom smere pomôcť aj pri tejto otázke chystaný slovník Vážneho,⁴⁹ ukáže sa až po jeho publikovaní.

---

⁴⁸ Vo fotolitografickom vydaní je to v kap. CXLII, str. 290, v Jarníkovom krit. vydaní v kap. CXLI, str. 267. Je zaujímavé, že Slowenský Registrjk k Orbisu slovo *Konik* neuvádza, len prvé slovo nemeckého pôvodu, a to s odchylnou kvantitou na rozdiel od vlastného textu, kde je krátka kvantita [teda index má *Reytár*, ba dokonca ako prvý tvar *Ragtár*, čo sa spája pomocou „neb“ s *Reytár* s odkazom na správnu stranu textu (290), hoci tam je len: medzi *Reytarůw* (Koniky)]. Bahil dal r. 1728 v rektifikácii češtiny namiesto gen. plur. ak. plur., ale tiež s dĺžkou v kmeňotvornej prípone *-ár*, pravda, s *ř*, teda *rejtáře*. Porov. bližšie u Jarníka, 267 — pod čiarou sub c.

⁴⁹ K spoľahlivosti dát v chystanom slovníku V. Vážneho z turčianskych nárečí porov. i jeho vlastné slová: „Sám som prešiel takmer všetkými osadami turčianskymi...“ v štúdií *O sbieraní nářečového materiálu na Slovensku metodou dotazníkovou*, SMS VIII, 1930, 165.

VZŤAH SLOVNEJ ZÁSOPY BERNOLÁKOVHO SLOVÁRA K SLOVENSKÝM NÁREČIAM

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

O pomere Bernolákovej spisovnej slovenčiny k slovenským nárečiam vyslovilo sa v minulosti viac rozličných názorov.¹ Nemalú zásluhu na opise slovenských nárečí na jednej strane, ako aj na bližšej charakteristike Bernolákovej spisovnej slovenčiny na druhej strane mal i V. Vážný.² Preto sa nazdávame, že voľba témy nášho príspevku bude vhodná tak vzhľadom na pracovné záujmy prof. V. Vážneho, ako aj vzhľadom na blížiace sa bernolákovské jubileum.³

Podrobnejšiemu rozboru vzťahu slovnej zásoby Slovára k slovenským nárečiam sa dosiaľ nevenovala osobitná pozornosť. Na niektoré súvislosti medzi Slovárom a slovenskými nárečiami (najmä v oblasti hláskoslovnia a tvaroslovnia) upozornil J. Mihál.⁴ Predsa však vzťah slovnej zásoby Slovára k slovenským nárečiam treba ešte dôkladnejšie na materiáli osvetliť.

Na otázku, ktoré nárečia boli najbohatším prameňom pre Bernolákov Slovár, nemožno celkom jednoznačne odpovedať. Na základe porovnávania podaktorých slov v Slovári so stavom v dnešných nárečiach možno však aj túto otázku aspoň čiastočne osvetliť.

Ako vieme, A. Bernolák vychádzal predovšetkým z tzv. kultúrnej západoslovenčiny, ktorá v západoslovenských kultúrnych centrách v Trnave, v Bratislave a v Skalici mala už istú tradíciu. Bernolák neopieral sa však len o písaný a hovorený úzus týchto kultúrnych stredísk, ale aj o nárečia z tejto oblasti. Ako je zrejmé z materiálu použitého v Slovári, A. Bernolák nepreberal len z nárečí na okolí Trnavy, Bratislavy a Skalice, ale opieral sa o nárečový stav na väčšej zemepisnej oblasti. V Bernolákovom Slovári nachádzame slová, ktoré sa vyskytujú jednak na okolí uvedených západoslovenských miest, jednak v južnej časti západoslovenských nárečí, ba aj slová rozšírené na celom

¹ Porov. o tom súhrne K. Habovštiaková, *Niekoľko poznámok o Bernolákovej spisovnej slovenčine*, JČ IX, 1958, 71—72.

² *Nárečí slovenská*, Československá vlastivěda III/1, Praha 1934, 219—310 a *Spisovný jazyk slovenský*, Československá vlastivěda, Řada II, III/1, Praha 1936, 365—405.

³ 3. 10. 1962 uplynie 200 rokov od narodenia A. Bernoláka a 15. 1. 1963 150 rokov od jeho smrti.

⁴ *Bernolákov Slovár*, SMS XIX, 1941, najmä str. 3.

západoslovenskom území. Preukazné sú aj početné zvláštnosti, ktoré poukazujú, že Bernolák čerpal i zo stredoslovenských nárečí, najmä zo svojho rodného nárečia. Na slová z východoslovenského nárečového územia nemáme zatiaľ dost presvedčivých príkladov.

Jazykový materiál v Slovári svedčí o tom, že Bernolák mal pomerne rozsiahle vedomosti o slovnej zásobe slovenských nárečí i o rozličných hláskových i lexikálnych variantoch slov. Rozličné nárečové obmeny slov uvádza Bernolák dakedy popri sebe ako rovnocenné spisovné synonymá (napr. *Bocaň*, syn. *Boždál*, *Boždán*, *Bokáň*, *Góla* 103, *Krumpla*, syn. *Šwábka*, *Zemák*; *podzemné (podzemské) Gablko*, *šwábská Repa* 1108), inokedy zase pre spisovný jazyk volí iba jedno-dve pomenovania, kým ostatné zaznamenáva iba ako nárečové (napr. *Geša*, vulg. *Galš*, *Galša*, *Olša* 642, *Perašín*, syn. *Petruška*, *Petržel*, vulg. *Patržal*, *Patržel*, *Patržil*, *Petržal* 2074⁵). Časté sú prípady, že Bernolák uvádza do spisovného jazyka ako rovnocenné synonymá západoslovenské i stredoslovenské znenie, napr. *Kmín*, syn. *Resca* (hornooravské znenie), vulg. *Rasca* S 970,⁶ *Kadlec*, syn. *Tkáč* 860, 3312, *Kočka*, syn. *Mačka* 986; 1295, *Hrotek*, syn. *Šechtár* 800, 2904, *Nešpor*, syn. *Olewrant*, vulg. *Holewrant*, boh. *Swačina* 1719,⁷ *Hrant*, syn. *Wálow*, *Walowec*, *Wálowek*, *Žlab* 781, *Krepelica*, syn. *Prepelica* 1081, *Kútňica*, syn. *Šestonedelka* (!) 1143, *Garabica*, syn. *Kurotwa* 614, *Brus*, syn. *Točenc* 147, *Ďed*, syn. *Ďedo*, *stari Otec* (!) 356, *Baba*, syn. *Babička*, *stará Matka* 26, *Rezance*, syn. *Slíže* 2713.

Pri niektorých slovách sa však v Slovári odzrkadľuje Bernolákovu váhanie, či pripustiť do spisovného jazyka popri západoslovenskom aj stredoslovenské znenie ako rovnocenné synonymum. Napr. slovo *Choroba* na str. 245 (ktoré sa používa takmer na celom Slovensku okrem juhozápadoslovenských nárečí, v ktorých je *nemoc*; na vých. Slovensku je zas *chorosc*) alebo slovo *Wodcka* na str. 3995 (používané len na Orave) hodnotia sa ako nárečové, kým v heslách *Nemoc* na str. 1685 a *Oprata*⁸ na str. 1936 uvádzajú sa už ako rovnocenné spisovné synonymá.

Inokedy však Bernolák jednoznačne uprednostňuje západoslovenské znenia pred stredoslovenskými. Napr. za spisovné pokladá znenie *Gatelina* (621),

⁵ O názvoch „petržlenu“ v slovenských nárečiach pozri J. Martinka, *Cudzí názvy záhradných rastlín*, Slovenská reč VIII, 211—212 a K. Habovštiaková, *O názvoch petržlenu*, Jazyková poradňa II, Bratislava 1960, 23—24.

⁶ Geografické rozšírenie názvov pre „rascu“ pozri v príspevku A. Habovštiaka, *Pomenovanie rascu v slovenských nárečiach*, Sborník k 70. narodeninám akad. Fr. Trávníčka, Praha 1958, najmä str. 326—332.

⁷ O názvoch a zemepisnom rozšírení slova „olovrant“ v slovenských nárečiach pozri A. Habovštiak, *Olovrant*, Jazyková poradňa I, Bratislava 1957, 33—34.

⁸ Slovo „opraty“ je známe na celom západnom Slovensku a na strednom Slovensku v Turci, na okolí Prievidze, Kremnice, Zl. Moraviec, Vrábľov, Novej Bane, Levíc a Krupiny. O zemepisnom rozšírení tohto slova v slovenských nárečiach pozri A. Habovštiak, *A líace, „gyeplő“ és lievő „lőcs“ szó váltogatái a szlovák nyelvújársokban*, Magyar nyelvújársok VII, Budapest 1961, najmä str. 124—125.

hoci je rozšírené len v južnej časti západoslovenských nárečí, kým stredoslovenskú podobu *Ďatelina* (!) 621, *Ďatelina* (!) 352 hodnotí ako nárečovú. Podobne aj stredoslovakizmy *Wrece*, *Wrecko* 4025 a stredoslovenské hypokoristiká *Kata*, *Katica*, *Katuša*, *Katruša* 852 hodnotí ako nárečové a pre spisovný jazyk volí slovo *Mech* (1343), rozšírené na západnom i východnom Slovensku, a západoslovenské ľudové mená *Kača*, *Kačena* 852.

Neraz však nachodíme aj prípady opačné, že totiž Bernolák volí za spisovné len znenie stredoslovenské, a nie západoslovenské. Z takých slov sme si povšimli napr. *Cesnak* 203 (*Cesnek, + *Česnek* 204), *Čmel*, *Čmela* 309 (na záp. Slovensku je *čmelák*, na východe *čmul*, *žmil*, *bruňak*), *Peri* 2073 (na záp. Slovensku sú *piski*, *gambi*, *perni*, na vých. Slovensku *gambi*, *vargi*, *klapački*), *Kruchta v. *Powlač* 1107, *Klaďivo*, vulg. *Mlátek* 936, *Perašin*, syn. *Petruška*, *Petržel*, vulg. *Patržal*, *Patržel*, *Patržil*, *Petržal* 2074, *Powala*, syn. *Powal*, boh. *Půda*, *Hůra* S 2406.⁹ Hoci je v Slovári pomerne veľa stredoslovakizmov, prevažnú časť lexikálneho bohatstva Slovára tvoria slová zo západoslovenskej nárečovej oblasti. Sú to okrem už spomenutých slov ešte aj slová ako *Cinter* 293, *Méno* 1351, *Pahnost* 1669, *Lichwa* 1242, *Oharek*, *Oharka* 1883, *Planta* 2116, *ščíkútať sa* 305, *Krepelica* 1081, *Báleš* (= koláč) 35, *bečať* 50, *Ďbez* (= baza čierna) 61, *turecké Žito* (= kukurica) 3367, 1128 a mnohé iné.

Slová prevzaté do Slovára zo západoslovenskej oblasti poukazujú najmä na trnavskú, bratislavskú a skalickú nárečovú oblasť (napr. *Krepelica* 1081, *Kurotwa* 1137, *Báleš* 35, *bečať* 50, *Ďbez* 61). Zriedkavejšie sú slová používané len na menšej nárečovej oblasti (napr. *turecké Žito* 1128, 3367 vo význame „kukurica“ na Záhorí, *Lušňa* 1287 v obciach na západ od Trnavy a na Záhorí). Na juhozápadoslovenskú, prípadne juhostredoslovenskú nárečovú oblasť, s ktorou sa mohol Bernolák zoznámiť za svojho pobytu v Nových Zámkoch, poukazujú zase slová ako *Šiwačka* (= ihla) 2946, *Ďjla* 103 (známe na pohraničnej oblasti maďarsko-slovenskej, v časti zsl. a strsl. nárečí a miestami aj vo výchsl. nárečiach), *Klepáč* 952 (známe z Tekovskej stolice) alebo nárečové („vulg.“) znenie *Galš* 642 (vyskytuje sa len v niekoľkých obciach medzi N. Zámkami a Vrábľami) a slovo *načim* 1511 (známe len na menšej časti záp. a stred. Slovenska).

Je zaujímavé, že Bernolák západoslovenské, najmä okrajové západoslovenské lexikálne prvky neprípúšťal vždy bez výhrad do spisovného jazyka. Doktoré z nich zaznamenáva iba ako nárečové (napr. *Cof v. *Rulík*, *Wrkoč* 313, *Hachla v. *Česačka* 671, *Trachtár v. *Léwik* 3325, *Olša 1908, *Kačena 853), iné dokonca ako české, napr. *Polštár* 2280 (na Záhorí je dodnes poštar, poštarek), *Svačina*, *Svačinka* 3239 (*svačina* je podnes na okolí Senice, Skalice

⁹ O zemepisnom rozšírení názvov pre povalu (vo význame „pôjd“) v českých a slovenských nárečiach pozri S. Utešený — A. Habovštiak, *Názvy „podstřeší“ v českých a slovenských nárečiach*, *Slavia* 31, 1962, 172—175.

a Malaciek), *Ďbel*, *Ďbeliček* 626 (na Záhorí je podnes *gbelík* vo význame dbanka), *Kolebka* 998 (na Záhorí *kolébka*), *Škopek* 2966 (známe na Záhorí), *Zelí* 4283 (vo význame „kapusta“ používané na Záhorí).

Počtnej sú v Slovári i slová známe tak zo západoslovenských, ako aj zo stredoslovenských nárečí. Sú to slová ako *Gačmeň* 593 (používané zhruba na západnej polovici Slovenska; vo vých. časti je *jarec*), *Zemák* 4286 (názov *zemáky*, *zemiaky* sa používa od Myjavy, Piešťan, Bánoviec ďalej na sever v Trenčianskej župe, na okolí Prievidze a v Turci), *Krumpla* 1107 (v podobe *krumple* je slovo známe v južných západoslovenských a stredoslovenských nárečiach), *Piwonka* 2108, *Gazwec* 626 (na Orave, v Liptove a na východnom Slovensku je *borsuk*), *blačat* 83 (rozšírené v severozápadných a stredoslovenských nárečiach), *Rasocha* 2698 (rozšírené okrem stredného Slovenska i na západe až po Trnavu a hojne i v Gemeri),¹⁰ *Oprata* 1936 (na celom záp. Slovensku a na str. Slovensku v Turci, na okolí Prievidze, Kremnice, Zl. Moraviec, Vráblov, N. Bane, Levíc a Krupiny), *Gelša* 642, *Žito* 4328 (vo význame „pšenica“), *Kačica* 856 (v sev. časti stredného Slovenska a na východe je *kačka*), *konča* 1018 (na vých. Slovensku neznáme), *Nátcha*, *Nátka* 1630,¹¹ *praj* (vo význame „vraj“) 2450, *držat* (výchslov. *trimac*) 503, *Širák* 294 (výchslov. *kalap*, *kapeluch*), *Ližica* 1255¹² a i.

V doterajšej literatúre sa ešte náležite neosvetlilo, nakoľko mohlo pôsobiť na Bernoláka pri koncipovaní Slovára jeho rodné hornooravské nárečie. Preto venujeme tu tejto otázke osobitnú pozornosť.

Na vzťah Bernolákovho Slovára k oravským nárečiam poukazujú poniektoré slová, v ktorých nachádzame niektoré hláskoslovné, tvaroslovné alebo lexikálne zvláštnosti, charakteristické pre oravské, resp. pre hornooravské nárečia.

Hláskoslovné osobitosti poukazujúce na hornooravské nárečia nachodíme v slovách ako *Antoň* 16, *aspon* 23, *Cebula*, *Cecek* 181, **Čergeslo* 193, *Chabzda* 210, **Ďrochmal* (v. *Škrob*) 662, **Gadernica*, syn. *Gaternica* 594, **Ďoralka* (= čes. kořalka) 658, *Brušnice* (spis. brusnice) 148, **Kabač* 852, *Kapitula* 885, *Kapka*, *kapkat* 887, **kceť* 920, *Kleň* (ryba), *Kleň* (strom) 951, *CiĎáň* 970, *Lupták* 1248, *natrefiť* 1643, *ňeprejňe* 1703, *Plt*, *Pltek*, *Pltňica* (vulg. *Pultňica*), *pltňikovat* 2139, *pogčat*, *pogčawat*, *Pogčka* 2231, **Poharsík* 2236, *Otrowa*, *otrowiť* 1987, *powedeť* 2411, *odpowedeť* 1859, **OĎurka* (v. *Oharka*), **oĎurkovi* (v. *oharkovi*) 1881,

¹⁰ Porov. E. Novák, *Prípady rat-, lat- za praslov. ěrt-, ělt- v slovenčine*, Škultétyho sborník, Martin 1933, 587.

¹¹ Znenie *nátka* je na celom západnom a strednom Slovensku; na vých. Slovensku je *natcha* alebo *natha* (na Spiši a v okolí Košíc).

¹² Znenie *ližica* je na okolí Kys. Nového Mesta, Bytče, Púchova, Ilavy, Trenčína, Bánoviec, Prievidze, v Turci, Liptove, ďalej na okolí B. Bystrice, Zvolena, Kremnice, B. Štiavnice, Brezna, Levíc, na juh od Modrého Kameňa a na sever od Lučenca.

Hltaň 2058, Onučka 1917, Pomstva 2296, Poškrobek 2349, Resca, rescovi 2710, vulg. Črpák 196, Ťesto 3304.

V Slovári je mnoho slov aj s takými hláskoslovnými zvláštnosťami, ktoré sú charakteristické nielen pre hornooravské, ale aj pre iné slovenské nárečia, napr. *Bablna, Chugawica 266, daleko 340, Dodavek (= veno) 415, Hnat (= vňať) 720, *Hodbáb 741, Kowal (= kováč) 1053, Kramla (syn. Klamra) 1068, Léwč 1228, Mhla 1375, *Minár i Mlinar 1385, *Mincger 1386, Slubeňica (= snúbenica) 1831, Srez 3112, Perpetín 2078, Lobda 1256, lobdovať 1256, Pomstva 2296.

V Bernolákovom Slovári nachodíme aj podaktoré slová odvodené takými príponami, ktoré sú ešte i v súčasnom spisovnom jazyku alebo aj v mnohých nárečiach známe, ale dosť nezvyčajné, kým v oravských nárečiach je práve takéto tvorenie produktívne. Sú to napr. mená mužského a ženského rodu tvorené príponou *-sko* ako *Žensko* 27, 4291, *Babsko* 27, *Konsko* 1024, *Slámsko* (od slama) 2997, *Krawsko* 1075. Na oravský pôvod by mohli poukazovať aj poniektoré deminutíva odvodené príponou *-ka*, ako napr. *Cestka* (od cesta) 209, *Chabzdka* 210, *Chrastka* 252, *Kapustka* 893, *Wrbka* 4022, *Ženka* (od žena) 4289, *Lobdka* 1256, *Brázdka* 135, *Brigka* 141, *Cebulka* 181, *Dlanka* (od dlaň) 385, *Tvárka* (od tvár) 3370. V mnohých slovenských nárečiach časté sú aj deverbatíva s príponou *-ka*, ktoré majú dejový význam, teda také slová ako v Slovári: *Behawka* (od behávať) 54, *Polowka* (= poľovanie) 2278, *Prška* (padanie dažďa) 2661, *Mílka* (syn. *Mileňi*) 1380, *Odwárka* 1875, *Wiberka* 3679, *Wihovorka* 3694, *Zábawka* 4072. Častejšie sú však — tak v Bernolákovom Slovári, ako aj v oravských nárečiach — deverbatíva s dejovým významom odvodené príponou *-čka*: *Chitačka* 222, *Lapačka* 222, *Babračka* 29, *Behačka* 54, *Pračka* 2447, *Pukačka* 2674, *Pitačka* 2104, *Ziwačka* (= zívanie) 4329 a i.

V Slovári nachodíme aj niektoré príslovky na *-el* charakteristické pre hornooravské nárečia, ako napr. *kadel* 858, *nikdel* 1748, *wšadel* 4035 a príslovky *hmedki* 731, *zasek* 4198.

Súvislosť s oravskými nárečiami nám pripomína aj celý rad sloviac (prípadne deverbatív), ktoré sú v Slovári utvorené takými predponami, ako je to zvyčajné v oravských nárečiach. Sú to najmä slovesá utvorené pomocou predpôn *u-*, *pod-*, *po-*, *o-*, *ob-*, *od-*, *z-* ap., napr. *urást (spis. vyrásť) 3489, *udat sa* (spis. podať sa na niekoho) 3396, *ukipet* (= vykypieť) 3419, *ukisnúť* (= vykysnúť) 3419, *ukosiť* (= odkosiť) 3925, *ukresat* (= vykresat) 3429, *umidlit* (= namydliť) 3449, *umoknúť* (= zmoknúť) 3453, *uňžiť sa* (= ponížiť sa) 3458, *uprašit sa* (= zaprašit sa) 3474, *uwret* (= zovrieť) 3546, *uzret* (= dozrieť) 3557, *užut* (= požuť) 3558; *Podkušitel* 2199, *pogednat sa* (= zjednat sa) 2231, *pogat* (vo význame „zajať“) 2230, *pogest* (vo význame „zajesť si“) 2232, *pozdat sa* (= nazdať sa) 2432, *pokázat* (vo význame „dokázat“) 2252, *poist*, *pošel* (podoba *pošel* vo význame „odišiel“ je v hornooravských nárečiach

veľmi rozšírená) 2249—2250, *obrat* (vo význame „prebrať, vybrať“) 1797; *obhriznúť* (= ohriznúť) 1781, *obhrizovať* (= ohrizovať), *obhrízt* (= ohrízt), *obhradení* (= ohradení) 1781, *odmeniť* (vo význame „vymeniť“, „mutare“) 1849, *naradiť* (poradiť), *naradiť sa* (= poradiť sa) 1606; *zrobiť* (vo význame „urobiť“, čes. zdělati) 1405—1406, *zhádnut* (= uhádnut; zhádní to) 4304 a. i.

V tej podobe a v tom význame, ako sa používajú i v Slovári, vyskytujú sa tieto slovesá a ich odvodeniny aj v súčasných oravských nárečiach (niektoré z nich aj v iných slovenských nárečiach, no mnohé iba v oravských nárečiach). Dá sa preto predpokladať, že Bernoláka aj pri výbere týchto slovíes mohlo ovplyvňovať jeho rodné nárečie.

V Bernolákovom slovníku sme zistili aj viacero slov, ktoré poznáme z oravských, resp. hornooravských nárečí. Takéto slová sú napr. *Bahňatka* 34; **bardzo* (= veľmi; príslovka *bardzo* vyskytuje sa len v obciach strednej a hornej Oravy, v iných slovenských nárečiach je táto príslovka v tejto podobe neznáma), *Gafira* (= čučoriedka) 119, **Hafira* (= čučoriedka) 678, *Polka* (= egreš; v podobe *polka* sa používa na strednej a dolnej Orave, vo väčšine stredoslovenských nárečí je rozšírené znenie *puolka*, *pvolka*) 530, **Podpolka* (= egreš; názov *podpolka* je známy okrem vých. Liptova len v obciach na okolí Námestova, Trstenej, a to v podobe *potpolki*, *potpuolki*),¹³ *Wírek* (vo význame „postel“; názov *wírek*, prebratý z goralských nárečí, je známy v hornooravských obciach na označenie ležoviska v maštali pre pastierov alebo na označenie postele v kolibe) 3825, *wikolkať* (= vytvoriť) 3710, **Kaňák* (vo význame klobúk; slovo je známe v hornooravských a goralských nárečiach) 876, **Kováľ* (= kováč) a odvodeniny *Kováľisko*, *Kováľka*, *kováľovať* ap. 1053 (znenie *kováľ* je známe v hornooravských obciach a na vých. Slovensku), *Kuzna* (= kováčska vyhňa) 1144, **Swider* (= nebožiec; názov *svider* je známy na hornej Orave a vo východoslovenských nárečiach), *Swidrik*, *Swidriček* 3257, **Wodcka* (= liace; vo význame „opraty, liace“ je slovo *wodcka* známe len v obciach na strednej a hornej Orave) 3995, *Ďoralka* (= pálené; slovo je známe v hornooravských a goralských nárečiach) 2010, *Pltníca* (= pltníčenie) 2139, **Pultníca* (= pltnica, pltníčenie; znenie *pultníca* je v slovenských nárečiach známe len na okolí Námestova) 2675, *pltnikovať* (= pltníčiť) 2139, **Oğurka*, **Oğurčisko*, **oğurkowi* (= uhorka, uhorčisko, uhorkový) 1884, **trizniť* (= hovoriť; slovo je dobre známe na strednej a hornej Orave), **Trizněňi* (= rozprava, hovor) 3346, **potrizniť* (= pohovoriť), **Potrizněňi* (= rozprava) 2397, *Wlačuhi*, *Wlačuški* (= druh saní) 3980, *Zruta* (= veľká postava) 4411, *Briga* (= jedlo z múky uvarené len vo vode) 141, *Skóra*, *Skorečka*, *Skórka* 2967 (= kôra, kôročka, kôrka; tieto znenia sú známe len na hornej Orave

¹³ Porov. J. Štöle, *Názvy rastliny Ribes grossularia v slovenských nárečiach*, Jazykovedné štúdie II, Bratislava 1957, 41—42.

a na záp. Slovensku) 2967, *Rala* (názov raľä, raľá, rala vo význame „pole“ je hojne rozšírený v oravských nárečiach) 2694, *švábska Repa* (názov repa vo význame „zemiaky“ je rozšírený v súčasných nárečiach len na strednej a hornej Orave) 2709, *Resca* (= rasca; znenie *resca* je známe v stredo-oravských a hornooravských nárečiach, na dolnej Orave je *räsca*) 2710, *Ližka* (= lyžica; podoba *ližka* je známa v oravských nárečiach, miestami v severnej časti býv. Trenčianskej stolice a na vých. Slovensku) 1255, *Klbo* (vo význame „kľb“) 915.

V Slovári sú početné aj slová, ktoré sú síce v oravských nárečiach dobre známe, ale sú rozšírené na väčšej alebo menšej oblasti aj mimo územia Oravy. Sú to napr. slová ako **Bažel* (= praclík) 33, **Bažlár* 34 (slová *bažel*, *bažlár* boli veľmi dobre známe na okolí Trstenej), *Zbenka* (= dbanka) 1484, *Nebožec* 1665, *Perašín* (= petržlen) 2060, *Plátečník* (slovo známe najmä na hornej Orave) 2119, **zalaptat*, *zalaptani* (= pošpiniť, pošpinený) 4137, **poharkat* (= poškriepiť sa) 2236, **bočka* 103, **sta* (vo význame „ako“) 3116, *Škurák* (= ovčie vemeno) 279, *Gebula* (= otrava na ryby, hojne používaná medzi oravskými pytlákmi) 627, *drankat* 485, *Hlavátka* 717, *Hnojničiak* (= voz prispôsobený na odvážanie hnoja) 738, *Šechtár* 800, *Kadlub* (= zvnútra vyschnutý, bŕtlavý strom) 860, *Koterec* (= kurník) 962, *Kotulka* (= olovené závažie, napr. na vreteno) 1051, *krchí* (= ľavý) 1076, *Krošna* 1102, *Lévč* 1228, *Slubenec* (= snúbenec) 3015, *Slubenica* 3016, *naboržovať* (= nadlhovať) 1500, *Olowrant* 1908, *Olewrant* 1907 (znenie *olovrant* i *olevrant* sú známe aj v oravských nárečiach), *Opálka* 1920, *wištúrit*, *wištúrení* 391, *škubať* (= šklbať) 2985, *Šiška* (= pampúšky) 2914, *Podolek* (= ženské lono) 458, *Srez* (= nádoba na múku so šikmým dnom) 3112, *Trelko* (= strúhadlo) 3334, *Topárka* (= mútidlo v dbanke) 3320, *Šachor* 2859, *Točenec* (= brús) 3318, *Bruslek* 148, *Ťesk* (= nástroj na zhrabávanie hnoja v maštali) 3301, **Tgesk* 3303, *pokupčiť* (= vymeniť) 2265 a i.

Z uvedených príkladov je zrejmé, že Bernolák vniesol do Slovára aj také slová, o ktorých sa možno domnievať, že boli prevzaté z jeho rodného nárečia. Ináč však Bernolák slová zo svojho rodného nárečia nijako neuprednostňoval. Práve naopak, často ich označuje hviezdičkou alebo hodnotí ako „vulgárne“, t. j. ľudové (porov. napr. **Gadernica* 594, **kceť* 920, **Oğurka* 1881, **Kowaľ v. Kowač* 1053, **Swider* 3257, **Wodcka* 3995).¹⁴

¹⁴ Materiál o zemepisnom rozšírení jednotlivých slov v slovenských nárečiach sme čerpali predovšetkým z nárečového materiálu zozbieraného pre *Atlas slovenského jazyka*. Pri dialektizmoch z Oravy sme sa opierali o nárečovú rukopisnú monografiu A. Habovštiaka, *Oravské nárečia* (Bratislava, 1959). Na tomto mieste osobitne dakujeme aj za informácie o rozšírení jednotlivých slov v západoslovenských nárečiach kolegom J. Horeckému, J. Oravcovi a Š. Vragašovi, za informácie o slovnej zásobe oravských nárečí A. Habovštiakovi a za poznámky o slovnej zásobe východoslovenských nárečí I. Kotuličovi.

Zo slovenských nárečí čerpal Bernolák materiál nielen pre heslové slová a pre synonymá. Aj príklady na exemplifikáciu hesiel sú zväčša z ľudovej reči. Pre exemplifikáciu Bernolák využíva aj obrovské množstvo ľudovej frazeológie, prísloví a piesní. Rozbor tejto otázky by si však vyžadoval osobitnú štúdiu. V tomto príspevku sme sa na konkrétnom materiáli pokúsili poukázať na to, že Bernolák nebol kabinetným vedcom odtrhnutým od ľudu a od jazykovej praxe, ale pri svojej práci v značnej miere využíval i slovné bohatstvo ľudovej reči, predovšetkým nárečí západoslovenských a sčasti i nárečí stredoslovenských (najmä oravských). Preukazných príkladov pre čerpanie z východoslovenských nárečí sme nenašli. Jazykový materiál, ktorý Bernolák prebral do Slovára zo slovenských nárečí, tvorí zdravé jadro jeho lexikografickej práce.

NOM. PL. *LUDE*, *LUDJE*, *LUDI* A PRIEBEH DIFTONGIZÁCIE NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU

RUDOLF KRAJČOVIČ

Pri vysvetľovaní vzniku slovenských nárečových tvarov nom. pl. typu *ľudie*, *ľudé*, *ľudjé*, *ľuze*... sa obyčajne vychádza zo spoločného psl. základu a postupuje sa pritom tak, akoby všetky tieto nárečové formy boli jeho organickým pokračovaním. Naposledy však E. Pauliny¹ v súvislosti s výkladom stredoslovenských tvarov *ľudia*, *sinovia* si všimol nom. pl. *ľudé*, ktorý sa systémovo vyskytuje na veľkej súvislej časti juhozápadného Slovenska (v nárečiach záhorských, ďalej na východnej strane Malých Karpát v okolí Modry a Trnavy), a usudzuje, že tento tvar predpokladá staršie znenie *ľudě*. Argumentuje tým, že keby sme tu nepredpokladali koncovkovú morfému *-ě*, museli by sme očakávať tvar *ľuzé*. Keď uvážime, že pred starou koncovkou *-ě*, ktorá tu vznikla z psl. *-bje*, uskutočnila sa asibilácia (ide o prípady *prúci*, *ľisci*...), musíme konštatovať, že Paulinyho predpoklad má svoje opodstatnenie. Takáto úvaha však oprávnenene nastoľuje otázku, či predpokladaný tvar *ľudě* nevznikol analogicky podľa nom. pl. konsonantických kmeňov, resp. *u*-kmeňov typu *Kúcané*, *sinové*, u ktorých zmena koncového *ě* na *ě* (*ě*) bola náležitá a zaiste sa vykonala ešte pred zdĺžením podľa *i*-kmeňov. Zhoda izoglos týchto tvarov oprávnenosť uvedenej otázky len potvrdzuje.²

Po štúdií E. Paulinyho naďalej však zostáva nejasno okolo tvaru nom. pl. *ľudjé*,³ ktorý dnes charakterizuje celú severovýchodnú oblasť juhozápadného Slovenska. Nejasnosti sú aj okolo tvaru *ľudi*, ktorý sa kompaktné vyskytuje na susednej oblasti smerom na východ. E. Pauliny síce vo svojej štúdií obidva

¹ V štúdií *Nom. plur. typu ľudia, sinovia v strednej slovenčine*, Jazykovedné štúdie II, 1957, 19—27.

² Izoglosu tvarov *ľudé*, *sinové* (*siné*) pozri na mapke 2 v cit. štúdií. Presah tvaru *sinové* na oblasť s tvarom *ľudi* v trojuholníku Galanta—Hlohovec—Šaľa je pochopiteľný, pretože je tu nárečie so zmenou *ie* > *i*. Po tejto zmene (*sinové* > *sinoví*) bol by totiž vznikol tvar *sinoví*, ktorý by sa stotožňoval s tvarom poss. adj. pl. *sinoví*. Diftongizácia v tomto tvare sa nevykonala v snahe odstrániť uvedenú homonymitu. Tvar by mal ten istý pôvod ako tvary *sinovci*, *sinová* (ale aj *sini*) v okolí Hlohovca, ako na to v cit. štúdií poukazuje E. Pauliny.

³ Grafická interpretácia *ľudie* (resp. *ľudie*), s ktorou sa v štúdiách často stretáme, presne nezachytáva dnešné znenie. Ako príslušník týchto nárečí cítim v podobných prípadoch trené *j*. Preto za správnejší pokladám prepis *ľudjé* (a tak aj *djěšě*, *tjěkóv*, *vjém*...).

tieto tvary historicko-typologicky dáva na jednu rovinu s tvarom typu *ľudie*,⁴ no vzhľadom na prítomnosť asibilácie v tejto časti juhozápadoslovenských nárečí uvedená typologická paralela zostáva otázná. Keby sme napr. vznik nom. pl. *ľudjé* historicky spájali s typom *ľudie*, bolo by možné uvádzať tie isté protiargumenty, aké sa uviedli pri tvare *ľudé*. Z predpokladaného tvaru *ľudie* na tejto časti juhozápadného Slovenska bol by sa bezpochyby vyvinul tvar *ľuzjé*, pretože dnes sa tu súvisle a systémovo vyskytujú tvary nom. pl. *prúčjé*, *ľiscjé*, *óscjé*... Pravda, E. Pauliny bol si vedomý týchto ťažkostí, a preto poznamenáva, že v týchto prípadoch treba ešte preskúmať vplyv koncovky na mäkkosť predchádzajúcej spoluhlásky.⁵ V tejto súvislosti vzhľadom na tvary *ľudom*, *ľudoch*, *ľudmi* bolo by azda možné myslieť na analógiu vnútri paradigmy. Lenže gen. a ak. pl. toho istého substantíva má takmer na celej severovýchodnej oblasti podobu *ľuzí*, ktorá predpokladá staršie znenie *ľudŕi* (náležite z psl. *ľudbŕib). Z toho vyplýva, že vykladať v predpokladanom nom. pl. *ľudie* zánik mäkkosti spoluhlásky *ď* pôsobením analógie vnútri paradigmy ešte pred asibiláciou a diftongizáciou nebude možné. Na druhej strane však konštatovať historické súvislosti tvarov *ľudjé*, *ľudŕi* s tvarom *ľudé* len pre neprítomnosť asibilácie zostalo by bez hlbšej historickej analýzy so zreteľom na rozdielnosť morféme -*é*, -*jé*, -*i* naďalej málo pravdepodobné.

Podľa nášho náhľadu pri výklade vzniku nom. pl. *ľudjé* je najdôležitejšia tá skutočnosť, že z hľadiska hláskoslovného sa tento tvar na severovýchodnej časti organicky radí medzi prípady typu *djěšč*, *otjéc*, *tjékóv*, *midjélko* atď. Tak je to aj s tvarmi na susedných oblastiach. Juhozápadný tvar *ľudé* zodpovedá prípadom *děšč*, *otéc/otec*, *tékéu/tékél/tékól*, *midélko*... a tvar *ľudŕi* zasa prípadom *otíc*, *tíkóv*, *nísóv*... Všetky tieto súvislosti sa nám ukážu v jasnejšom svetle, keď uvážime, že typy *prúčjé*, *ľiscjé* (t. j. typy s asibiláciou) sa zasa organicky radia k prípadom *zjěvka*, *cjén* (t. j. k prípadom s asibiláciou) práve tak ako prípady *prúci*, *ľisci*... na juhozápadnej časti k typom *zífka*, *cín*... Rovnako dôležitá je aj okolnosť, že izoglosy tvarov *ľudé*, *ľudjé*, *ľudŕi* sa úplne kryjú s izoglosami *tékéu*, *tékél*, *tékól/tjékóv/tíkóv*.

Uvedený materiál teda naznačuje, že vznik tvarov nom. pl. *ľudé*, *ľudjé*, *ľudŕi* najpravdepodobnejšie súvisí s priebehom diftongizácie na juhozápadnom Slovensku. Pre metodický postup z toho vyplýva, že pri výklade tohto morfológického javu bude potrebné prihliadať na hláskoslovný vývin a všimnúť si predovšetkým osobitosti diftongizácie vokalických foném stredného stupňa otvorenosti (*é*, *ó*).

⁴ Pozri v cit. štúdiu 19, 25 (tu sa píše, že tvary „typu ľudie sú v Považí až po Piešťany a v poriečí Dudváhu až po Malženice a Trakovice“; o tvare *ľudŕi* sa tu poznamenáva, že vznikol zmenou *ľudie* > *ľudŕi*, no na str. 26 zasa zmenou *ľudie* > *ľudŕi*).

⁵ V cit. štúdiu 19.

Rekonštruovať priebeh diftongizácie na juhozápadnom Slovensku nám umožňuje jednak prítomnosť asibilácie,⁶ jednak v súčasných nárečiach takmer dodnes neporušene zachovaný stav po zániku diftongov. Z tohto hľadiska sa na juhozápadnom Slovensku vydeľujú tri veľké súvislé oblasti: oblasť severovýchodná a juhozápadná a oblasť východná. Hranicu medzi týmito oblasťami vyznačuje izoglosa *tékéu, tékél, tékól|tjékóv|tíkov*.

Oblasť severovýchodná

Celkový stav po diftongizácii a po zániku starých diftongov na spomínanej oblasti zachycujú tieto prípady:

A.	djěšě	otjéc	tjékóv	njěsóv	
	*džžžb	*otcb	*teklz	*neslz	
B.	zjévka	zjéra	cjén	vjém	prúcjé
	*děva	*děra	*těnb	*věmb	*prqtbje
C.	kón	stól	mój		
	*konb	*stolz	*moib		

Z dokladov v skupinách *A* a *B* vidieť, že dnešná striednica za staršie *é* (> *ié*) > *jé* sa nachádza po pôvodne mäkkých konsonantoch *d, t* (*zjévka, cjén...*), ako aj po pôvodne tvrdých konsonantoch *d, t* (*djěšě, otjéc...*). Z porovnania s psl. rekonštrukciami vyplýva, že v prvom prípade výsledok *jé* je v pozícii za staršie *ě* (< psl. *ě, bje...*), v druhom prípade je v pozícii za staršie *é/ə*. Systémový a súvislý výskyt prípadov *kón, stól...* na severovýchodnej oblasti nedovoľuje predpokladať diftongizáciu dlhej fonémy *ó*.⁷

Na základe uvedeného materiálu možno teda usúdiť, že už na začiatku asibilácie boli na severovýchodnej časti juhozápadného Slovenska vlastne dva diftongy: diftong *'ié* zo staršieho *ě* (< psl. *ě, bje*) s prednou realizáciou, pred ktorým si palatálnosť konsonanty *d, t* zachovali a potom sa asibilovali, a diftong *ie* z pôvodného *é/ə* (< psl. *'e, ə, 'e < b*) so zadnejšou realizáciou, pred ktorým konsonanty *d, t* boli nepalatálne, a preto sa ani nemohli asibilovať.

⁶ Problematikou diftongizácie a asibilácie na juhozápadnom Slovensku sme sa podrobnejšie zaoberali už v kandidátskej dizertácii *Vývin nárečí na juhozápadnom Slovensku* (rkp., t. č. v archíve FFUK v Bratislave). O súčasnom stave asibilácie pozri R. Krajčovič, *Východná hranica západoslovenskej asibilácie (Južná oblasť)*, Jazykovedné štúdie II, 1957, 127—138.

⁷ Na hornom Podudvaží v niektorých osadách (Podolie, Korytné, Pobedim, Horná Streda, Potvorice...) v pozícii starého *ó* vo viacerých slovách je reflex *-vo-* (najmä v slovách *kvórka, kvón, nvóš, stvól...*). Tieto prípady sú však pre rekonštrukciu staršieho stavu nepreukazné, pretože na tej istej oblasti sa často stretáme aj s prípadmi *domok, sinčok, pátok, dášt, zobrav...* Zrejme ide o stopy po starej stredoslovenskej kolonizácii (najskôr zo 16. stor.). Viac o tom v cit. kandidátskej dizertácii.

Podľa nášho náhľadu obidva diftongy (*ié*, *'ié*) mali na začiatku 13. stor. v starom vokalickom systéme severovýchodnej časti skúmaných nárečí svoje miesto. Pri rekonštrukcii vzťahov medzi vokalickými fonémami stredného stupňa otvorenosti vychádzame pre tieto nárečia z predpokladu, že staré *ě* v krátkych i dlhých polohách na celom juhozápadnom Slovensku do začiatku 13. stor. si svoju fonologickú samostatnosť zachovalo⁸ a nesplynulo s *e*, či už to bolo *e* pôvodné alebo za jery (v pozícii za *ɜ* tu bol azda zadnejší variant *ə*). Podľa toho do začiatku 13. stor. na tejto oblasti boli v dlhých pozíciách tri vokály stredného stupňa otvorenosti *ó* — *é/ə* — *ě*. Fonéma *ó* mala tu osobitné miesto. Nebola v priamom vzťahu k prednému členu a okrem toho niektorými svojimi vlastnosťami sa tesnejšie viazala na zadné fonémy. V dôsledku toho na tejto nárečovej oblasti najlepšie predpoklady pre uskutočnenie diftongizácie poskytoval vzťah *é/ə* — *ě*, t. j. vzťah medzi *é*-ovými vokálmi. Ak si za základ vezmeme fonémy stredného stupňa otvorenosti (a odhliadneme od prípadov, kde sa diftongizácia nevykonala z príčin morfológických),⁹ priebeh diftongizácie sa nám na skúmanej časti juhozápadoslovenských nárečí z hľadiska vokalického systému ako celku javí takto:

$$\acute{o} : \boxed{\acute{e}/\acute{a} - \acute{e}} > \acute{o} : \boxed{\acute{i}\acute{e} - \acute{i}\acute{e}}$$

Systémovosť a súvislosť výskytu prípadov *djěšč*, *otjěc*, *tjěkov*, *udjěrat* (bez asibilácie) — *zjěvka*, *cjěn*, *prúčjé* (s asibiláciou), *vjém*, *bjěli*... na jednej strane a systémovosť výskytu prípadov *kón*, *stól*, *mój*... na druhej strane poskytujú našim historickofonologickým záverom reálnu oporu.

Po zániku spoluhláskovej mäkkostnej korelácie diftongy *ié* — *'ié* splynuli v jeden diftong *ié*, ktorý sa neskôr začal realizovať ako *jé* (za najstarší doklad pokladáme zápis Piešťan z r. 1395 *Pijescano*).¹⁰

Podľa našich výkladov bola by sa teda diftongizácia na severovýchodnej časti juhozápadoslovenských nárečí v jednotlivých pozíciách uskutočnila takto:

⁸ Staré *ě* ako samostatnú fonému v starej češtine najnovšie hodnotí M. Komárek, *Historická mluvnice česká (I). Hláskosloví*, 1958, 81 (s lit.). Porov. aj E. Pauliny, *Vývin skupin d, l, ř, t + e, i v slovenčine*, Jazykovedný sborník V, 1951, 140—151, najmä 146.

⁹ Máme na mysli prípady *miděl*, *hrušék*, *dobré*, *dobrého*... Treba ešte dodať, že dnes reflex *jé* nejestvuje ani po *r*, *l*, ak pred nimi predeháda konsonant, napr. v slovách *strětka*, *krěsit*, *plěscit*, *slěpka*, *mlěko* (ale *rjěčica*, *ljěvat*...). Podrobne o tom v cit. kandidátskej dizertácii.

¹⁰ K zápisu Fr. Loubal, *Nové Mesto nad Váhom v národnom boji slovenskom*, Nové Mesto nad Váhom 1927, 15. Z roku 1335 je zápis *Pissen* (Vl. Šmilauer, *Vodopis starého Slovenska* 74, *261), ktorý zasa poukazuje na znenie *Piščan. V nárečiach v okolí Piešťan takéto dvojaké znenie skutočne jestvuje. Piešťany totiž ležia na rozhraní oblasti s prípadmi *vjém*, *bjěli*... a *vím*, *bílí*... Záznamy teda dobre dosvedčujú kontinuitu súčasného stavu so stavom historickým (14. stor.).

A. $é/\dot{a}$ (<psl. 'e, 'e < ь, ь) > $ié$ > $jé$: *djěšč, otjéc, tjěkón*...

Svojím pôvodom ďalej sem patria prípady *njěscit, pjěcit, utjěkón, vivjědón, okjěenko, plamjěnik, putjěnka, midjělko, svetjělko* a i.

B. $ě$ (<psl. ě, bie, ěie) > $'ié$ > $jé$: *zjěvka, cjěn, prúčjě*...

Takého istého pôvodu sú aj prípady *vjém, bjělt, bjěda, mjěra, vjěra, ljěk, ljěska, rjětki, svjěcit, scjěnka, zjěra* (častejšie *zúra*), *vizjělat, ozjěvat, názjěvka, lšcjě, óscjě, rážžjě, livanjě, rozumjěš* a i.

Z našich úvah o priebehu diftongizácie na skúmanej časti juhozápado-slovenských nárečí možno pre vyklad tvaru nom. pl. *ludjé* urobiť nasledujúce závery. Z hľadiska hláskoslovného tvaru nom. pl. *ludjé* sa organicky začleňuje medzi prípady bez asibilácie, t. j. medzi prípady *djěšč, otjéc, tjěkón*... Moment náhodnej zhody vylučuje skutočnosť, že izoglosy týchto javov sa celkom kryjú. So zreteľom na to treba predpokladať, že koncovková morféma *-jé* vznikla z diftongu zadnejšej realizácie (*ié*), ktorý sa tu vyvinul z *é* ($\dot{a}$). Podľa toho teda nom. pl. *ludjé* predpokladá pred diftongizáciou staršie znenie *ludé* ($-\dot{a}$), t. j. už tvar s koncovkou, ktorá po zmene $'e > e(\dot{a})$ a po zdĺžení bola vo zvyškoch nom. pl. konsonantických kmeňov, resp. v tvare nom. pl. *u-kmeňov*.

Oblasť juhozápadná

Podľa výsledkov diftongizácie a ďalšieho vývinu starých diftongov táto oblasť sa delí na dve časti: na oblasť záhorských nárečí s presahom na východ od Malých Karpát zhruba po Modru (oblasť *a*) a na oblasť širokého okolia Trnavy (oblasť *b*). Dnes na týchto oblastiach je takýto stav:

Oblasť *a*) A. *děšč otéc/otec tékéu/tékél néséu/nésél*
B. *zífka zúra cín vím prúčí síť mjesíc*
C. *kún stúl můj*

Porovnávanie tohto stavu, ktorý sa tu ustálil po zániku diftongov, so stavom na oblasti severovýchodnej vedie k poznatku, že priebeh diftongizácie a potom aj zánik jednotlivých diftongov na týchto oblastiach boli odlišné. Kým systémovosť výskytu prípadov *zjěvka* — *djěšč* proti prípadom *kón, stól*... na severovýchode nám dovolila predpokladať uskutočnenie diftongizácie v rámci vzťahu ($\acute{o}$:) $é/\dot{a}$ — $\dot{e}$, pre juhozápadnú oblasť, prihliadajúc na výskyt prípadov *zífka* — *kún* proti prípadom *děšč, otéc/otec, tékéu/tékél*..., musíme predpokladať diftongizáciu v rámci vzťahu $\acute{o}$ — $\dot{e}$ a typy *děšč, otéc, tékéu/tékél* hodnotiť ako prípady nediftongizované. Vzhľadom na to možno z hľadiska historickofonologického rekonštruovať medzi vokalickými fonémami stredného stupňa otvorenosti v týchto nárečiach vzťah $\acute{o}$ — $\dot{e}$: $é/\dot{a}$. Podľa toho diftongizácia vnútri tohto vzťahu sa uskutočnila takto:

$|\acute{o} - \dot{e}| : é/\dot{a} > |u\acute{o} - 'ié| : é/\dot{a}$

O tom, že na tejto časti juhozápadného Slovenska najpravdepodobnejšie jestvoval vnútri vokalického systému vzťah $ó — ě$, podáva nám svedectvo vývin starého $ä, ä$, ktoré tu pre najstaršie obdobie predpokladáme v pozícii za psl. $ę, ęiä, ěiä...$ ¹¹ Prípady typu *posvecit, vječi, devjet, kňez, zet...* (popri *hovjadzi/hovjazí, mjakí...*) ukazujú, že staré $ä$ sa v krátkej pozícii vyvíjalo pred mäkkými konsonantmi tak ako $ě$ (porov. *kvjet, mjech, pjekně, koňe, na dubje...*), t. j. pred mäkkými konsonantmi musíme tu predpokladať zmenu $ä > ě$. Taká istá situácia je i v dlhých pozíciách. Systémovo sa tu vyskytujú prípady *vzít, sít, smít sa, přítel, píd...* (proti *pátek, svátek...*), tak ako *vím, bílí, práci...* To znamená, že pred mäkkými konsonantmi tu taktiež treba predpokladať zmenu $ä > ě$ a potom spoločný vývin s pôvodným $ě$. Nárečový materiál nás teda núti hľadať miesto vokalických foném $ě, ě$ v historickom vokalickom systéme týchto nárečí v blízkosti foném $ä, ä$.

Ak si za základ vezmeme stupeň otvorenosti vokalických foném, potom miesto $ě, ě$ vnútri vokalického systému vzhľadom na vývin $ä, ä$ sa javí takto:

$$\begin{array}{ccc} a/\bar{a} \leftarrow \bar{a} & & \acute{a}/\bar{\acute{a}} \leftarrow \bar{\acute{a}} \\ & \downarrow & \downarrow \\ o/o & \acute{e} : e/\bar{o} & o/\bar{o} \quad \acute{e} : \acute{e}/\bar{o} \end{array}$$

Teda vychádzať pri hľadaní podmienok pre diftongizáciu v záhorských nárečiach (s presahom za Malými Karpatmi) zo vzťahu $ó — ě$ má svoje historické opodstatnenie. Staré $ě/\bar{ě}$ stálo mimo rámca tohto vzťahu, preto sa nediftongizovalo. Dnešné typy *děšč, otéc, tékéu|tékél...* treba teda pokladať za bezprostredné reflexy starého stavu. Dnešné znenie prípadov *vím, bílí, vzít, sít, smít sa...* sú výsledkami ďalšieho vývinu ($ě >$) $ié > í$ a prípady *kún, stúl, múj...* ($ó >$) $uó > ú$.¹²

Podľa toho možno priebeh diftongizácie v záhorských nárečiach (s presahom za Malé Karpaty) v jednotlivých pozíciách charakterizovať takto:

A. $ě/\bar{ě}$ (< psl. $'e, 'e < b, \bar{o}$) sa nediftongizovalo: *děšč, otéc, tékéu...*

Taký istý stav je aj v ostatných prípadoch, takže severovýchodným typom *njěscit, pjěcit, utjékóv, midjélko...* zodpovedajú záhorské *něscit, pécit, utékéu|utékéł, midéuko|midélko...*

B. $ě$ (< psl. $ě, ęiě, ä <$ psl. $ę, ěiä, ęiä$) $> ié > í$: *zífka, práci, vzít, sít, smít sa, mjesíc...*

Aj tu severovýchodným typom *vjem, bjéli, bjéda (sát, zajác)...* zodpovedajú záhorské typy *vím, bílí, bída (sít, zajíc)...*

¹¹ Existencia foném $ä, ä$ ($a/\bar{a} — \bar{a}$) sa v poslednom čase predpokladá aj pre starú češtinu (v období pred zmenou $ä > ě$). Pozri M. Komárek, *Zur Entwicklung des tschechischen Vokalsystems*, Zeitschrift für Slawistik I, 1956, č. 4, 21.

¹² Diftong $uó$ je v tejto časti juhozápadoslovenských nárečí doložený v roku 1262/1270 v zápise *Crathuow*, t. j. *Kratuov (k osobnému menu *Krata*). K rekonštrukcii a dokladu pozri J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka I*, 1958 (1. vyd.), 393.

C. *ó* (psl. *o*) > *uó* > *ú* : *kún, stól, múj*...

Oblasť *Ľ* (široké okolie Trnavy) sa z hľadiska priebehu diftongizácie javí ako typická prechodná oblasť. Dnes je tu takáto situácia:

- A. *děšě, otéc, tékél/tékól, nésél/nésól*
- B. *zífka, cín, vím, průcí* (ale *sát, mesác*)
- C. *kón, stól, mój*

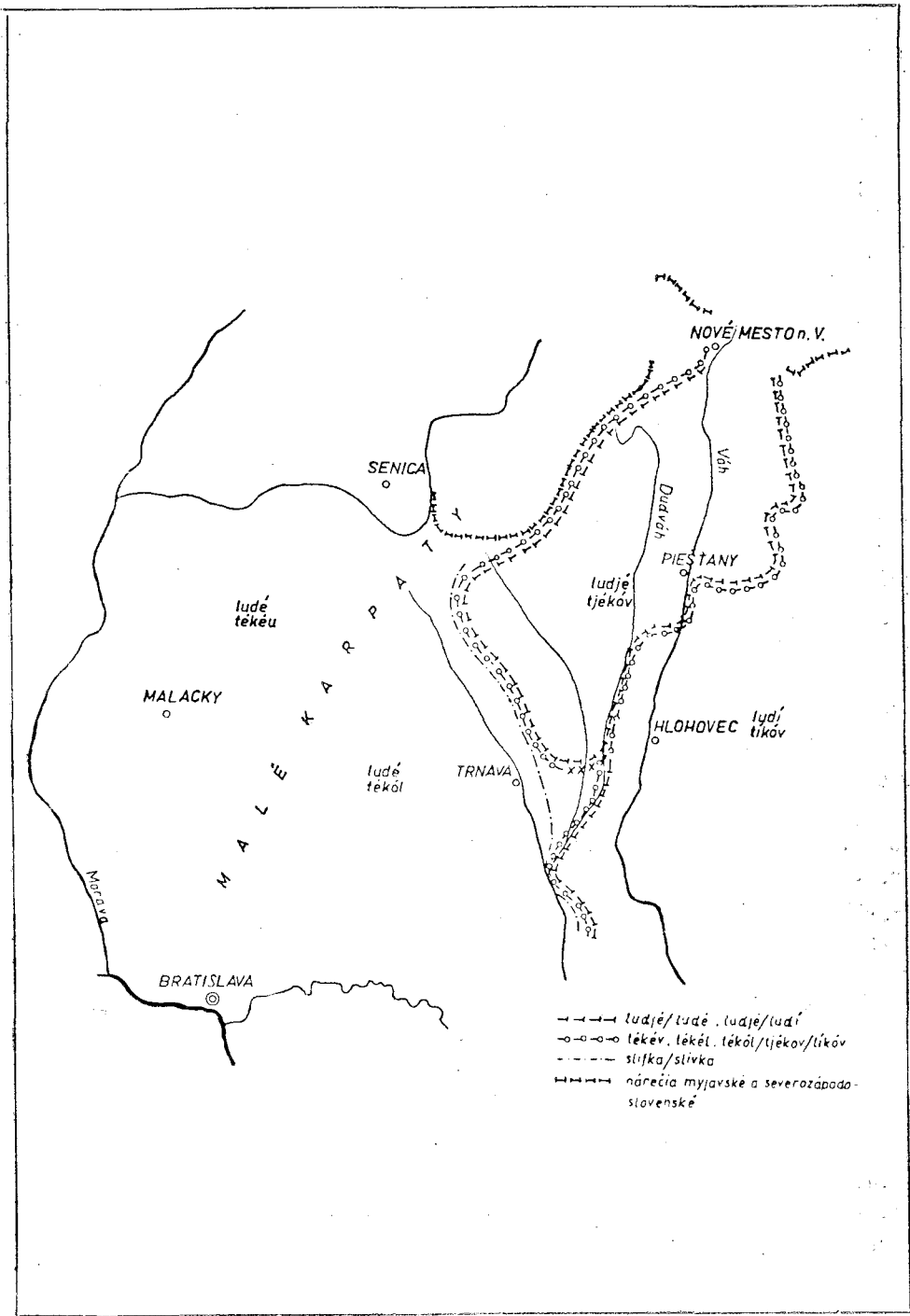
Podľa uvedeného materiálu je tu *děšě* — *zífka* ako v nárečiach záhorských (s presahom za Malé Karpaty), no typy *sát, mesác, kón, stól*... sú zasa ako na susednej oblasti severovýchodnej. So zreteľom na to, že okolie Trnavy geograficky sa bezprostredne primkýna k oblasti severovýchodnej, možno prítomnosť prípadov *kón, stól*... vysvetliť tak, že sa vplyvom susedných pomerov diftongizácia dlhého *ó* neuskutočnila, resp. z tých istých príčin sa vykonala monoftongizácia *uó* > *ó*. Pravda, jednoznačne nemožno vylúčiť ani skorú expanzivitu nediftongizovaných prípadov *kón, stól*... zo severovýchodu a juhovýchodu, a to najmä preto, že zo stanoviska teritoriálneho nárečie okolia Trnavy je typickým nárečím medzioblastným. Podľa nášho náhľadu z hľadiska diftongizácie najstaršiu hranicu medzi oblasťou severovýchodnou a juhozápadnou vyznačuje izoglosa *tékél/tékól/tjékóv* a *vím/vjém*, a to predovšetkým z toho dôvodu, že tieto izoglosy sa po celej dĺžke kryjú a zároveň sú súčasťou zväzku izoglos starších javov (napr. *slífka/slívka, dal/dav*...).

Pokiaľ ide o tvar nom. pl. *ludé*, treba v tejto súvislosti uviesť, že sa kompaktne vyskytuje na celej juhozápadnej časti (teda i na Záhori i okolí Trnavy) a organicky sa tu začleňuje medzi prípady *děšě, otéc, tékéu/tékél/tékól*... To znamená, že koncovkovou morférou bolo tu *é* (*ě*), ktoré sa na skúmanej oblasti vo všeobecnosti nediftongizovalo a ktoré ako koncovková morféma sa mohlo vyskytovať len vo zvyškoch nom. pl. konsonantických kmeňov a v nom. pl. typu *sinové*.¹³

Oblasť východná

Na tejto oblasti sa kompaktne vyskytuje nom. pl. *ludí*. Keďže na tejto časti juhozápadoslovenských nárečí niet asibilácie, nemáme kritéria, podľa ktorého by bolo možné určiť, či sa tu nom. pl. *ludí* vyvinul zo staršieho *ludie* alebo *ludíé*. No skutočnosť je tá, že tvar *ludí* vznikol po zmene *ie* > *i*. Pretože táto skutočnosť v zásade neodporuje našim predchádzajúcim výkladom, pokúsime sa vyznačiť, ako sa vznik tvaru *ludí* javí zo stanoviska nášho metodického postupu.

¹³ O izoglose *ludé* — *sinové* pozri pozn. 2.

- - - - - ludé/tekú, ludjé/ludí
- o - o - o tókóv, tókál, tókól/tjekóv/tíkóv
- - - - - slivka/slivka
- ||||| nárečia myjavské a severozápadoslovenské

Pozániku starých diftongov na východnej oblasti juhozápadného Slovenska je dnes takýto stav:

- A. otíc, tíkóv, nísóv, rebírko
- B. dívka, díra, tín, vím, prúti (sát, mesác)
- C. kón, stól, mój

Ak si doklady v skupinách *A, B, C* porovnáme s materiálom z predchádzajúcich oblastí, ľahko zistíme, že stav vo východnej oblasti je najbližšie stavu v bezprostredne susediacej oblasti severovýchodnej. Prípady *kón, stól...* pre svoju systémovosť a kompaktnosť výskytu na obidvoch oblastiach nepoukazujú na stopy po diftongizácii a typy *zjévka — tjékóv* zodpovedajú typom *dívka — tíkóv*. Vzhľadom na to, že v pozícii severovýchodného *-jé-* je na východnej oblasti takmer bez výnimky *-i-*, možno predpokladať, že *e*-ové diftongy sa tu vyvinuli v rovnakých pozíciách a za rovnakých fonologických podmienok. Skutočnosť, že z pôvodných diftongov *ié — 'ié* sa na obidvoch častiach juhozápadného Slovenska vyvinuli nerovnaké výsledky, vysvetľujeme si tým, že *e*-ové vokalické fonémy sa tu už pred diftongizáciou niektorými svojimi vlastnosťami odlišovali. Nazdávame sa, že jedným zo základných faktorov, ktoré spôsobili odlišný vývin starých diftongov, bola okolnosť, že staré *ě* v krátkych i dlhých polohách bolo na východnej oblasti úzke (*ě, ě*). Dá sa to predpokladať nielen na základe rozdielu dnešných reflexov za staré *ě* v prípadoch *bjéli, vjém — bíli, vím...*, ale pomerne presvedčivé svedectvo o tom podávajú aj historické doklady. Napr. v Zoborskej listine z roku 1113 dnešné Piešťany sa zapisujú *Pescan*, t. j. **Pěščan-*, dnes ľud. *Pjěščani* (oblasť *vjém, bjéli...*), no na inú osadu, nachádzajúcu sa niekde na východ od Šale, vzťahuje sa v tej istej listine zápis *Piscan*, ktorý svojím *-i-* v pozícii starého *-ě-* poukazuje na znenie **Pěščan-* (oblasť *vím, bíli...*).¹⁴ Inou dôležitou okolnosťou bol tu zánik mäkkostnej spoluhláskovej korelácie, a to ešte pred asibiláciou,¹⁵ v dôsledku čoho staršie diftongy *ié — 'ié* splynuli v jeden diftong *ié*, ktorého druhý komponent bol úzky, takže pre monoftongizáciu *ié > í* boli tu vo všetkých pozíciách starého diftongu *ié* i predpoklady hláskoslovné (porov. *otíc, tíkóv, nísóv — vím, bíli, prúti, rozumíš...*).

Tvar nom. pl. *ludí*, ktorý sa dnes na tejto oblasti vyskytuje kompaktné, možno teda aspoň v medziach pravdepodobnosti hodnotiť z hľadiska hláskoslovného ako prípady *otíc, tíkóv, nísóv...* a stanoviť, že aj koncové *-i* bude najpravdepodobnejšie rovnakého pôvodu.

¹⁴ Podrobne o tom v cit. kandidátskej dizertácii (aj s lit.).

¹⁵ V cit. kandidátskej dizertácii sa uvádzajú viaceré okolnosti, ktoré poukazujú na to, že depalatalizáciu v starých nárečiach na tejto oblasti najpravdepodobnejšie spôsobila nemecká kolonizácia, ktorá tu nadobudla obzvlášť veľké rozmery po tatárskom vpáde s hlavnými centrami v Hlohovci (porov. ľud. *Frašťák* z Freistadt) a v Šintave.

Z našich úvah možno urobiť záver, že pred diftongizáciou najpravdepodobnejšie celú oblasť juhozápadného Slovenska charakterizoval tvar nom. pl. *ludé*, ktorého koncové *-é* fonologickými vlastnosťami bolo totožné s koncovým *-é* v tvaroch nom. pl. typu *Kúcané* a *synové* (t. j. vo zvyškoch nom. pl. konsonantických kmeňov a starých *u*-kmeňov), rozumie sa, po jeho zdĺžení. Súčasná diferencovanosť tvarov *ludé* — *ludjé* — *ludi* odráža historické osobitosti diftongizácie a zániku jej výsledkov v nárečiach na juhozápadnom Slovensku. Oporou tejto tézy je skutočnosť, že izoglosy uvedených tvarov sa v jadre skúmaného územia úplne kryjú s izoglosou *tékéu*, *tékél*, *tékól*/*tjékóv*/*tíkóv*.

O príklone pôvodného nom. pl. *ludé* k tvarom nom. pl. typu *Kúcané*, *synové*¹⁶ podľa našej mienky rozhodli jednak činitele morfológické (substantívum *ludé* tak ako *Kúcané*, *synové* bolo životné na rozdiel od hromadných neživotných substantív typu *prúté*, *lísté*...), jednak sémantické (substantívum *ludé* tak ako *Kúcané*, *synové* označovalo kolektívum). Je pravdepodobné, že aj koncovka *-e* v pôvodných tvaroch nom. pl. *Kúcane*, *synove* sa zdĺžila podľa starého nom. pl. *ludé* z tých istých príčin. Pokiaľ ide o chronológiu, zblíženie tvarov *ludé* — *Kúcané*, *synové* mohlo nastať až po zániku jerov, no pred diftongizáciou, t. j. niekedy medzi 11.—12. storočím.

¹⁶ Niet preukazných dokladov o tom, že by sa tvary nom. pl. typu *Kúcané*, *sinové* neboli pred diftongizáciou vyskytovali na celom juhozápadnom Slovensku všeobecne. V severovýchodnej časti máme tvary *ludjé* — *sinovjé*. Dnešný tvar nom. pl. typu *Malženičani* je podľa nom. pl. živ. mask. typu *chlapí*, no skutočnosť, že sa ešte i dnes stretáme tu s tvarmi nom. pl. *Malženičanjé*, ukazuje, že analogické tvary podľa *chlapí* nie sú veľmi staré. O tom, že tvary *siní*, *sinovci*, *sinová*, vyskytujúce sa na východnej oblasti, museli byť tvarmi produktívnymi až po diftongizácii, či vlastne až po monoftongizácii *ie* > *i*, sme už hovorili.

KU CHARAKTERISTIKE NÁREČIA JUHOZÁPADNÉHO ŠARIŠA

(Príspevok k historickej dialektológii východoslovenských nárečí)*

IZIDOR KOTULIČ

V tomto príspevku sa chceme zamerať predovšetkým na charakteristiku nárečia juhozápadného Šariša,¹ ale úvodom pokladáme za potrebné podať aspoň stručnú charakteristiku, prípadne aj klasifikáciu všetkých nárečí, ktoré sa nachádzajú na území bývalej Šarišskej stolice, podľa ktorej sa tradične nazývajú šarišskými nárečiami.² Samotné šarišské nárečia netvorí však nejaký osobitný a samostatný nárečový celok, ktorý by sa nejako podstatne odlišoval od susedných nárečí v bývalých stoliciach Spišskej, Abaujskej alebo Zemplínskej, a preto tradičný názov šarišské nárečia je viac pojmom zemepisne určujúcim ako jazykovocharakterizačným. Vcelku možno povedať, že nárečie rozprestierajúce sa na území historickej Šarišskej stolice³ v bývalých okresoch Prešov, Sabinov, Bardejov, Giraltovce⁴ súhrnom svojich hlavných nárečových znakov je veľmi blízke, ba skoro totožné s nárečiami, ktorými sa hovorí v susedných stoliciach, najmä Spišskej a Abaujskej. Tým, pravda, nechceme tvrdiť, že východoslovenské nárečia popri hlavných spoločných

* Hlavné myšlienky a závery tohto príspevku, ako aj ďalšia zložitá problematika vývinu východoslovenských nárečí sú podrobnejšie rozpracované v mojej rukopisnej kandidátskej dizertácii *Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí* (Bratislava 1957).

¹ Pretože za centrum nárečovej skupiny juhozápadného Šariša možno považovať nárečie obce Sedlice, ktorá je zároveň aj najväčšou obcou v strede tejto malej nárečovej skupiny (vyše 1000 obyvateľov), bolo by odôvodnené nazývať z praktických príčin nárečie tejto oblasti nárečím sedlického typu, resp. sedlickou nárečovou skupinou. V tejto práci však budeme používať názov nárečie juhozápadného Šariša.

² Prvý raz zreteľne členil východoslovenské nárečia podľa historických stolíc S. Czambel, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, Turč. Martin 1906, a to na 5 skupín (str. 117—125), pričom poznamenáva, že v slovenských osadách v Spišskej, Šarišskej a Abaujskej stolici sa hovorí v podstate rovnako (str. 122). S pomenovaním „šarišské nárečie“ sa stretávame aj u J. Fedáka, *Zo šarišského hláskoslovía*, Sborník na počesť J. Škultétyho, Martin 1933, 499 a n., a tiež aj v ďalších jeho článkoch uverejnených v Sborníku Matice slovenskej (XIII, XIV, XV, XVI—XVII); východoslovenské nárečia podľa historických stolíc člení aj V. Vážný, *Čs. vlastivěda III*, Praha 1934, a ďalší.

³ Hranice bývalej Šarišskej stolice možno vymedziť približne čiarou Plavnica—Niž. Slavkov—Vítaz—Malá Vieska—Červenica—Radoma.

⁴ Administratívne rozdelenie okresov uvádzame podľa úpravy z r. 1949.

jazykových znakov,⁵ ktorými sa vyčleňujú v rámci slovenského národného jazyka ako osobitný nárečový celok, neobsahujú aj značný počet diferenčných znakov, na základe ktorých sa ďalej členia na menšie nárečové celky, skupiny, typy ap. Výsledky najnovšieho jazykovedného výskumu, ktorý sa vykonal v rámci prípravy Atlasu slovenských nárečí, však ukazujú, že diferenčné jazykové znaky, na základe ktorých sa východoslovenské nárečia ďalej vnútorne členia, spravidla sa neobmedzujú na územie tej-ktorej historickej stolice, ale sú rozšírené na väčšej alebo menšej oblasti, než ako boli vymedzené hranice bývalých administratívno-právnych komitátnych celkov. Temer nieto takých nárečových znakov, ktoré by boli obmedzené len na územie jednej stolice, pričom izoglosy jednotlivých javov sa nikdy nekryjú s hranicami bývalých komitátov. Výnimku tvorí iba izoglosa sufixov *-ek/-ok*, ktorá nápadne, i keď len veľmi približne sleduje stoličnú hranicu šarišsko-zemplínsku a abaujsko-zemplínsku.⁶

Z toho vyplýva, že na základe výlučne jazykových a jazykovedných kritérií by bolo odôvodnenejšie členiť východoslovenské nárečie nie na päť skupín podľa historických stolíc,⁷ ale iba na dve skupiny, a to 1. na východnú, ktorá sa rozprestiera približne na území bývalej stolice Zemplínskej a Užskej (na slovenskej časti), a na 2. západnú, ktorá sa rozkladá na území bývalej Spišskej, Šarišskej a Abaujskej stolice. Tieto nárečové celky, ako sme ich tu stručne vymedzili na základe poznatkov z najnovších výskumov východoslovenských nárečí, ďalej sa členia na menšie skupiny a podskupiny, čím sa však v tomto príspevku nemôžeme zaoberať.

Pokladáme však za potrebné aspoň stručne dotknúť sa ešte ďalšieho vnútorného členenia šarišských nárečí, t. j. nárečí, ktorými sa hovorí na území bývalej Šarišskej stolice, a to jednak preto, aby sme bližšie aspoň stručne ilustrovali tvrdenie, že hlavné znaky nárečí jednotlivých historických stolíc sa nekryjú s komitátnymi hranicami, jednak aby zreteľnejšie vyniklo, na základe akých znakov vydelujeme v rámci šarišských nárečí ako osobitnú skupinu nárečie juhozápadného Šariša, ktorého charakteristiku chceme v tomto príspevku podrobnejšie načrtnúť.

Na území bývalej Šarišskej stolice možno na základe diferenčných nárečových znakov vydeliť vcelku štyri menšie nárečové skupiny, a to: I. centrálné šarišské nárečie, II. východošarišské nárečie, III. severošarišské nárečie a IV. nárečie juhozápadného Šariša.

⁵ Počet spoločných znakov, ktoré spájajú jednotlivé nárečové skupiny východoslovenských nárečí v jednotný celok, je pomerne značný a prestupuje všetky jazykové plány. Z hláskoslovia by sa napr. dalo uviesť okolo 9 a z tvaroslovia okolo 11 hlavných spoločných znakov.

⁶ Približne rovnaký priebeh majú aj izoglosy vkladných hlások v ojedinele sa vyskytujúcich bezpríponových tvaroch gen. pl. fem.: *štívek/štívok*, *ívek/ívak* a v koncovných skupinách *šumová + r: viter/vitor, šviker/švekor* ap.

⁷ Takto členil východoslovenské nárečia už S. Czambel, c. d., 115–125.

Kým centrálné šarišské nárečie je charakterizované znakmi, ktoré ho začleňujú v zmysle nášho členenia východoslovenských nárečí jednak do západnej nárečovej skupiny, jednak do východnej (porov. ďalej), a východošarišské nárečie zas inklinuje prevažne k východnej nárečovej skupine, severošarišské nárečie a nárečie juhozápadného Šariša sú charakterizované značným počtom jedinečných nárečových znakov, na základe ktorých možno ich dosť zreteľne a jednoznačne charakterizovať ako okrajové šarišské nárečia.

I. Centrálné šarišské nárečie ako jednu skupinu šarišských nárečí možno zemepisne vymedziť približne čiarou Niž. Slavkov—Sabinov—Prešov—Drienov—Giraltovce—Bardejov—Plavnica.

1. Jeho najcharakteristickejším diferencným znakom proti väčšine ostatných šarišských nárečí je to, že sa tu vyskytuje temer pravidelne e-ová striednica za tvrdý jer (ʒ) nielen v sufixe *-ek* (*stolek*, *záhlavek* ap.), ale aj v slabičných predložkách a predponách typu *ze* (*ze-*), *ve* (*ve-*), *ode* (*ode-*), *pode* (*pode-*) atď. (*ze sebe*, *zebrac*, *ve mňe*, *vepčac*, *ode mňe*, *odebrac*, *pode mnu*, *podebrac* ap.) a v niektorých prípadoch aj v slovných základoch ako *bečka*, *veš* ap.⁸ V poriečí Sekčova po Kapušany, ako aj na hornom poriečí Tople po Marhaň sa e-ová striednica vyskytuje aj v inštr. sg. mask.: *-em* (*podubem*). Všobecne sa striednica *e* za tvrdý jer vyskytuje v severošarišskom nárečí.⁹

2. Pôvodná alternácia kmeňovej zadopodnanej spoluhlásky typu *k/c*, *h/ž*, *ch/š*, *g/z* v dat.-lok. sg. a-kmeňových feminín je tu značne porušená, takže sa tu tvary *na ruce*, *nože*, *pri macoše* vyskytujú pomerne zriedka a spravidla len v reči najstaršej generácie. Temer pravidelne sa tu dnes používajú tvary, v ktorých kmeňová zadopodnajúca spoluhláska ostáva nezmenená: *na ruke*, *nohe*, *pri macoche* popri tvaroch *na ruki*, *nohi*, *pri macochi* ap.¹⁰ Tieto tvary sa ojedinele vyskytujú aj v severošarišskom nárečí¹¹ a pravidelne ich nachádzame v spišských nárečiach.¹²

3. Ďalším výrazným znakom centrálného šarišského nárečia je striednica *u* (<ú) za starší diftong *uo* (<ó): *kuň*, *hura*, *skurka*, *bup*, *znuj*, *polufka* atď. a striednica *i* (<í) za starší diftong *ie* (<é): *bili*, *mišek*, *šních*, *ucirac*, *kaštil* ap. Obidve striednice sa síce vyskytujú aj v severošarišskom a východošarišskom nárečí, ale centrom tejto zmeny na území Šariša je práve oblasť vymedzená

⁸ Porov. J. Liška, *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí*, Turč. Martin 1944, 27—28. — J. Fedák, c. d., 506—507, 500.

⁹ Porov. Z. Stieber, *Gwary okolicy Bardějowa I*, SMS XIV, 1936, 99, 103, 105; II, SMS XV, 1937, 63—66, 68; F. Buffa, *Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*, Bratislava 1953, 26.

¹⁰ Porov. J. Fedák, *Zo šarišského tvaroslovía*. Skloňovanie podstatných mien, SMS XIII, 1935, 69.

¹¹ Porov. F. Buffa, c. d., 85

¹² Údaje podľa nárečového materiálu zhromaždeného pre Atlas slovenských nárečí v ÚSJ SAV. Porov. aj Z. Stieber, *Ze studjów nad słowackimi gwarami Spisza*, Lud słow. I, 1929, A 79.

ako centrálné šarišské nárečie. Pravda, s touto zmenou sa stretávame aj v nárečiach spišských (okrem juhozápadnej, južnej a juhovýchodnej časti)¹³ a zemplínskych (okrem nárečí sotáckych).¹⁴

II. Východošarišské nárečie, ktorým sa hovorí približne vo východnej polovici Giraltovského okresu, má už temer všetky typické znaky zemplínskych nárečí. Ako hlavné znaky uvádzame tieto:

1. striednica *o* za tvrdý jer nielen v koreni slov (*moch*, *voš* ap.), v predložkách a predponách typu *zo* (*zo-*), *vo* (*vo-*), *odo* (*odo-*) ... atď. a v mask. tvare inštr. sg. *-om* (*po dúbom*), ale aj v sufixe *-ok*, a to aj za mäkký jer: *zarobok*, *zahlavok*, *harčičok*, *kožušчок* ap.;

2. bilabiálna výslovnosť spoluhlásky *v* v tzv. neutralizačnej pozícii: *hviiv*, *poluvyka* ...;

3. „zemplínska“ podoba predložky „k“: *gu* (*mňe*, *tebe*);

4. vkladné *-i-* v skupine *V + sc*, najmä po samohláskach stredného stupňa otvorenosti (*o-*, *e-*) a tiež po *a-*: *koisc*, *šeiisc*, *maisc* ap.;

5. pádová prípona *-oho* v gen., *-omu* v dat. sg. pri adjektívach a zámenách mužského a stredného rodu: *maloho*, *šumnomu*, *toho*, *jomu* ap.;

6. pádová prípona *-oi* v dat., lok. sg. pri substantívach všetkých troch rodov, najmä v prípadoch, kde by malo dôjsť k alternácii kmeňovej spoluhlásky: *na rukoi*, *cetkoi*, *zeckoi*, *na plotoi*, *pri koso* ap.;

7. zvláštny tvar I. os. sg. pomocného slovesa „byť“: *tu mi* (= tu som), *bul mi* (= bol som) ap.

III. Severošarišské nárečie, ktoré sa rozprestiera približne na sever od Bardejova, vyznačuje sa viacerými značne odlišnými znakmi, najmä tvaroslovnými. Hláskoslovný systém je tu vcelku všeobecne východoslovenský. Najcharakteristickejšie znaky tohto nárečia sú:

1. zadnejšia realizácia striednice *e* za tvrdý jer (*ɔ*), najmä po labiálach: *mach*, *odabrac*, *parobak*, *po dúbom* ap.;¹⁵

2. jednotná pádová prípona *-uf* v gen. pl. pri substantívach všetkých troch rodov (*bratuf*, *ženuf*, *mestuf*);

3. jednotná prípona *-ach* v lok. pl. pri substantívach všetkých rodov: *na stolach*, *na očach*, *pri kravach* ap.;

4. prípona *-uf* v nom. sg. pri mask. tvaroch posesívnych adjektív: *ocuf*, *zeduf*;

¹³ Porov. J. Štolic, *Zmeny o > u a ie > i v nárečí spišskom I*, SMS XV, 1937, 80—96 (s mapkou); *II*, SMS XVI—XVII, 1938—1939, 50—74 (s mapkou).

¹⁴ V sotáckych nárečiach v poriečí Cirochy a Udavy sa ešte zachováva dlhé *ó*, *é*, ktoré sa realizujú trochu zatvorenejšie ako príslušné krátke vokály — na slabiky s dlhými samohláskami sa tu presunul slovný prízvuk. V obci Papín v sotáckej nárečovej oblasti máme však za dlhé *ó*, *é* dvojhlasý *uo*, *ie* (*druocenka*, *bjely*).

¹⁵ Porov. F. Buffa, c. d., 18—19.

5. tvar nom. pl. posesív. zámen *moje, naše* (zeci) proti temer všeobecne východoslovenským, najmä šarišským tvarom *mojo, našo* (zeci);

6. pri všetkých slovesách okrem atematických a slovíes V. tr. jednotná koncovka *-u* v 1. os. sg.: *idu, pišu, kupuju, cerpu*;

7. jednotná koncovka *-a* v 3. os. pl. pri všetkých slovesách: *tu sa* (= sú), *neša, pija, cerpia, kupuja, jeza* ap.;

8. koncovka *-ma* v 1. os. pl. pri slovesách všetkých slovesných tried: *nešema, pujzima, volama, jima* ap.;

9. tvar 1. os. sg. pomocného slovesa „byť“: *jem, resp. *-em*: *bil jem, bila jem — biled, bilam* ap.¹⁶

IV. Nárečie juhozápadného Šariša, o ktoré nám v tomto príspevku predovšetkým ide, viacerými znakmi sa dosť výrazne odlišuje jednak od ostatných nárečových skupín na území bývalej Šarišskej stolice, jednak aj od ostatných východoslovenských nárečí. Vcelku možno nárečie juhozápadného Šariša charakterizovať týmito hlavnými znakmi:

1. Značný počet a veľká frekvencia stúpavých diftongov: *hriech, cieň; piati, hvaria; skwora, kwol; driu; trioch* ap.

2. Častý výskyt striednice *o* za tvrdý jer, a to najmä v tých prípadoch, kde nedochádza k alternácii s nulou (*o/ø*), t. j. *a*) v koreni slov: *moch, bočka, voš, voški, gbol, žbor, von* atď.; *b*) v slabičných predložkách a¹ predponách s jerovou hláskou: *odo, zo, vo* (mňe) *podo mnu*, podobne aj *zo sestru, vo voze...*; *odobrac, odotkac, zohnac, zomknuc se, podopriec* atď. Výnimkou sú predpony tohto typu v spojení so slovesami *-rvac, isc* (*ode-zervac, odejisc, zejisc*) a v slove *podejma*; *c*) v pádovej prípone inštr. sg. mask. a neutier: *zo sinom, podobom, z drevom* atď.

3. Striednica *e* za tvrdý jer v tých prípadoch, kde dochádza k alternácii jerovej hlásky s nulou (*e/ø*), a to najmä *a*) v sufixe *-ek*: *piatek* (*piatku*), *zahlavek, poriadek* ap. Vokál *e* (<*ə*) stojí aj ako vkladná hláska v ojedinelých bezpríponových tvaroch gen. pl. a-km. fem.: *šlivenek, zievkenk*; a tiež v skupinách *šumová + r*: *vieter* (*vetru*), *šviaker* (*švekra*) atď.; *b*) v slovách typu *nohec, locec, vechec* ap. a tiež aj v niektorých ďalších slovách, v ktorých sa vokál *e* považuje za jerovú striednicu: *ten — toten, teras, ket, kedi, (f)tedi*, ap. Pravda, v týchto prípadoch aj v stredošlovenských nárečiach prevažuje *e-ová* hláska.

4. Odlišné a svojrázne zakončenie kmeňa, resp. koreňa pri mask. tvaroch *l-ového* part. niektorých slovesných tried alebo typov v porovnaní s tvarmi neurčitku: *robíel; píel; cerpiel*;¹⁷ *čwol; pomín(w)ol se; bol*.

¹⁶ Podrobnejšiu charakteristiku severošarišského nárečia pozri u Z. Stiebera, c. d. v pozn. 9 a u F. Buffu, c. d.

¹⁷ Zo severnej časti našej malej nárečovej oblasti uvádza tieto tvary aj A. Kellner, *Nárečí severozápadného Šariše*, SMS XVI—XVII, 1938—1939, 37. Tieto tvary sa ojedinele vyskytujú aj v juhovýchodnom Spiši — porov. J. Štöle, *Dialektické členenie spišských nárečí*, LS I/II, 1938/1939, 206; ďalej v niektorých obciach západospišskej náre-

5. Dôsledná alternácia kmeňovej zadopodnovej spoluhlásky v dat.-lok. sg. a-kmeňových feminín typu *k/c*, *h/ž*, *ch/s*, *g/z*: *na ruce, luce, pri nože, macose, f pazuse, ku štanze, dranže* ap. (okrem rodných mien a niektorých apelatív — porov. ďalej).

6. Mask. pádová prípona *-ovi* v dat.-lok. sg. pri rodných menách a niektorých apelatívach ženského rodu, najmä príbuzenských a deminutívnych: *Haňčovi, Mariovi, Marčovi, Helenovi* (popri *Heleňe*), *cetkovi, strinovi, babovi; celičkovi, švinčkovi* ap.¹⁸

7. Mask. posesívne prípony *-ov (-of)*, *ova*, *-ovo* pri posesívnych adjektívach ženského rodu utvorených najmä od rodných a príbuzenských mien žen. rodu a od niektorých deminutív: *Haňčovo (zeci), Mariov (muš), Katkova (roľa), cetkova (chustka), strinova (chiža), kresnova (krava); celičkova, švinčkova* ap.¹⁹

Niektoré z uvedených nárečových znakov, najmä diftongy *ie* a *uo* sa viac alebo menej pravidelne vyskytujú nielen na vlastnom území juhozápadného Šariša, ale presahujú aj na časť územia juhovýchodného Spiša (11—18 obcí)²⁰ a tiež aj na prilahlé územie severozápadnej časti bývalej Abaujskej stolice (okolo 10 obcí). Vlastná oblasť nárečia juhozápadného Šariša sa rozprestiera severovýchodne od dominujúceho horstva Čierna hora s nadmorskou výškou 1029 m (nárečovo *Čarna hwora*), ktoré sa tiahne od juhovýchodu na severozápad. Obce s nárečím tohto typu ležia v podčiernohorských dolinách a kotlinách a možno povedať, že v minulosti i komunikačne bola táto oblasť dosť uzavretá od oblasti spišskej i od oblasti centrálného Šariša. Tieto okolnosti, ako sa domnievame, boli hlavným činiteľom, ktorý spôsobil, že oblasť juhozápadného Šariša si zachovala pomerne archaický nárečový charakter, ktorý z hľadiska vývinu východoslovenských nárečí má neobyčajný význam a možno ho porovnávať iba s archaickým nárečovým typom sotáckym, najmä pokiaľ ide o vývin javov hláskoslovných. Vcelku do nárečového typu juhozápadného Šariša možno zahrnúť nárečie okolo 50 obcí, z ktorých iba obce ležiace pri štátnej ceste Prešov—Levoča vykazujú niektoré vplyvy zo strany nárečia centrálného Šariša. Ináč sa však nárečový typ juhozápadného Šariša dosiaľ pomerne dobre zachováva, a to aj u mladšej generácie.

Pri podrobnejšom rozbere typických znakov nárečia juhozápadného Šariša obmedzíme sa iba na vyčerpávajúci popis výskytu diftongov, ako aj na popis

čovej skupiny (tamže, 194), ako aj vo východogemerskom nárečí na strednom a dolnom toku Slanej (*robjeu, robjel* ap.) — J. Szabó (Orlovský), *Kobeliarovské nárečie*, SMS XV, 1937, 98. Zo Slanskej doliny uvádza tieto tvary aj Š. Tó bik, *Členenie a charakteristika gemerských nárečí*, JŠ II, 1957, a to *robjeu, kosjeu* (sever), *robjél, kosjél* (stred a juh), str. 114. Príbuzné tvary nachádzame aj v Stitnickej doline v Gemeri: *piál (pila), robjál (robela)*, tamže, str. 113.

¹⁸ Porov. o tom aj v mojom článku *Z mennej deklinácie sedlického nárečia*, JŠ II, 1957, 187; — Z. Stieber, *Ze studjów nad dialektami wschodniostowackimi*, Lud słow. III, 1933, A 143.

¹⁹ Tamže, 192.

²⁰ Porov. J. Štole, c. d. v pozn. 13 (mapky).

výskytu mask. tvarov l-ového participia so zvláštnym zakončením kmeňa, resp. koreňa niektorých slovesných typov. Okrem toho sa pokúsime podať aj výklad týchto javov, a to na základe širšieho porovnávacieho výskumu východoslovenských nárečí a starších jazykových pamiatok. Nakoniec sa pokúsime načrtnúť aj niektoré závery o type východoslovenskej kvantity, s ktorou spomínané javy, ako sa domnievame, úzko súvisia.

Jedným z najcharakteristickejších znakov nárečia juhozápadného Šariša je výskyt diftongov, ktoré však tu nie sú nositeľmi slabičnej dĺžky. Popri piatich jednoduchých vokáloch, ktoré sú vždy krátke (*a, e, o, i, u*), vyskytuje sa tu až päť diftongov (*ie, ia, yo, iu, io*), z ktorých prvé štyri sú nesporne striednicami za staršie jednoduché dlhé samohlásky (*ā, ē, ō, ū*), kým „diftong“ *io* podľa všetkého vznikol prejotáciou krátkeho *o* v niektorých prípadoch po pôvodne mäkkých spoluhláskach — stojí v tzv. krátkych pozíciách po spoluhláske *r* a po labiálach (porov. ďalej).

Diftongy *ie, yo* sa síce vyskytujú aj v nárečí južného Spiša,²¹ ale v značne obmedzenom rozsahu a nesystémovo. Rovnako väčšie rozšírenie v nárečí juhozáp. Šariša vykazuje aj diftong *ia*, ktorý sa vlastne vyskytuje vo všetkých východoslovenských nárečiach okrem sotáckych, ale je menej frekventovaný ako v nárečí juhozápadného Šariša — stojí spravidla len po labiálach.

Diftongy *ie, ia* sa vyskytujú jednak v slovných základoch (najmä diftong *ie*), jednak v koncovkových morfédoch. Diftong *yo* sa vyskytuje výlučne iba v slovných základoch (v koreni, menej v kmeni slova), kým diftongy *iu, io* stoja výlučne v koncovkových morfédoch, takže ich možno nazvať morfológickými diftongami.

Najfrekventovanejšou dvojháskou v nárečí juhozápadného Šariša je diftong *ie*. Vyskytuje sa po všetkých spoluhláskach, a to predovšetkým v slovných základoch (v koreni, kmeni), kde stojí nielen za pôvodné dlhé *ē*: *bieli, piesek, miešac, miešic, viesc, vieter, poviem, rietki, hriech šíezmi, ciec* (= tiecť), *ziéfka, ľieska*...; *miešek, kamienek, hrebienek, vivierka* (= veverička), *vrecienko, kuzielka, korienek*...; (*ž*)*bierac, (u)cierac, (na)riekac, (na)lievac, (podo)pierac*... (teda približne v tých istých pozíciách ako v stredoslovenských nárečiach), ale aj za sekundárne zdĺžené *e* v slabike, po ktorej pôvodne nasledovala ďalšia slabika so slabým jerom: *objet (obedu), popiel (popelu), remieň (remeňa), pohriep (pohrebu), žiem (zemi), posciel (posceli), kamiěň (kameňa)*, ak. sg. *macier* (gen., dat... *maceri*), *kosciel (koscela), pociesk, susijek* ap. Možno predpokladať, že hláska *e* sa v týchto prípadoch predĺžila rekompenzáciou za slabý koncoslovný jer (*ɔ, ɒ*), ktorý zanikol. Ako ukazujú doklady, vokál *e* sa tu dĺžil nielen pred párovou znelou, ale aj pred sonórou, ba aj pred neznelou

²¹ Tamže. — Diftongy *ie* (< *ē*), *yo* (< *ō*) z juhozápadnej časti Šariša dokladá aj Z. Stieber, *Jeszce o dialektie wschodniostowackim*, Lud słow. II, 1931, A 36—37; Tenže, c. d. v pozn. 18, A 140, 142.

spoluhláskou: *oričch* (*orecha*), *sušiek* (*sušieka!*), *pociesk* (*pocieska!*) ap. V prípadoch, kde došlo k sekundárnemu dlženiu, diftong *ie* spravidla alternuje s hláskou *e* (v nepriamych pádoch), okrem niekoľkých prípadov (porov. vyššie).

Diftong *ie* vo všetkých doteraz uvedených prípadoch stojí po mäkkej alebo pôvodne mäkkej spoluhláske. Výnimkou je iba častica *tješ(ž)*, ako aj niektoré slová s koncoslovným *-r*, *-l*, v ktorých pred diftongom *ie* stojí tvrdá spoluhláska (*t*, *d*): *kaštiel*, *kvarťiel*, *pastier* (popri *pastir*), *halundier* (= orgován), *cintier*. Pretože ide tu temer výlučne o prevzaté slová, pričom iste väčšina z nich sa preberala až po zmene $t > c$, $d > z$, tvrdá spoluhláska pred diftongom *ie* sa tu dá ľahko vysvetliť (porov. aj niektoré kultúrne slová ako *učiteľ*, *riadiťel*, *rodiče* ap., ktoré prešli do nárečia priamo zo spisovného jazyka).

Na druhej strane však po niektorých silno palatálnych spoluhláskach (*l*, *ň*) je výskyt diftongu *ie* značne obmedzený. Je pravdepodobné, že pod vplyvom silno zmäkčeného *l*-, *ň*- sa diftong *ie* v niektorých prípadoch zjednodušil v *e*. Pre zmenu *ie > e* tu boli vhodné podmienky najmä v tom, že po zániku fonologickej kvantity ani diftongy už nemohli vystupovať ako nositeľa slabičnej dĺžky, ale chápani sa iba ako spojenia *i*, *u* + *V*. Neslabičná zložka diftongu (*i*-, *u*-) mohla potom zaniknúť v silno zmäkčenej spoluhláske, resp. v labiále (pri *u* — porov. ďalej). Na skutočnosť, že k zjednodušeniu diftongu *ie > e* došlo až v neskoršom období, ukazuje aj to, že v niektorých prípadoch možno túto zmenu ako živú pozorovať ešte dnes. Napr. popri tvaroch *ľieska*, *ľietac*, *ľievik* ap. sa stále častejšie začínajú používať tvary s *-e*: *leska*, *letac*, *levik*, pričom v niektorých prípadoch sa už používajú temer dôsledne: *mleko*, *oblekac še*.²² Ešte dôslednejšie a vo väčšom rozsahu sa uskutočnila zmena *ie > e* v postavení po spoluhláske *ň*-, kde dnes už temer pravidelne nachádzame *-s*:- *ňet*, *ňesc*, *hňezdo* ap.²³ Diftong *ie* sa po spoluhláske *ň*- drží dnes už iba v niektorých slovách: *kušňier*, *kanoňier* ap. a v mask. tvaroch 1-ového part. sloviess IV. tr.: *zachraňiel*; v tomto tvare sa dobre drží aj po *l*:- *spaliel* ap. (porov. ďalej).

Veľku možno i z tohto stručného opisu výskytu diftongu *ie* usudzovať, že v nárečí juhozápadného Šariša je diftong *ie* v slovných základoch (koreň, kmeň slova) veľmi frekventovaný, ba možno tvrdiť, že je frekventovanejší ako napr. v stredoslovenských nárečiach. Spôsobuje to najmä výskyt diftongu *ie* v slovách typu *obiťel*, *ziem*, *kuziel*, *kosciel* ...; ďalej v niektorých iných slovách a tvaroch typu *žriec* (= žrať), *piere* (= neutr. perie), *viešac* (= vešať), *žiesc*, *žievac* (= zívaj), *ľiehač* (= líhať), *sciereň* (= strnisko), *vierba*, *ciereň* (= trň), *šiezem*, *švierbi*, *vieper*, *švieker*, *hrabič* (= hrable) ap., a v mask.

²² V tých nárečiach, kde došlo k zmene *ie (> i) > i* (Zemplín, prevažná časť Šariša a severná časť Spiša), máme tvary *mliko*, *oblíkac še* ap.

²³ Podobne sú na spomínaných oblastiach aj tvary *ňit*, *ňisc*, *hňezdo* ap.

tvaroch sg. I-ového part. sloviess I. tr. typu *piel, skriiel* (= pil, skryl), ďalej pri slovesách III. tr. typu *cerpiiel* a všeobecne pri slovesách IV. tr. *robiel*.

V koncovkových morfénoch sa však diftong *ie* vyskytuje v značne obmedzenom rozsahu. Stojí iba v nom.-akuz. sg. *-bjo* kmeňových neutier, pravda, aj to len po labiálach a po spoluhláske *r*: *zdravie, hlubie, Somarie* ap.

Pozornosť si zaslúži aj to, že diftong *ie* sa nikdy nevyskytuje v pozícii za jerové a vkladné *e*, čo svedčí o tom, že vokál *e* sa v tejto pozícii nikdy nedžil: z *Miklušovec*, g. pl. *hrušek, ovec* ap.²⁴

Diftong *ia* sa vyskytuje v slovných základoch i koncovkových morfénoch, a to v rovnakom rozsahu. Vcelku však je menej frekventovaný ako diftong *ie*. Kým diftong *ie* sa vyskytuje v slovných základoch po všetkých spoluhláskach, diftong *ia* tu dnes stojí ako v slovných základoch, tak aj v koncovkových morfénoch iba po labiálach a po spoluhláske *r*, celkom ojedinele aj po iných spoluhláskach, napr.: *piati, viazac ...; šemiáčko, bremiáčko ...; poriadek, hriazel ...*; 3. os. pl. sloviess III. tr. (typ „trpieť“) a IV. tr.: *cerpia, rozumia, robia, hvaria ...; kraviar, karmiáč, lepiar...*; gen. sg. *-bjo* kmeňov: *zdravja, srebja* ap. Okrem toho sa diftong *ia* vyskytuje v postavení po spomínaných spoluhláskach aj v slovesných tvaroch typu *staviac (staviam ...), oblapiac, dohvajiac še ...*; v miestnych menách na *-ani*: *Petrovijani (s Petrovian), Komarijani (s Komarian)* ...; v neurčitkových tvaroch sloviess *šmijac še (šmijal še ...), triasc (trias), hrijac še, nazijac* (= navliecť, nastoknúť), a v *-bjo* kmeňových tvaroch inštr. pl. z *hrabiami* (k pomn. *hrabie*),

Ako vidieť z uvedených príkladov, diftong *ia* sa vyskytuje za staršie *ä* (<*e*, *-ėja*, *-ija*, *-'á*), preto aj pri tvaroch *staviac ...*, *mijac*, ako sa domnievame, treba pre staršie obdobie predpokladať znenie „staváč ...“, „máč“. Za krátke *ä* je totiž dnes pravidelne striednica *e*: *peta, (še do)redu*. Na skutočnosť, že diftong *ia* je aj vo východnej slovenčine striednicou za dlhé *ä*, poukazujú prípady, v ktorých staršiu kvantitatívnu alternáciu *ä/ä* vystriedala alternácia *ia/e*: *zevijati — zeviec, piati — petnac, (v-, na-)rijac — (še do)redu, mijac — medu* ap. Ani pri tomto diftongu nemožno teda hovoriť o prejotácii hlásky „a“ po mäkkých spoluhláskach, pretože diftong *ia* tu stojí iba v slabikách od pôvodu dlhých alebo sekundárne zdĺžených.

Diftong *uo*²⁵ sa vyskytuje spravidla iba v slovných základoch (koreň, kmeň), a to najmä v tých prípadoch, kde nedochádza k alternácii *uo/o*: *skwora, skworka, skwojdi, kwoper, Hworka, hwora, (do)hwori* (adv.); *kurwopka, čerk-*

²⁴ Bezpríponové tvary gen. pl. sú tu veľmi zriedkavé. Vyskytujú sa len pri miestnych menách na *-ovce, -ice, -ani* a pri niektorých apelatívach, kde tieto tvary nadobúdajú štylistické podfarbenie (pejor., iron.), alebo stoja v ustálených spojeniach (.. z *ruk, nižie kolen* ap.).

²⁵ Neslabičná zložka diftongu *uo* (*u-*) sa tu realizuje s trocha väčším trením ako v stredo-slovenských nárečiach. Pretože však trenie nie je také silné ako pri labiodentálnom *v*, zapisujeme tento komponent v našich dokladoch grafémou *w-* (*w*: *hwora, skwora* ap.).

wotka, *Potwočki*, *žwolti* ap. V reči staršej generácie nachádzame diftong aj v prípadoch ako *stodwotka*, *natwoň*, (*do*) *ukwolki* ap. Ojedinele sa v reči staršej generácie vyskytuje diftong *uo* aj v sufixe *-uofka*: *zlatwofka*, *židwofka* ap.²⁶ V tých prípadoch, kde dochádza k alternácii *uo/o*, diftong sa vyskytuje spravidla už iba v reči najstaršej generácie, najmä žien; a to nielen v pozícii za novoakútovú dĺžku: *kwoň* (*koňa*), *stwol* (*stola*); *kwol* (*kola*), z *nwoch* (*nohi*) ap., ale aj za sekundárne zdĺžené *o*: *stwoj!* (*stojim*), *swol* (*solí*), *pokwoj* (*spokojni*), *znwoj* (*znojic se*), *ňechwoc!* (*chozic*) atď. V reči strednej a mladšej generácie v týchto prípadoch miesto diftongu stojí *-o-*: *koň*, *stol*, *stoj!* ap.; podobne aj *zlatofka*, *židofka* atď.

Pomerne dobre sa dosiaľ zachováva diftong *uo* v mask. tvare l-ového parti-cípie sloviess I. tr. typu „čut“: *čwol*, *dwol*, *žwol* ap. (o tom porov. ďalej).

Dnes sa už diftong *uo* vôbec nevyskytuje alebo len sporadicky (v ustálených spojeniach, v rozprávkových textoch ap.) v postavení po labiálach, kde pravdepodobne došlo k disimilačnému zániku neslabičnej zložky diftongu (*u-/w-*) vplyvom predchádzajúcej labiály: *moj*, *bop*, *pojť*, *voľa*, *vos* (< *mwoj*, *bwop*, *pwojť*, *wwoľa*, *wvos* ap.).²⁷ Pri zjednodušovaní diftongu *uo* (*wo*) > *o* v uvedených prípadoch mohla v niektorých prípadoch spolupôsobiť aj analógia podľa tvarov s náležitým *-o-*: *mojeho*, *bobu*, *pojda*, *voza* ap.

Na prítomnosť diftongu *uo* v koreni slov po labiálach a tiež aj v sufixe *-ovka* nepriamo poukazujú aj tvary *muj*, *bup*, *pujť*, *vus* ...; *zlatufka*, *židufka* ... atď. v tých východoslovenských nárečiach, v ktorých došlo k monoftongizácii *uo* (> *ú*) > *u*. Priame svedectvo o prítomnosti diftongu *uo* v staršom období vo východnej slovenčine aj po labiálach nám podávajú písomné pamiatky východoslovenskej proveniencie zo 16. a 17. stor., v ktorých sa diftong *uo* ešte celkom bežne vyskytuje aj v postavení po labiálach: *muoy poddany* (1577), *buoh da*, *nepuoyde* (1579), *wuoz* (1585), atď.²⁸ Pravda, na základe uvedených dokladov nemožno urobiť záver, že v tých nárečiach, v ktorých sa diftong *uo* monoftongizoval (*uo* > *ú*; *ie* > *í*), k tejto zmene došlo až po 17. stor. Domnievame sa však, že doklady, ktoré sme uviedli, sú dostatočným a preukazným svedectvom o tom, že v tých nárečiach, v ktorých sa diftong *uo* dosiaľ zachoval, stál pôvodne — podľa všetkého ešte v 17. stor. — aj v postavení po labiálach, ako to vyplýva z citovaných dokladov.

²⁶ Tieto tvary sú doložené ojedinele aj z juhovýchodného Spiša — porov. J. Štolc, *Zmeny o > u a ie > i v nárečí spišskom I*, SMS XV, 1937, 93; Z. Stieber, *Ze studjów nad gwarami słowackimi południowego Spisza*, Lud słow. I, 1929, A 64, 66.

²⁷ K podobnému disimilačnému zániku neslabičnej zložky diftongu *uo* (*ua*) v postavení po labiálach došlo aj vo východogemerskom nárečí Štítnickej doliny, kde sú tvary *kvan*, *hwara* proti *pajde*, *pajt*, *spasob*, *val*, *vas*, *pasni* ap. — Š. Tóbiš, c. d., 112. Na druhej strane v sotáckom nárečí obce Papín sa diftong *uo* dosiaľ drží aj po labiálach: *pujť*, *pujým* ap.

²⁸ Doklady uvádzame z archívneho materiálu ÚSJ SAV.

Diftong *iu* sa vyskytuje iba v koncovkových morfémech, a to jednak po spoluhláske *r*-, jednak po labiálach (pôvodne palatalizovaných). Nachádzame ho v týchto prípadoch:

1. v tvaroch 3. os. pl. sloviess I. tr. typu „trieť“: *triu* (*trem*), *driu*, *viu*, *mriu*, *žriu* — neurčitok má podobu *triec*, *driec*, *žriec* (= žrať) ...;

2. v dat.-lok. sg. -*bio* kmeňových neutier: *zdraviu*, *srebiu*, *ku Somariu* ap.

Pretože aj tento tzv. morfológický diftong stojí iba v pôvodne dlhých slabikách, možno povedať, že všetky dvojhĺasky, ktoré sme pre nárečie juhozápadného Šariša dosiaľ uviedli (*ie*, *ia*, *uo*, *iu*), vznikli diftongizáciou príslušných jednoduchých dlhých samohlások. V podstate sa táto zmena zhoduje s rovnakou vývinovou zmenou stredoslovenskou, pravda, s tým rozdielom, že v nárečí juhozápadného Šariša je frekvencia jednotlivých diftongov väčšia alebo menšia ako v stredoslovenských nárečiach. Pri tomto porovnávaní však treba mať na zreteli aj to, že vo východoslovenských nárečiach nielo kvantitý a že teda ani diftongy tu nie sú nositeľmi slabičnej dĺžky, ale iba spojeniami *í*, *u* + *V*, ktoré sú však nerozložiteľné — obidva komponenty vždy stoja v tej istej slabike.

„Diftong“ *io*, ako sme už spomenuli, vznikol najpravdepodobnejšie prejotáciou krátkeho „o“ v postavení po pôvodne palatalizovaných labiálach a po *r*, preto tu možno hovoriť iba o nepravom diftongu. Nachádzame ho jednak v nepriamych pádoch základných čísloviek *tri*, *štiri* (*trioch*, *triom*, *s trioma*, *štirioch* ...), jednak v tvare inštr. sg. -*bio* kmeňových neutier typu *zo zdraviom* (*dolu Somariom* ...) a tiež v lok.-gen. a dat. pl. pomn. neutra *hrabiec*: *hrabioch*, *hrabiom*.

Z porovnávaní dvojhĺasky *io*, ktorá stojí v tzv. krátkych pozíciách, s dvojhĺaskami *ie*, *ia*, *iu*, *uo*, ktoré zas dôsledne stoja iba v pozíciách od pôvodu dlhých alebo sekundárne zdĺžených, zreteľne vyplýva, že „diftong“ *io* vznikol nesporene prejotáciou (-*'o* > *io*), kým diftongy *ie*, *ia*, *iu*, *uo* vznikli náležitou diftongizáciou príslušných jednoduchých dlhých samohlások, ktorá sa v podstate zhoduje s podobnou zmenou stredoslovenskou, a to nielen výsledkom, ale aj chronológiou. Pravda, to nijako neznamená, že vo východoslovenských nárečiach predpokladáme rovnaké kvantitatívne pomery ako v nárečiach stredoslovenských, hoci kvantitatívne pomery, ktoré možno rekonštruovať pre staršie obdobie východnej slovenčiny (porov. ďalej), sú veľmi blízke, ba v mnohých prípadoch skoro totožné napr. s kvantitatívnymi pomermi východogemerských nárečí, najmä v Slanskej doline.²⁹

Ďalším výrazným charakteristickým znakom nárečia juhozápadného Šariša, ktorým sa na jednej strane zreteľne odlišuje od ostatných východoslovenských

²⁹ O všeobecnom dĺžení normálnych stredoslovenských krátkych slabík v istých pozíciách v nárečí Slanskej doliny pozri u Š. Tóbika, c. d., 92.

nárečí a na druhej strane aj v rámci slovenských nárečí zaujíma osobitné miesto, je zakončenie kmeňa, resp. koreňa pri mask. tvaroch sg. l-ového participia niektorých slovesných tried alebo typov.

Pri slovesách IV. a II. tr., ako aj pri slovesách III. tr. typu „trpieť“ a slovesách I. tr. typu „piť“ a „duť“ sa kmeň, resp. koreň, ku ktorému sa pripína mask. prípona l-ového participia (-l), nezhoduje s kmeňom (koreňom) neurčitku. Dnešný kvalitatívny rozdiel medzi kmeňotvornou príponou (koreňom) neurčitku a mask. tvaru l-ového participia je výsledkom starších kvantitatívnych rozdielov, ako na to ukazuje porovnávací výskum východoslovenských nárečí pri tomto jave, ďalej historické doklady i dnešný stav v okrajovom sotáckom nárečí. Najzreteľnejšie sa to dá ukázať na mask. tvaroch l-ového part. sloviess IV. tr. (*robiel*—*robela*), ďalej na slovesách III. tr. typu „trpieť“ (*cerpiel*—*cerpela*) a najmä na slovesách I. tr. typu „piť“ (*piel*—*pila*). Dnešnú alternáciu kmeňotvornej prípony, resp. koreňnej samohlásky v tvaroch l-ového participia (*ie/e*; *ie/i*) možno chápať ako výsledok staršej kvantitatívnej alternácie *í/i*, ktorá vznikla v dôsledku sekundárneho predĺženia kmeňotvornej prípony, resp. koreňného vokálu v mask. tvaroch sg. l-ového part., a to rekompenzáciou za slabý koncový jer, ktorý zanikol: *pilz* > *píl*, *robilz* > *robíl* atď. Dlhé *í*, ktoré stálo v tautosylabickom postavení s príponou -l, pod vplyvom likvidy *l* získalo nižšiu a širšiu artikuláciu a zmenilo sa v *é*, ktoré sa ďalej náležite diftongizovalo ako každé dlhé *é* stojace v koreni alebo v kmeňotvornej prípone. Vcelku pre tvary typu *piel*, *šiel* (= šil), *žiel* ... predpokladáme takýto vývin: *pilz* > *píl* > *pél* > *piel*. Pravda, pred mask. príponou -l nachádzame diftong *ie* aj pri slovesách typu *skriiel*, *riiel*, *umiiel se* ap., kde diftong stojí za pôvodné -y. Tu by sme potom museli predpokladať alebo vývinovú zmenu *-ylz* > *ýl* > *él* > *iel*, alebo skôr pripustiť to, že tvary tohto typu (*umiiel se*) vznikli až po zániku konsonantickej mäkkostnej korelácie pri labiálach a pri *r*, po ktorých tu pôvodne stálo -y-, a to analógiou podľa tvarov typu *piel*, *šiel*, *žiel*, *biel*, kde pôvodne v koreni stál vokál -i-.

Rovnakú vývinovú zmenu kmeňotvornej prípony -i- v mask. tvaroch sg. l-ového participia treba predpokladať aj pri slovesách IV. tr. (*robiel* < *robél* < < *robíl* < *robilz*), hoci podľa tvarov pre ostatné rody sg. a plurál (*robela*..., *robeli*) by sa mohlo zdať, že tu ide o analógiu podľa sloviess III. tr. typu „trpieť“. Domnievame sa však, že pri tvare pre mask. nemožno hovoriť o analógii, a to najmä pri existencii tvarov *piel*, *biel* ap. Ukazuje sa, že v mask. tvare *robiel* kmeňotvorná prípona -ie- vznikla hláskoslovnou zmenou (porov. vyššie), kým pri tvaroch pre ostatné rody sg. a plurál (*robela*) možno už hovoriť o analógii podľa sloviess III. tr. typu *cerpela*, a to na základe zhody kmeňotvornej prípony pri mask. tvaroch: *robiel*—*cerpiel*; podľa toho aj *robela* ako *cerpela* ap.

Pri slovesách III. tr. typu „trpieť“ treba v mask. tvare l-ového participia predpokladať trocha odlišný vývin. Pri slovesách tejto triedy kmeňotvorná

prípona *-e-* je pôvodná, takže tu došlo v mask. tvare iba k jej sekundárnemu zdĺženiu a k diftongizácii (*trpelo* > *cerpel* > *cerpiel*), kým v tvaroch pre ostatné rody sg. a plurál sa táto pôvodná kmeňotvorná prípona (*-e-*) zachovala (*cerpela* ...), ba neskôr analógiou prešla aj k príslušným tvarom slovíes IV. tr. (porov. vyššie). Na neskorší vznik tvarov typu *robela* ..., *robeli* analógiou podľa náležitých tvarov *cerpela* ..., *cerpeli* nepriamo ukazuje aj vyrovnanie kmeňotvornej príp. slovíes III. a IV. tr. v neurčitku. Ako sme sa už usilovali ukázať, k zhode mask. tvarov I-ového part. slovíes III. a IV. tr. došlo hláskoslovným vývinom. Podľa rovnakého výsledku hláskoslovného vývinu v mask. tvaroch I-ového particípie (*robiel* — *cerpiel*) došlo aj k vyrovnaníu pri tvaroch pre ostatné rody sg. a pl. (*cerpela* — *robela* ..., *cerpeli* — *robeli*) a na základe toho aj k vyrovnaníu kmeňotvornej prípony neurčitku, a to podľa IV. tr.: *robic* — *cerpic*. Pri slovesách I. tr. typu „piť“, kde sa nemohol prejaviť vplyv slovíes III. tr., v tvaroch I-ového part. pre fem., neutr. a pl. sa zachovala *i*-ová korenná samohláska (*pila* ..., *pili*, *šili*, *žila* ap.), hoci v mask. tvare sa koreň pravidelne končí na dvojhlásku: *piel*, *šiel*, *žiel*. Už aj z toho zreteľne vyplýva, že korenný vokál mask. tvaru I-ového particípie tu nevlýval na zakončenie koreňa pri ostatných tvaroch.

Náš predpoklad, že kmeňotvorná, resp. korenná samohláska v mask. tvaroch I-ového particípie sa sekundárne dĺžila (*pilo* > *pil*, *robilo* > *robil*, *trpelo* > *cerpel*), možno podoprieť jednak dokladmi zo starších zápisov, jednak aj poukazom na dnešný stav v okrajových sotáckych nárečiach.³⁰

V staršom období sa v historických dokladoch výsledky sekundárneho dĺženia kmeňotvornej, resp. korenej samohlásky v mask. tvaroch I-ového particípie nedajú priamo sledovať, pretože kvantita sa v pamiatkach spravidla neoznačovala. Pravda, v tých prípadoch, kde došlo ku kvalitatívnej zmene sekundárne zdĺzenej kmeňovej, resp. korenej samohlásky (*i* > *é* > *ie*), máme už v prvých súvislých jazykových pamiatkach východoslovenskej proveniencie toto dĺženie dobre doložené. Napr. vo viacerých listoch zo 16. stor. nachádzame tvary, ako: *hchyel* (1577), *zrozumiel* (1556), *wipuschyel*, *szaplachyel* (1577) ap. proti tvarom *widzely*, *pily* atď.³¹ V známych kalvínskych nábožen-ských textoch z polovice 18. stor.,³² v ktorých sa kvantita viac-menej pravidelne označuje, máme priame doklady na to, že kmeňotvorná, resp. korenná samohláska v mask. tvaroch I-ového particípie vo všeobecnosti bola dlhá. Sú tu zápisy ako: (MC) *posehnál* 21, *zakázál* 2, *sztvorél* 2, *posvetzél* 7, *vislyebodzél*

³⁰ Dosiaľ sa nám v týchto tvaroch zachovala dĺžka aj vo východogemerských nárečiach Muránskej, Štitnickej a Slanskej doliny — Š. Tóbiš, c. d., 92, 105, 106, 113, 114.

³¹ Doklady ako v pozn. 28.

³² Ide o tieto staršie pamiatky tlačené v Debrecíne: *Malí catechismus*, 1750 (MC); *Hlasz pobosneho spévanya*, 1752 (HPS); *Svetoho Dávida králya a proroka szto i pedzeszáz soldári*, 1752; *Rádzostz szertza pobosneho*, 1752; *Agenda ecclesiarum reformatarum*, 1758.

7, *hutorél* 14, *nosél, lyubél* 15; (HPS) *vinyál, prijál, obdarováł, prehnál* 29, *zhrésél* 122, *narodzél* 22, *vikupél* 2 ..., atd.

Predĺžený kmeňotvorný, resp. korenný vokál v mask. tvaroch l-ového particípiea nachádzame dosiaľ v sotáckych nárečiach:³³ *píl* — *píla, robíl* — *robíla* (Veľopolie), *stá i* — *stala, položí u* — *položila* podobne ako *Vápeňík, Reb'áková, tvár'* (Udavské). Pravda, treba pripomenúť, že tu kvantita splynula s prízvukom — t. j. prízvuk sa presunul na slabiku, ktorá pôvodne bola dlhá.³⁴

V ostatných východoslovenských nárečiach, najmä v tých, v ktorých došlo k monoftongizácii *ie > í (> i)*, mask. tvary l-ového part. pri spomínaných slovesných typoch I., III. a IV. tr. dnes znejú *píl, robíl, cerpíl*, resp. *pil, robel, cerpel*. V nárečí juhovýchodného Spiša nachádzame tvary *piol, robiol, cerpiol* ap.³⁵ Ukazuje sa, že všetky tvary, najmä posledné, možno priamo odvodiť od tvarov *piel, robiel, cerpiel*, ktoré sa nám dosiaľ v plnom rozsahu zachovali v nárečí juhozápadného Šariša.

V podstate podobný vývin kmeňotvornej, resp. korenej samohlásky ako pri uvedených typoch mask. tvarov l-ového part. sloviess I., III. a IV. tr. treba predpokladať aj pri mask. tvaroch l-ového part. a) sloviess I. tr. typu „čúť“; b) pri slovesách II. tr. a c) pri pomocnom slovese „byť“. Aj tu totiž nachádzame dnes v nárečí juhozápadného Šariša také reflexy kmeňotvorných, resp. korenných samohlások v mask. tvaroch l-ového part., pre ktoré musíme v staršom období predpokladať sekundárne dlženie samohlásky pred príponou *-l* a jej ďalší hláskoslovný vývin.

Zvlášť zreteľne sa to prejavuje pri slovesách I. tr. typu „čúť“, ktoré majú podobu *čwol, dwol, žwol, (u)kwol* ap. Ako vidieť, koreň mask. tvaru sa tu končí na diftong *wo-*, kým tvary pre ostatné rody sg. a pre pl. a neurčitok majú v koreni samohlásku *-u-*: *čula, dulo, ukuli*; *čuc, žuc* ap. Podobne aj pri slovesách II. tr. mask. tvar. l-ového part. znie: *pominol še, zvihnol, stanol*. Ojedinele sa tu stretáme v reči najstaršej generácie, najmä žien, aj s diftongom *-wo-* v kmeňotvornej prípone: *u še pominwol*. Tvary pre ostatné rody sg. a pre pl. si zachovávajú neurčitkovú kmeňotvornú príponu *-nu-*: *zahínula, pominula še* ap. alebo sa prípona l-ového part. pripína priamo na koreň: *zvihla, spadla, zomklo še, ukradli* ap. Mask. tvar l-ového particípiea od pomocného slovesa „byť“ znie *bol*, kým ostatné tvary *bula ..., buli*.

³³ Kmeňová, resp. korenná samohláska pred príponou *-l* v mask. tvaroch l-ového particípiea je zdĺžená aj vo východogemerských nárečiach Muránskej, Štítnickej a Slanskej doliny (— c. d. v pozn. 30); v časti prívádzkeho nárečia (J. Vavro, *Ku charakteristike prívádzkeho nárečia*, JČ XIII, 1962, 58) a v niektorých ďalších nárečiach.

³⁴ Porov. J. Liška, c. d., 54.

³⁵ J. Štöle, *Dialektické členenie spišských nárečí*, 206.

Alternácia kmeňotvornej, resp. korenej samohlásky *wo/u; o/u* v uvedených prípadoch ukazuje, že tu treba pôvodne predpokladať jednotné zakončenie kmeňa, resp. koreňa pre všetky tvary l-ového participia. V mask. tvaroch pred príponou *-l* po zániku slabého koncového jeru došlo k sekundárnemu predĺženiu samohlásky — $(n)ul\bar{o} > (n)úl$. Pod vplyvom nasledujúcej likvidy *-l* v tautosylabickom postavení potom došlo k zníženiu a rozšíreniu artikulácie hlásky *-ú-* a k jej zmene v *ó*: $-(n)úl > -(n)ól$, ktoré sa potom ďalej diftongizovalo ako každé dlhé *ó* v koreni, resp. kmeni slova. Vcelku predpokladáme takýto vývin korenného, resp. kmeňového pôvodného vokálu *-u-* v tautosylabickej skupine *-ul* v mask. tvaroch l-ového participia: $čul\bar{o} > čúl > čól > > čyol$; $minul\bar{o} > minúl > minól > minyol$; $bul\bar{o} > búl > ból > byol$.³⁶ Aj pri týchto slovesných tvaroch nachádzame v nárečiach, v ktorých došlo k zmene *yo > u*, jednotné znenie *s-u-*: *čul, minul, bul* ap. Na druhej strane však v tých nárečiach, v ktorých sa diftong *yo* dosiaľ zachoval, v značnej miere sa drží aj v mask. tvaroch l-ového part. sloviess tohto typu: *čwol, dwol ... , pominnwol še*. Pravda, pri slovesách II. tr. a pri pomocnom slovese „byť“ je tu častejšie len vokál *-o-*: *zahinol, spadnol, ukradnol ... , bol*. Pri týchto tvaroch možno bezpečne predpokladať, že došlo k zjednodušeniu diftongu *yo > o*, a to najmä v mask. tvare l-ového part. od pomocného slovesa „byť“, kde ide pravdepodobne o disimilačný zánik neslabičnej zložky diftongu (porov. aj tvary *moj, bop* ap.). Pri zjednodušení diftongu *yo > o* v mask. tvaroch sloviess II. tr., najmä pri tých, ktoré majú zatvorený koreň (*spadnol ...*), mohol pôsobiť aj mask. tvar l-ového part. od slovesa „ísť“, ktorého tvary pre ostatné rody sg. a pre pl. znejú *šla, šlo, šli*, čiže tu dochádza k alternácii *o/ø* (porov. *spadnol—spadla ...*).

V mask. tvare *šol* možno predpokladať takýto vývin korenného vokálu $šbdl\bar{o} > šél > šól$ (sot. *šóy*). Aj tu však nachádzame priame alebo nepriame svedectvá o tom, že korenná samohláska bola pôvodne dlhá. Ojedinele sa totiž stretávame, najmä v reči najstaršej generácie, aj so znením *prišwol* a tento tvar máme doložený aj v starších jazykových pamiatkach: *priswol* (1575); dlhé *ó* sa tu zapisuje aj v kalvínskych tlačených pamiatkach z polovice 18. stor.: (HPS) *Sól* 41, *nasól* 118, *zisól* 42, *Posól* 43 ...;³⁷ V 16. a 17. stor. sa diftong *yo* zapisuje ešte aj v tvare *buol* 1575, 1584; 1633—40, 1646 atď.³⁸ Dlhé *ó* sa v tomto

³⁶ Podobu *buol* máme z východoslovenského územia dobre doložený v historických zápisoch zo 16.—17. stor.: *buol* 1575, 1584, 1633—44, *Buol* 1646 (doklady z archívneho materiálu ÚSJ SAV), ba uvádza ju aj S. Czambel vo svojich textoch zo sotáckej obce Papin (*Slovenská reč...*, 386), kde sa diftong *yo* vyskytuje aj v iných slovách po labiále (porov. pozn. 27).

³⁷ Dlhé *-ó-* v mask. tvaroch tohto slovesa nachádzame aj v niektorých gemerských nárečiach, najmä v Muránskej a Štítickej doline (*išól, odejšól* ap.) — Š. Tó bik, c. d., 111, 113.

³⁸ Pozri v pozn. 36.

tvare ojedinele zapisuje aj v spomínaných kalvínských tlačенých pamiatkach: (MC) *ból* 2, 6, 7, ba tu nachádzame aj zápisy *odpotsinól* 21; (HPS) *szpomnól* 119, *sednól* 9, *zakvitnól* 9, *Szpadnól* 41, *sztanól* 9, 41 ap.³⁹

Z našich výkladov o vzniku a vývine mask. tvarov l-ového participia sloviess typu: *žiel*, *bjel* (*bila* ...); *robiel*, *hvariel* (*hvarela* ...); *cerpiel*, *choziel* (*chcela* ...); *čwol*, *dwol* (*dulo* ...), *zahin(w)ol*, *spadnol* (*zahinula*, *spadla* ...); *bol* (*bula* ...); *šol* (*šla* ...) vyplýva, že vo východoslovenských nárečiach došlo v súvislosti so zánikom slabých koncoslovných jerov k rozsiahlemu rekompENZAČNÉMU dlženiu, ktorého stopy sa nám však zachovali iba pri tých sekundárne zdĺžených samohláskach, pri ktorých došlo ku kvalitatívnej zmene (diftongizácia, monoftongizácia ap.). Celý rad sekundárnych dlžok nám však pri všeobecnom zániku kvantity vo východnej slovenčine zanikol úplne bez stopy, alebo o ňom nachádzame iba skromné stopy v jazykových pamiatkach a v okrajových nárečiach, najmä sotáckych. Úlohou ďalšieho výskumu bude podať na základe vyčerpávajúceho konfrontačného výskumu materiálu z dnešných východoslovenských nárečí, z historických jazykových pamiatok a okrajových nárečí plastický obraz o stave a type východoslovenskej kvantity v jej jednotlivých vývinových etapách, najmä však tesne pred zánikom fonologickej kvantity vo východnej slovenčine. Ukazuje sa, že cenný materiál pre porovnávací výskum tejto otázky nám poskytujú aj východogemerské nárečia Muránskej, Štítnickej i Slanskej doliny.

Vcelku možno povedať, že východoslovenské kvantitatívne pomery sa odlišovali ako od stredoslovenského, tak aj od západoslovenského typu kvantity. Dnes už možno s veľkou pravdepodobnosťou tvrdiť, že vo východnej slovenčine sa neuplatňoval disimilačný zákon o krátení druhej dlžky (sú tu tvary *hriešiel*, *švierbiel* ..., sot. *nepálil*, *vypásál*;⁴⁰ *hréšél* (HPS 1752), *zakázál* (MC 1750) atď. Podobne sa do istej miery odlišovala východoslovenská kvantita aj od západoslovenského typu kvantity, i keď s ním má spoločné to, že sa v oboch nárečových celkoch neuplatňovalo rytmické krátenie druhej dlžky.

Definitívne závery o východoslovenských kvantitatívnych pomeroch do obdobia všeobecného zániku kvantity bude možno urobiť až po ďalšom výskume

³⁹ Podobu *ból* (*bula*), *išóy* (*išla*) máme doloženú zo sotáckych nárečí (Bela n. Čirochou, Veľopolie a i.). Tieto tvary nachádzame aj v zápisoch z dotazníkovej akcie prof. V. Vážneho — zapísal ich J. Šárga a J. Mastilak (v zbierke ÚSJ SAV). Podobne sa tu stretávame aj s tvarmi *machnól*, *rosnól*, *lahnól* ap.

⁴⁰ Sotácka kvantita je spojená vždy aj s prízvukom (hlavný slovný prízvuk je na slabike s prvou dlžkou), s osobitnou melódiou a s trocha posunutou realizáciou predĺženej samohlásky. Dlhé *á*, *ó*, *é* sa realizujú trocha zatvorenejšie ako ich krátke protiklady, kým dlhé *i* (*y*), *ú* zas trocha otvorenejšie. Druhá dlžka je menej výrazná a má aj slabší prízvuk, ale so zvýšenou melódiou slabiky. To znamená, že sa tu stretávajú tri prozodické vlastnosti: kvantita, prízvuk a melódia; pravda, nie každá prízvukovaná slabika býva dlhá. O kvantitatívnych pomeroch v sotáckych nárečiach pozri u J. Lišku, c. d., 52—62, najmä str. 54—55.

striednic za staršie dlhé samohlásky, a to najmä v okrajových nárečiach spišských (juh, juhozápad a juhovýchod), šarišských (sever a juhozápad) a zemplínskych (juh, najmä však bude potrebné urobiť dôkladnú analýzu kvantitatívnych a prízvukových pomerov v sotáckych nárečiach). Ukazuje sa, že pre rekonštrukciu východoslovenskej kvantity by bolo účelné i potrebné zhodnotiť kvantitatívne pomery v spomínaných kalvínskych tlačených pamiatkach z polovice 18. stor., najmä vo vzťahu ku kvantitatívnym pomeroch v sotáckych nárečiach, pretože je tu nápadná zhoda; resp. podobnosť.

UNIV. PROF. DR. EUGEN PAULINY 50-ROČNÝ

Toho roku (13. decembra 1962) dožíva sa svojich päťdesiatych narodenín univ. prof. dr. Eugen Pauliny, doktor filologických vied, hlavný redaktor Jazykovedného časopisu. Narodil sa vo Zvolene v robotníckej rodine. Ako dvojročného ho odumrel otec. Rástol pri svojej matke-robotníčke. Na strednej i vysokej škole študoval zo štipendií a z vlastných zárobkov. Po skončení Filozofickej fakulty UK v Bratislave pôsobil kratší čas ako stredoškolský profesor vo Zvolene. Odtiaľ sa vrátil späť na Filozofickú fakultu, kde nastúpil miesto asistenta Slovanského seminára. Okrem toho pracoval cez vojnu ako vedecký pracovník vo vtedajšej Slovenskej akadémii vied a umení. Na základe práce *Štruktúra slovenského slovesa* habilitoval sa r. 1943 za docenta slovenského jazyka na Filozofickej fakulte. Pritom ďalej pracoval, a to krátky čas aj po oslobodení r. 1945, v Akadémii. Po oslobodení ho Slovenská národná rada menovala za univ. profesora slovenského jazyka na Filozofickej fakulte UK. Od r. 1946 pôsobí prof. Pauliny (s prestávkou v rokoch 1950—1953) ako jeden z najobľúbenejších učiteľov na Filozofickej fakulte UK.

Prof. Pauliny aktívne pracuje v teoretickej a praktickej jazykovede vyše 20 rokov. Svojimi jazykovednými prácami, výchovnou a organizačnou činnosťou sa neobyčajne zaslúžil o kvantitatívny a kvalitatívny rast slovenskej vedy. Niektorými zložkami svojho jazykovedného diela rozvíja a zdokonaľuje lingvistický horizont v širších reláciách československých, ba i slovanských.

Vývinový oblúk vedeckej činnosti prof. Paulinyho predstavuje zriedkavú syntézu materiálovej fundovanosti a teoretického zovšeobecňovania lingvistických poznatkov. Ako priamy žiak známeho českého dialektológa prof. V. Vážneho prešiel zo začiatku obdobia pracovnej aktivity v oblasti nárečového výskumu (štúdie v zborníku *Carpatica* z r. 1939, v *Sborníku Matice slovenskej* z r. 1946, v *Slovenskej reči* z r. 1940—1941), avšak ako duchovný žiak akademika B. Havránka vždy smeroval k analýze teoretických otázok štruktúry jazyka, o čom svedčí už jeho prvá knižná publikácia *Štruktúra slovenského slovesa*, ktorá mala pre svoj zovšeobecňujúci charakter priaznivý ohlas najmä v českej lingvistike. V tomto smere nadväzuje prof. Pauliny na pokrokové tradície českej lingvistiky z tridsiatych rokov a rozvíja ich. V zmysle nadväzovania na funkčnú lingvistikú bol zásluhou prof. Paulinyho po oslobodení r. 1946 založený Bratislavský lingvistický krúžok a jeho časopisecký orgán *Slovo a tvar*.

K intenzívnej dialektologickej práci sa vrátil prof. Pauliny opäť v prvých rokoch po oslobodení. R. 1947 bol spoluautorom *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí* (spolu s prof. J. Štolcom), ktorý sa stal podkladom pre zozbieranie hláskoslovného a tvaroslovného materiálu zo všetkých slovenských obcí, veľmi cenného pre atlas slovenského jazyka, ako aj pre pripravovaný slovanský jazykový atlas. R. 1947 vydal prof. Pauliny nárečový monografiu *Nárečie zátopových osád na hornej Orave*, ktorá bola novátorská v tom zmysle, že podávala obraz nárečového stavu na základe porovnania so stavom spisovného jazyka.

Výskumná práca na úseku dialektológie bola prof. Paulinymu východiskom pre skúmanie historického vývinu slovenčiny. Postup od súčasných nárečí k odkrývaniu zákonitostí historického vývinu jazyka je zvlášť dôležitý pri slovenčine, ktorá bola písomne, spisovne fixovaná pomerne neskoro. Pri tomto skúmaní pracuje prof. Pauliny modernými lingvistickými metódami, hlavne metódou vnútornej rekonštrukcie a relatívnej chronológie, ktoré sú aplikáciou zásad dialektiky v jazykovede, pretože sa opierajú o princíp

vnútornej kauzálnej súvislosti a vzájomnej podmienenosti jednotlivých plánov a prvkov štruktúry jazyka. O takomto dialektickom postupe svedčia jeho štúdie o vzniku rytmického zákona v slovenčine (*Mladenov sborník*, Sofia 1957), o zmene *w* na *v* vo vývine slovenčiny (*Sborník Filozofickej fakulty UK — Philologica — 1958*), o znelostnej neutralizácii vo vývine slovenčiny a češtiny (sborník *Studie ze slovanské jazykovědy*, Praha 1958), o domnelom bulharizme v slovenských nárečiach Gemera (*Balanov sborník*, Sofia 1958) a iné. Syntézou uvedených a ďalších štúdií založených na dialektickej metóde vnútornej rekonštrukcie je najnovšie, v mnohom ohlade originálne dielo *Fonologický vývin slovenčiny* (1962), ktoré bude značným prínosom nielen pre československú, ale aj pre slovanskú historickú jazykovedu. V súčasnosti pracuje prof. Pauliny na morfológickom vývine slovenčiny.

Popri skúmaní tzv. vnútorných dejín jazyka venuje sa prof. Pauliny sústavne aj dejinám spisovného jazyka. Po staršej práci *Dejiny spisovnej slovenčiny* (1948), ktorej vznik bol do značnej miery podmienený dobovou potrebou (súčasť vlastivednej série) a ktorá nesie stopy staršieho, dnes už všeobecne i u jej autora prekonaného nazerania na vývin spisovného jazyka (nedostatočné prihliadanie na vývin spoločnosti), buduje prof. Pauliny svoj výskum vývinu kultúrneho a spisovného jazyka Slovákov na marxistických zásadách historického materializmu, o čom svedčí napr. štúdia *Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry* (v sborníku *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*) a stať *Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti* (Jazykovedné štúdie VI, 1961). Tieto i ostatné autorove štúdie poukazujú na prenikavú schopnosť vidieť a vykladať skúmané javy v širokých a mnohostranne podmienených spoločenských historických súvislostiach.

Ďalšou pracovnou oblasťou prof. Paulinyho sú otázky štýlovej diferenciácie jazyka a otázky kultúry reči. Jeho staršie rozborové štýlu a formy literárnych diel slovenských spisovateľov majú svoju cenu dodnes, o čom svedčí ich pretláčanie v novších sborníkoch (napr. o Timrave, o Tajovskom). Teoretický dosah pre túto oblasť lingvistiky má jeho štúdia o funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka (*Slovo a slovesnosť* 1955). V oblasti pestovania kultúry reči má prof. Pauliny veľké zásluhy predovšetkým ako autor, resp. spoluautor viacerých gramatík slovenčiny. Popri viacerých učebniciach a cvičebniciach pre školy pozitívnu službu na tomto úseku vykonáva predovšetkým širokej verejnosti určená *Slovenská gramatika* z r. 1955 a jeho *Krátka gramatika slovenská* z r. 1960. Pre vysokoškolských poslucháčov jazykovedy je určená jeho *Fonológia spisovnej slovenčiny* (1961), ktorá obnovuje u nás v posledných rokoch dost zanedbávaný úsek výskumu jazykovej stavby.

Snaha hľadať pri výskume stavby jazyka najvšeobecnejšie zákonitosti viedla a vedie prof. Paulinyho k otázkam všeobecnej jazykovedy. Do tejto oblasti patrí jeho štúdia o slovesnej intencii, najmä však jeho posledná štúdia z tohto okruhu *Systém v jazyku* (v sborníku *O vedeckém poznání soudobých jazyků*).

Pre rozvoj jazykovedy má veľkú dôležitosť pôsobenie prof. Paulinyho na univerzite. Zásluhou jeho vysokej vedeckej úrovne, pozitívnych charakterových a pedagogických kvalít vyrástla od oslobodenia r. 1945 relatívne početná mladá generácia našich lingvistov, ktorá je schopná plniť na vysokých školách a v Akadémii základné úlohy, ktoré dnes vyžaduje naša socialistická spoločnosť od pracovníkov na úseku vedy. O rozvoj našej jazykovedy sa prof. Pauliny priiňuje aj svojou redaktorskou prácou. Popri *Jazykovednom časopise* je hlavným redaktorom *Sborníka Filozofickej fakulty UK — Philologica*.

Do ďalších rokov vedeckej, výchovnej a organizačnej práce na poli jazykovedy, ako aj v osobnom živote prajeme nášmu jubilantovi veľa tvorivých úspechov a dobrého zdravia! Mnoha leta!

Š. Ondruš

Bibliografia prác E. Paulinyho je usporiadaná chronologicky a podľa druhu príspevkov: najprv sa uvádzajú knižné práce a štúdie v odborných jazykovedných časopisoch (polotučne), za nimi iné články, učebnice, referáty, drobné príspevky, zprávy ap. V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť v časopisoch. Pri školských učebniciach sa uvádza iba prvé vydanie.

Skratky: JČ = Jazykovedný časopis, JS = Jazykovedný zborník, KŽ = Kultúrny život, LS = Linguistica Slovaca, SaS = Slovo a slovesnosť, SAT = Slovo a tvar, SAVU = Slovenská akadémia vied a umení, SJLŠ = Slovenský jazyk a literatúra v škole, SMS = Sborník Matice slovenskej, SPN = Slovenské pedagogické nakladateľstvo, SR = Slovenská reč, SVKL = Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, ŠN = Štátne nakladateľstvo, VSAV = Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

1935

Príspevok k určeniu niektorých významných izoglos, týkajúcich sa nárečia detvianskeho, Bratislava 9, 389—397.

1936

Skloňovanie substantív v nárečí detvianskom. SMS 14, 141—153.

Zprávy o zbieraní nárečového materiálu v detvianskej oblasti v stolici Zvolenskej. Carpatica 1, zv. 1, rad A, 166—173.

1937

Ukážky z detvianskeho nárečia. SMS 15, 180—182.

1939

Niekoľko izoglos z Tekova. (K jazykovej hranici medzi tekovským Pohroním a Požitavím.) Carpatica 1, zv. 2, rad A, 303—308 (s mapou).

„Mäkké“ nárečie Banskej Bystrice a okolia a jeho vznik. Carpatica 1, zv. 2, rad A, 309 až 327 (s mapou).

Prehľad prác o slovenských nárečiach za uplynulých dvadsiat rokov. Carpatica 1, zv. 2, rad A, 399—420.

Zprávy o sberateľskej činnosti dialektologickej v stolici Zvolenskej a v tekovskom Pohroní. Carpatica 1, zv. 2, rad A, 170—173.

1940

Niekoľko zvolenských izoglos. SMS 18, 26—29 (s mapou).

K forme Gašparovho Červeného korábu. Slovenský jazyk 1, 41—48.

K forme dvoch románov Ľuda Ondrejova. Slovenský jazyk 1, 91—96.

K forme dvoch prác Margity Figuli. Slovenský jazyk 1, 177—186.

Skice k štúdiu formy u Kukučína a Timravy. Slovenský jazyk 1, 284—289.

Výber z detvianskych sloviac. SR 8, 1940/41, 85—87, 123—125, 315—317.

Sborník Matice slovenskej 16—17, 1938—39, časť prvá: Jazykoveda. LS 1—2, 1939—40, 365—368.

Carpatica 1, zv. 2, rada A, 1939. LS 1—2, 1939—40, 363—365.

Linguistica Slovaca 1—2, 1939—40. SMS 18, 170—175.

1941

K otázke dialogu a monologu. LS 3, 5—9.

J. Stanislav, K jazykovednému dielu Antona Bernoláka, Bratislava 1941. Kultúra 13, 450—451.

J. Stanislav, Slovienska liturgia na Slovensku a sídlo Metodovo a Gorazdovo. *Historica Slovaca* 1—2, 1940—41, 5—43. *Kultúra* 13, 451—452.

1942

O jazyku prejavov náboženských. *Kultúra* 14, 270—276.

Linguistica Slovaca 3, 1941. *Kultúra* 14, 141—142.

1943

Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická, Bratislava, SAVU, 4°, 112 s. Glosy k pomeru: bernoláčtina a štúrovčina. *Kultúra* 15, 97—103.

Letný pohľad na dejiny spisovnej reči slovenskej. Sb. *Jazyka dar*, Bratislava, 19—34. K vydaniu *Modlitebníka*. *Kultúra* 15, 614—619.

A. V. Isačenko, Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok, Bratislava 1943. *Kultúra* 15, 233—235.

Prednáška Dr. Peciara o kvantite v staroslovienskom jazyku v SJS [3. 3. 1943]. *Slovák*, 20. 3. 1943, s. 6.

1944

Slovenčina za reformácie. *Slovenský rozhlas* 5, 72—73.

Slovenčina za protireformácie. *Slovenský rozhlas* 5, 103—104.

Od Bernoláka ku Štúrovi. *Slovenský rozhlas* 5, 162—164.

1945

Náš prvý národný jazyk. Sb. *Slováci v slovanskom svete*, Bratislava, 50—53.

1946

Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí, Bratislava, B. Buocik, 8°, 45 s.

3. osoba pl. jesú a jej pôvod. *JS* 1—2, 1946-47, 21—26.

O úlohách slovenskej dialektologie. *JS* 1—2, 1946-47, 260—264.

1947

Nárečie zátopových osád na hornej Orave, Martin, Matica slovenská, 4°, 117 s.

Dotazník pre výskum slovenských nárečí (*Atlas slovenského jazyka*), Bratislava, SAVU, 8°, 100 s. [spoluautor].

Prvky rokovacieho štýlu vo veľkomoravskej pamiatke. *SAT* 1, 86—88.

Tvorenie imperatívu v spisovnej slovenčine. *SAT* 1, 103—105.

Štruktúra Timravinej poviedky „Nemilí“. *Literárnohistorický zborník* 4, 65—83; znovu odtlačené v sb. *Timrava v kritike a spomienkach*, Bratislava 1958, 674—693.

Na okraj kamaldulského Písma. *Verbum* 1, 1946-47, 272—276.

Namiesto úvodu o slovenskom purizme. *SAT* 1, 1—3.

Systém slovenského spisovného jazyka I, Bratislava 1946-47, 4°, 93 s. (rozm.); II. 149 s.

Dve slovenistické práce v Amerike. [1. J. G. Konuš, *Practical Slovak Grammar*, Pittsburgh 1939. — 2. Tenže, *New English-Slovak Dictionary*, Pittsburgh 1941.]

SAT 1, 26.

Bratislavský lingvistický krúžok. [Prehľad prednášok r. 1945/46.] *SAT* 1, 30.

1948

Dejiny spisovnej slovenčiny. *Slovenská vlastiveda*, V. diel, 1. zv. (*Literatúra a jazyk*), Bratislava, 325—428; osobitné vydanie: 100 s.

O reforme slovenského pravopisu, Bratislava, SAVU, 8°, 60 s. [spoluautor].

- Vyjadrenie tendencie u Tajovského. SAT 2, 11—16; znovu odtlačené v sb. Jozef Gregor Tajovský v kritike a spomienkach, Bratislava 1956, 1014—1023.**
- Genitív plur. žen. typu bodka — bodiek. SAT 2, 44—46.**
- Vyučovanie slovenčiny na gymnáziách. SAT 2, 87—90.**
- La phrase et l'énonciation. Recueil linguistique de Bratislava 1, 59—66.**
- Slovesný čas v slovenčine. Sb. Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi, Brno, 343—349.**
- Dve syntetické práce o modernej češtine. [1. F. Trávníček, Mluvnické spisovné češtiny I—II, Praha 1948-49. — 2. V. Šmilauer, Novočeská skladba, Praha 1947.] SAT 2, 93.**
- Sústavné slovenské názvoslovie rýb. [O. Ferienc, Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky a susediacich krajov, Martin 1948.] SAT 2, 59.**
- Naša ugrofinistika. SAT 2, 95.**
- Prof. Trávníček šesťdesiatročný. SAT 2, 92.**
- Prejav na pohrebe Dr. J. Škultétyho. Slovensko 13, 38—39.**

1949

- Slovenské časovanie, Bratislava, ŠN, 8°, 58 s.**
- Učebné osnovy slovenského jazyka na gymnáziách. SAT 3, 10—12.**
- Genitív sg. vzoru dub. SAT 3, 41—43.**
- Oslovenie „pane“. SAT 3, 86—89.**
- Pasívum v spisovnej slovenčine. SAT 3, 123—129.**
- Spisovný jazyk a demokratizácia kultúry. SR 14, 1948/49, 129—136.**
- J. Stanislav, Slovenský juh v stredoveku I—II, Martin 1948. SAT 3, 28—29.**
- Ruština v škole. Pedagogický časopis teórie a praxe vyučovania ruštiny na všetkých stupňoch škôl. SAT 3, 32.**
- Ústretový plán? SAT 3, 38—40.**
- K Hviezdoslavovmu slovníku. KŽ 4, č. 2, s. 3.**
- Partizánštan? SAT 3, 76.**

1950

- K vývinu spisovného jazyka a nárečí. JS 4, 41—44.**
- K dvom príspevkom Štefana Kniezsu o dejinách slovenčiny. [1. Notes sur l'histoire des consonnes palatales du slovaque, Études slaves et roumaines 1, 1948, 2—6. — 2. Zur Geschichte der Jugoslavismen im Mittelslowakischen, tamže, 139—147.] JS 4, 156—162.**
- Tvorenie komparatívu v slovenčine. SAT 4, 7—9.**
- Odvodzovanie slovies podľa slovesného vidu. SAT 4, 88—93.**
- Driemajúci či driemúci? SR 16, 1950/51, 57—58.**
- Poznámky o slovesnom vide. SR 16, 1950/51, 83—85.**
- Slobodymilovný, či slobodumilovný. SR 16, 1950/51, 93.**

1951

- Vývin skupín ě, ť, ň, ĺ + e, i v slovenčine. JS 5, 140—151.**
- Druhy prejavov. SR 16, 1950/51, 133—142.**
- Slovosled a aktuálne vetné členenie. SR 16, 1950/51, 171—179.**
- Gramatickí činitelia a vetný takt pri slovoslede. SR 16, 1950/51, 197—207.**
- K slovosledu súvetia. SR 16, 1950/51, 228—235.**
- Z jazykovednej terminologie. SR 16, 1950/51, 146—149.**
- Kapitoly zo štylistiky. SR 16, 1950/51, 165—171 [spoluautor].**

Učebnica slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií a odborných škôl, Bratislava, ŠN, 8°, 211 s. [spoluautor].

Slohová výchova. Učebné texty pre III. a IV. triedu škôl III. stupňa. I.—II. časť. Bratislava, ŠN 1951—52, 8°, 48 s. [spoluautor].

P. Jilemnický, Zuniaci krok, Bratislava 1950. SR 16, 1950/51, 188—189.

J. Kalinčiak, Reštavrácia, Martin 1950. SR 16, 1950/51, 299—301.

Za marxistickú jazykovedu (sb.), Bratislava 1950. KŽ 6, č. 2, s. 2.

Genitív množ. čísla od páska. SR 16, 1950/51, 160.

Užívanie a zneužívanie značkových slov. SR 16, 1950/51, 253.

1952

Poznámky k technickej a redakčnej stránke návrhu nových Pravidiel. KŽ 7, č. 50, s. 7.

1953

Slovenská gramatika, Martin, Osveta, 8°, 317 s. 2 a 3. vyd.: 1955, 491 s. [spoluautor].

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom, Bratislava,

VSAV, 8°, 403 s.; dotlač, Bratislava 1954; zrevid. vyd., Bratislava 1957, 425 s.;

3. zrevid. vyd., Bratislava 1962 [spoluautor].

Stredoslovenský tvar nom.-akuz. sing. typu znamenania. JČ 7, 51—62.

Väzby slovesa „usilovať sa“. SR 18, 1952/53, 307—309.

Učebnica a cvičebnica slovenského jazyka pre dvojročné odborné školy, Bratislava, SPN, 8°, 334 s. [spoluautor].

Slovenská gramatika pre jedenástočné stredné a odborné školy s maďarským vyučovacím jazykom, Bratislava, SPN, 8°, 210 s. [spoluautor].

Stredoveké české listiny, Budapešť 1952. JČ 7, 194—198.

J. Kollár, Národné spievanky I—II, Bratislava, SVKL [edičná príprava].

Slovenské ľudové príslovia, Bratislava, SVKL [zost. s A. Melicherčíkom].

[Diskusné príspevky na konferencii o porovnávej slovenskej jazykovede, konanej v dňoch 5.—7. 3. 1953 v Olomouci.] Slavia 22, 1953.

1954

Zmeny č > š a ť, ď > č, ž v gemerských nárečiach. JČ 8, 108—117.

Rod pomnožných miestnych mien v spisovnej slovenčine. Studie a práce lingvistické 1, 154—161.

O purizme v pravopisných otázkach. Sb. Proti prežitkom ľudáctva, Bratislava, 195—199.

Učebnica slovenského jazyka pre štvorročné odborné školy, Bratislava, SPN, 8°, 319 s. [spoluautor].

Učebnica jazyka slovenského pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl, Bratislava, SPN, 8°, 287 s.

O dnešnom budovaní slovnej zásoby. KŽ 9, č. 33, s. 1, 4.

O pasíve a iných veciach. [K čl. A. Bednára Divné dokumenty, KŽ 9, č. 17, s. 4.] Tamže, č. 19, s. 4.

P. Dobšínský, Prostonárodné povesti slovenské, Bratislava, SVKL (Hviezdoslavova knižnica) [edičná príprava].

1955

Vysunutý vetný člen. SR 20, 107—109.

O domnelom bulharizme v slovenských nárečiach v Gemeri. Sbornik v česť na akademik Aleksander Teodorov-Balan po slučaj devetdeset i petata mu godišnina, Sofia, 335—338.

O funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka. SaS 16, 17—24.

Základy slohovej výchovy v škole. SJLŠ 1, 14—17.

Slovenská gramatika a sloh pre 1. ročník pedagogických škôl, Bratislava, SPN, 8°, 198 s. [spoluautor].

Slovenská gramatika a sloh pre 2. ročník pedagogických škôl, Bratislava, SPN, 8°, 131 s. [spoluautor].

Slovenská gramatika a sloh pre 3. ročník pedagogických škôl, Bratislava, SPN, 8°, 99 s. [spoluautor].

Slovenská gramatika a sloh pre 4. ročník pedagogických škôl, Bratislava, SPN, 8°, 62 s. [spoluautor].

Systematická gramatika slovenská pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl s maďarským vyučovacím jazykom, Bratislava, SPN, 8°, 291 s. [spoluautor].

[Diskusné príspevky na konferencii o norme spisovného jazyka, konanej v dňoch 24.—25. 3. 1955 v Bratislave.] SR 20, 218, 236.

1956

Wsprawie rozwoju iloczasu w językach zachodnio-słowiańskich. *Język Polski* 36, 321—324. Spoločenské funkcie strednej slovenčiny pred Štúrom. SR 21, 174—186.

Čeština a jej význam pri rozvoji slovenského spisovného jazyka a našej národnej kultúry. Sb. O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov, Bratislava, 99—124.

Diela umeleckej literatúry ako prameň jazykovej kultúry. SJLŠ 2, 168—170.

O Kalinčiakovej Reštavrácii. (K otázke jazykového rozboru literárneho diela.) SJLŠ 2, 329—334.

O Slovníku slovenského jazyka zodpovedne. KŽ 11, č. 27, s. 8.

Enregistrements dialectologiques phonographiques de l'Académie slovaque des sciences à Bratislava (1947). Instituts de Phonétique et Archives phonographiques, Louvain, 351—353.

1957

Vznik rytmického zákona. Ezikovedski izsledvanija v čest na akademik Stefan Mladenov, Sofia, 317—320.

Zmena v > v v slovenčine. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica 9, 13—20.

Nom. plur. typu ľudia, sinovia v strednej slovenčine. Jazykovedné štúdie 2, 19—27.

Príspevok k metodike vyučovania slohu. Sb. Metodické problémy vyučovania slovenského jazyka a literatúry, Bratislava, 244—248.

Slovenština. Vysokoškolská učebnice pro studující českého jazyka, Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 8°, 182 s. [spoluautor].

Dva a dva je štyri. Jazyková poradňa, Bratislava, 191—192. Tamže: O tzv. zvratnom trpnom rode, 204—205; „Usilovať o niečo“, 205—206; Ako písať zložené prídavné mená, 253—254; Písanie veľkých písmen v daktorých vlastných menách, 254—255.

Slovakcoje jazykoznanije posle 1945 g. Voprosy jazykoznanija 6, č. 4, s. 131—139.

1958

Systém v jazyku. Sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha, 18—28.

K chronológii znelostnej neutralizácie v slovenčine a češtine. Sb. Studie ze slovanské jazykovědy, Praha, 7—13.

Problémy slovesnej rekreie. Sb. K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha, 39—44.

Klaretov Glosár a Bohemár na Slovensku. JČ 9, 59—69.

Obsahy jedenástich slovenských rozprávok z konca 18. storočia. Sb. Franku Wollmanovi k sedmdesiatinám, Praha, 404—412.

[Odpovede na otázky k IV. medzinárodnému sjazdu slavistov, konaného v dňoch 1.—10. 9. 1958 v Moskve.] Sbornik otvetov na voprosy po jazykoznaniju (k IV Meždunarodnomu s'jazdu slavistov), Moskva, 21—23, 267—282.

[Diskusný príspevok na konferencii o vedeckom poznaní súčasných jazykov, konanej v dňoch 26. 11.—1. 12. 1956 v Prahe.] Sb. O vědeckém poznání soudobých jazyků, Praha, 117.

[Diskusný príspevok na konferencii o historicko-porovnávacom štúdiu slovanských jazykov, konanej v dňoch 28. 1.—2. 2. 1957 v Olomouci a v Prahe.] Sb. K historicko-srovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha, 76.

Zochovo „Slovo za slovenčinu“. C. Zoch, Slovo za slovenčinu, Bratislava, 115—121 [doslov ku knihe].

P. Dobšinský, Prostonárodné slovenské povesti I—III, Bratislava, SVKL [edičná príprava a poznámky].

Slovenskí lingvisti pre kongres slavistov v Moskve. Slovanský přehled 44, 258.

Prof. dr. Ludovít Novák 50-ročný. JČ 9, 163.

Prof. dr. Jozef Štore päťdesiatročný. SR 23, 55—57.

Bohatstvo práce. [Jubilejný čl: k 70. výročiu narodenia čes. jazykovedca F. Trávníčka.] KŽ 13, č. 33, s. 4.

1959

K veku Jagičových a Paterových glos. Slavia 28, 20—28.

Mníchovská spovedná formula. JČ 10, 27—35.

Poznámky k vzniku slovenskej národnosti zo stanoviska historickej jazykovedy. Historický časopis 7, 104—108.

Kultúra spisovnej slovenčiny po vzniku Československej republiky. JČ 10, 3—6.

Slohová výchova pri prestavbe nášho školského systému. SJLŠ 5, 228—231.

Slovanský jazykový atlas v ďalšej fáze. [Zpráva o pracovnej porade Medzinárodnej komisie pre slovanský jazykový atlas, konanej v dňoch 25.—28. 11. 1959 v Varšave.] KŽ 14, č. 51—52, s. 9. Ďalšia zpráva: Zasadnutie komisie pre slovanský jazykový atlas vo Varšave, JČ 11, 1960, 82—85.

1960

Dve veršované staročeské skladby so slovakizmami. JČ 11, 125—135.

Výskum dejín slovenčiny od oslobodenia. JČ 11, 165—174.

Krátka gramatika slovenská. Bratislava, SPN, 8°, 191 s.

Funkčné jazykové štýly a ich klasifikácia. SJLŠ 6, 229—234.

Ku knihe o vývoji genitívu v češtine. [K. Hausenblas, Vývoj předmětového genitivu v češtině, Praha 1958.] SaS 21, 138—140.

Pavol Dobšinský és szlovák népmesegyűjteménye. P. Dobšinský, Az elvarázsolt erdő, Bratislava, 265—270 [doslov k maďarskému výberu].

1961

Fonológia spisovnej slovenčiny, Bratislava, SPN, 8°, 112 s.

Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. Jazykovedné štúdie 6, 5—39.

Polsko-československá jazykovedná spolupráca. [Zpráva o zasedaní Československo-poľskej jazykovednej komisie pri ČSAV a PAN, konanom v dňoch 7.—9. 3. 1961 vo Varšave.] KŽ 16, č. 12, s. 12.

Jazykovedný časopis. Člen red. rady od roč. 7 (1952)—8 (1953), hl. redaktor od roč. 9 (1958) dosiaľ.

Linguistica Slovaca. Red. roč. 4—6 (1946—48).

Slovenská reč. Člen red. rady roč. 12 (1946), roč. 16 (1950/51) a od roč. 20 (1955) dosiaľ. Slovo a tvar. Hl. red. od roč. 1 (1947)—4 (1950).

Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. Hl. red. od roč. 9 (1957) dosiaľ.

Zostavil L. Dvonč

RIADITEĽ ÚSJ SAV DR. ŠTEFAN PECIAR PÄTDESIATROČNÝ

Dňa 15. októbra 1962 dožil sa päťdesiatich rokov jeden z popredných slovenských jazykovedcov dr. Štefan Peciar. Veľká aktivita jubilanta na poli výskumnom, organizačnom i pedagogicko-výchovnom akoby utvrdila v jazykovedných kruhoch predstavu, že sú vedeckí pracovníci, ktorých možno i treba zapojiť do všetkých ohníviek jazykovednej práce, lebo pracovným nadšením a nevšedným úsilím sú priam predurčení zápoliť na širokom fronte našej jazykovedy. Dnes sa nevidí nič mimoriadneho v tom, že Š. Peciar popri bohatej publikačnej činnosti zastáva aj množstvo rozmanitých funkcií (je riaditeľom ÚSJ, predsedom vedeckého kolégia SAV pre jazykovedu, tajomníkom Slovenskej slavistickej komisie, členom redakcie slovenských jazykovedných časopisov atď.); prekvapuje vlastne len skutočnosť, že v tomto širokom tvorivom rozlete zastihla už Štefana Peciara päťdesiatka.

Záujem o vedeckú prácu vzbudili u Š. Peciara známi jazykovedci i pedagógovia na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe (prof. M. Weingart, prof. J. Janko, neskôr prof. J. Chlumský a i.), kde Š. Peciar študoval v rokoch 1932—1937 slavistiku a germanistiku. Pokiaľ ide o pracovnú metódu, Š. Peciar prekonal vývin od historicko-porovnávacej metódy cez štruktúrnu až k metóde dialektického a historického materializmu aplikovanej v marxistickej jazykovede. Na sovietsku jazykovedu sa začal orientovať skoro po oslobodení, v rokoch, keď to u nás ešte nebolo ani všeobecné ani samozrejmé. Treba však zdôrazniť, že od samého začiatku je pre Peciarovu jazykovednú činnosť charakteristická jedna črta, ktorá podstatne urýchlila prechod k marxistickému chápaniu úloh a otázok jazykovedy, a to je správne hodnotenie praktických potrieb jazykovedy v našej spoločnosti.

V skratke možno povedať, že Š. Peciar vo svojej bádateľskej práci rozpracúva všetky stránky problematiky dnešnej spisovnej slovenčiny (zatiaľ menej pozornosti venoval otázkam syntaktickým). V štúdiách i drobnejších článkoch sa vyrovnáva s podnetmi z jazykovej praxe, nastoľuje a rieši aktuálne otázky a napokon sa dostáva ako vedúci pracovného kolektívu k hlavným úlohám slovenskej jazykovedy, k príprave základných kodifikačných diel (*Pravidlá slovenského pravopisu*, výkladový *Slovník slovenského jazyka*). Peciarové kodifikačné práce vychádzajú z úsilia dôkladne poznať normu dnešnej spisovnej slovenčiny. Kladný vplyv pražského jazykovedného školenia sa u Peciara prejavil v tom, že od vstupu do slovenskej jazykovedy posudzuje otázky spisovnej slovenčiny vzhľadom na jej funkčné potreby v našej spoločnosti. Preto už r. 1942 a 1943 zaujal kritický postoj k teórii jazykovej kultúry, ako ju hlásali slovenskí puristi. Keď sa Š. Peciar postupne

prepracoval na marxistické pozície, prehľbil svoj pohľad na problematiku a vývinové tendencie nášho spisovného jazyka. Isté zavŕšenie tohto vývinu znamená celoštátna konferencia o otázkach jazykovej kultúry a vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny, ktorá bola v apríli r. 1962; na organizácii tejto konferencie mal Š. Peciar hlavný podiel. Peciarove práce sa opierajú o dobrú znalosť materiálu i literatúry a vidno z nich široké slavistické vzdelanie autora. Pre Peciarovu jazykovednú činnosť je dost príznačná forma diskusnej a polemickéj výmeny názorov.

Štefan Peciar vyvíja od r. 1939 bohatú publikačnú činnosť. Súpis jeho prác vyšiel v Slovenskej reči 27, 1962, 302 — 310. Prvé Peciarove práce majú slavistický ráz. V Časopise pro moderní filologii (roč. 25) uverejnil výťah zo svojej doktorskej dizertácie o metatéze likvid a o klasifikácii slovanských jazykov. Na tieto výklady nadviazal v 3. roč. časopisu Linguistica Slovaca. Neskoršie ako lektor českého a slovenského jazyka na univerzite v Lunde vo Švédsku sa k téme vrátil; z rukopisnej štúdie publikoval zatiaľ len kritický prehľad prác o metatéze likvid (Jazykovedný časopis 6, 1952).

Po príchode z Prahy na Slovensko r. 1941 sa Š. Peciar zameril na výskum spisovnej slovenčiny a predovšetkým na problémy primeranej kodifikácie. Zamýšľa sa nad otázkami fonologickými (pomer *i — j, f — v*, platnosť *ä*, samohláskové skupiny v cudzích slovách a i.), fonetickými, veľkú pozornosť venuje pravopisu (porov. úvahy a diskusné príspevky o pravopisnej reforme) a spisovnej výslovnosti. Z morfológických otázok sa zaoberal najmä skloňovaním podstatných mien, tvaroslovnou stránkou čísloviek, morfológickým členením slovesných tvarov. Zúčastnil sa na polemike (dosiaľ uspokojivo neuzavretej) o triedení slovenských sloviess. Spoločensky veľmi dôležitým výsledkom úsilia o kodifikáciu, zbavenú puristických nánosov, sú *Pravidlá slovenského pravopisu* z r. 1953. Š. Peciar bol vedúcim autorského kolektívu; mnohé formulácie a úpravy viacerých poučiek sú jeho dielom.

Od počiatku jazykovednej práce zaujal Š. Peciar výskum slovnej zásoby. Začal niekoľkými etymologickými článkami, potom prešiel k práci lexikografickej a lexikologickej (cenné sú posledné štúdie o homonymii predponových sloviess). Trvalé zásluhy o slovenskú jazykovedu získal Š. Peciar prípravou výkladového *Slovníka slovenského jazyka*, ktorý je na úrovni modernej lexikografie (doteraz vyšli 2 diely a 3. je v tlači). Š. Peciar ako hlavný redaktor tohto diela vypracoval s lexikografickou skupinou ÚSJ celkovú koncepciu slovníka, viedol prácu kolektívu, napísal úvod, zrevidoval koncepty všetkých hesiess, niektoré heslá prepracoval, prípadne sám spracoval, a zredigoval čisto-pisy všetkých hesiess. Š. Peciar mal významný podiel na spracovaní *Základnej jazykovednej terminológie* (Bratislava 1952).

Š. Peciar sa neustále vracia k otázkam kultivovania nášho spisovného jazyka teoretickými článkami i drobnými popularizujúcimi príspevkami v jazykovej poradni, tlači a v prednáškach. Jazykovú kultúru chápe ako súčasť kultúrnej revolúcie. Je spoluautorom viacerých učebníc slovenského jazyka pre školy 2. a 3. stupňa.

Zo štylistických statí spomeňme napr. úvahy o novinárskej reči a o prekladateľských problémoch. V niekoľkých štúdiách rieši problémy česko-slovenských jazykových vzťahov. Veľký kultúrno-politický význam bude mať *Česko-slovenský slovník* stredného typu, ktorý pripravuje kolektív v ÚSJ pod Peciarovým vedením.

Pohľad na doterajšiu jazykovednú prácu Š. Peciaru by nebol úplný, ak by sme ešte nepripomenuli mnohé príležitostné glosy, komentáre, úvodníky a hodnotenia. Osobitne však treba zdôrazniť Peciarovu oddanosť „čiernej roboty“. Ako lektor, redaktor, hlavný a vedecký redaktor početných publikácií s obdivuhodnou starostlivosťou pomáha autorom spresňovať mnohé formulácie a štylizácie. Stará sa o rast mladších pracovníkov.

Túto funkciu plní najmä ako vedúci odborných seminárov v Ústave slovenského jazyka, ako školiteľ aspirantov ústavu atď.

Ako riaditeľ ÚSJ i ako vedúci a člen niekoľkých kolektívov pracujúcich na základnom výskume nášho jazyka dr. Štefan Peciar sa usiluje usmerňovať prácu v duchu pokrokových tradícií československej jazykovedy, v ktorej získal svojou plodnou prácou čestné miesto. Z príležitosti jeho päťdesiatky mu želáme mnoho síl, zdravia a sústredenia do hlbkej tvorivej práce.

Ad multos annos!

V. Blanár

VINCENT BLANÁR, ZO SLOVENSKEJ HISTORICKEJ LEXIKOLÓGIE,
Bratislava 1961, str. 335, cena 31,50 Kčs.

Toto dielo sa skladá z dvoch hlavných častí. V prvej časti (7—100) informuje Peter Ratkoš ponajprv o vzniku, dochovaní, význame a pravopise tzv. „Počtových kníh zemianskeho banskeho súdu na Boci“ z r. 1588—1602 a potom podáva ich text v diplomatickom prepise. V druhej časti podáva Vincent Blanár jazykový, a to najmä lexikologický rozbor týchto kníh.

Stručná úvodná štúdia Petra Ratkoša prehľadne informuje o banskom podnikaní na Boci v 16. stor., o zložení obyvateľstva, o hospodárskych pomeroch a o podmienkach, v ktorých bola napísaná jazyková pamiatka, ktorá je predmetom rozboru tejto knihy. Ratkošova štúdia ukazuje, že bude potrebná ďalšia diskusia o tom, v akej funkcii sa používala spisovná čeština na Slovensku. Sám o nej hovorí ako o „literárnom jazyku Slovákov“ (str. 19) a z jeho recenzie jednej mojej štúdie vyplýva, že svoj veľmi nejasný názov „literárny jazyk“ nepokladá za synonymum pojmu „spisovný jazyk“ (Historický časopis 10, 1962, 294).

Samotné tzv. počtové knihy (v ďalšom texte PK) sú vlastne účtovné knihy, obsahujúce vyúčtovanie príjmov a výdavkov pánov Svätajanských v súvislosti s bankským podnikaním v Boci. Text obsahuje tematicky a teda aj jazykovým materiálom dosť obmedzenú oblasť. Mnohé slová a termíny sa opakujú. To má svoju výhodu v tom, že si možno dobre overiť význam mnohých terminologicky použitých slov. Vymedzený a vzájomne spojený okruh slov má ďalej tú výhodu, že umožňuje V. Blanárovi zisťovať významy slov vo významových okruhoch tejto pamiatky a potom sledovať zmeny ich významov v ďalších storočiach. Tento text má teda viaceré výhody metodického rázu pre ten spôsob lexikologického rozboru, aký si zvolil V. Blanár, no sám osebe nie je natoľko raritný ako tvrdí P. Ratkoš. A nie je to dnes ani „prvý väčší celok, aký pre 16. stor. vôbec poznáme“ (z úvodu P. Ratkoša, str. 19). Samotná pamiatka nie je vlastne ani nejako zvlášť zaujímavá. Zaujímavá je lexikologická analýza, ktorej ju podrobil V. Blanár. Tej tu venujeme pozornosť.

Úvodom k svojej práci podáva V. Blanár ponajprv metodologické poznámky. Tie samy by zaslúžili podrobnejší rozbor, pretože sa dotýkajú zásadných otázok troch okruhov: štruktúra slovnjej zásoby, česká a slovenská slovná zásoba v historickej pamiatke, problémy historickej lexikológie a sémantiky. Štruktúrou slovnjej zásoby myslí V. Blanár začlenenie slova do slovnjej zásoby na základe kritérií formálnych i významových. Pravdaže, berie do úvahy aj činitele štylistické v najširšom zmysle slova. Tu by bolo treba poznamenať, že chápanie jazykového významu ako výslednice vzťahov, ako

sa spomína v úvodnej štúdii tohto čísla, prináša nesporne významné podnety. Inak je nesporné, že štruktúra v tom poňatí, ako ju podáva V. Blanár, je javom veľmi heterogénnym a nie je štruktúrou v tom zmysle, ako sa o štruktúre obvykle hovorí. Veľmi dôležitým pojmom, s ktorým V. Blanár hojne pracuje, je pojem sémantického poľa. To je skupina slov, ktoré sú spájané rozmanitými formálnymi i významovými vzťahmi, ako ich V. Blanár vo svojej práci vymenúva. Zasa možno uviesť, že vzťahy, ktorými sa utvára sémantické pole, nie sú homogénne. To, pravda, neznačí, že nemožno plodne využívať pojem sémantického poľa, no je isté, že každé sémantické pole môže byť určené relatívne inými vzťahmi.

Pretože PK sú písané jazykom, ktorý má zreteľný vzťah k češtine (podrobnejšie sa touto vecou nebudeme tu zaoberať, lebo netvorí predmet bádania v Blanárovej knihe), pokladá V. Blanár za potrebné riešiť aj otázku, ktoré lexikálne jednotky v pamiatke sú české a ktoré slovenské. Táto Blanárova snaha je celkom pochopiteľná, pretože materiál PK je pre neho východiskom pre skúmanie vývinu lexikálneho a sémantického vo viacerých sémantických poliach. Preto potrebuje zistiť, ktoré slová boli slovenské a ktoré české. Ale z druhej strany si musíme byť vedomí tohto faktu: Čeština na Slovensku bola svojho času spisovným jazykom slovenskej národnosti. V tejto svojej funkcii sa české slová líšili od slovenských iba svojou funkciou; vyostrene povedané: české slová boli spisovné, slovenské slová boli nespisovné. No z druhej strany, súčasne s vyššie uvedenou funkciou, čeština sa chápala aj ako nedomáci jazyk, ako jazyk českej národnosti. Z toho vychodí, zasa vyostrene povedané: české slová sa chápali ako cudzie proti domácim slovenským slovám. Protirečivý vzťah týchto dvoch funkcií češtiny na Slovensku určuje aj platnosť slovnnej zásoby a vôbec jazykových prvkov v konkrétnom texte. Text PK má zreteľne nadnárečový charakter. Úmyslom pisárov bolo použiť celospoločenskú formu jazyka, teda to, čo v dnešných spoločenských podmienkach nazývame spisovným jazykom. Pisári teda používali české slová a vôbec české jazykové prvky ako nadnárečové prvky, ako spisovné prvky, neuvádzali si ich neslovenskosť. Teda z hľadiska funkcie nemožno v takých textoch, ako sú texty PK, vydeľovať slová a prvky české proti slovám a prvkom slovenským. Z hľadiska funkcie ide o homogénny jazykový kultúrny text. Delenie na české a slovenské prvky je tu možné jedine z lingvistického hľadiska. A o to Blanárovi ide. Avšak funkčný postoj je tu vždy dôležitý, lebo ukazuje, aké miesto má isté slovo v slovnnej zásobe a prečo ho má.

Všeobecná kapitola o metóde historickej sémantiky je značne krátka. Vyplyva to azda z toho, že každé tzv. sémantické pole je iné a že teda vývin každého sémantického poľa je tiež iný, ako sme to už spomenuli, a ťažko tu teda robiť nejaké podrobnejšie zovšeobecnenie.

V ďalších kapitolách podáva V. Blanár synchronický opis slovnnej zásoby PK. Najprv podáva slovnú zásobu podľa vecných okruhov (banícka terminológia, administratívna terminológia, miery a váhy atď.), potom štylistickú a slovotvornú charakteristiku slovnnej zásoby PK. Táto kapitola je pozoruhodná tým, že v nej sa po prvý raz podáva vecná i štylistická charakteristika staršej jazykovej pamiatky. Blanár rieši vec vlastne staticky, a to tak, že vymenúva slová patriace do istých vecných i štylistických vrstiev, ale aj tento postup prináša mnoho zaujímavých zistení najmä pri prevzatých slovách, citátových slovách, pri hodnotení bohemizmov atď. Skutočný štylistický rozbor kontextu nie je v tejto pamiatke dosť dobre možný, lebo prejavy sú obmedzené na účtovné záznamy.

Ďalšie dve kapitoly tvoria vlastné jadro práce. V prvej z týchto kapitol preberá Blanár význam niekoľkých slov z PK v zväzku so slovami, patriacimi do toho istého sémantického poľa. Význam zisťuje pre 16. stor. V ďalšej kapitole zisťuje zasa vývin významov

slov jednotlivých sémantických polí od 16. stor. podnes. I keď robí príslušný výskum len na obmedzenom počte slov (na slovách deviatich sémantických polí) a i keď sa pri využívaní tejto metódy práce hojne opiera o výsledky doterajšieho zahraničného bádania, má táto časť Blanárovej práce značnú cenu pre ďalší rozvoj slovenskej lexikológie a sémantiky, najmä v jej vývinovom aspekte. Nemožno síce predpokladať, že touto metódou by bolo možno spracovať vývin celej slovnej zásoby, ďalej nemožno predpokladať ani to, že by všetky slová boli rovnako vhodné pre tento spôsob výskumu, ale jednako táto metóda výskumu umožňuje urobiť pre stavbu slovnej zásoby niekoľko záverov. Vývin významov slov ukazuje, že významy slov sa nemenia izolovane, ale v súvislosti so zmenami významov ostatných slov príslušného sémantického pola. To ukazuje, že pojem sémantického pola sa opiera o isté reálne danosti. Pravda, ukazuje aj to, že význam slov jednotlivých sémantických polí sa nemení podľa nejakých všeobecných zákonitostí, ale číro podľa individuálnych podmienok a začlenenia slova v príslušnom sémantickom poli. Blanár ďalej ukázal vo svojej práci, že pramenný materiál pre výskum vývinu slovnej zásoby v slovenčine nie je taký neúplný a úlomkovitý, ako by sa na prvý pohľad zdalo. V tejto práci sa hojne využilo porovnanie slovenského materiálu s českým materiálom. Toto porovnanie umožnilo lepšie chápať samotný vývin významov slovenských slov, pretože ukazovalo, že často to isté slovo má v slovenčine a češtine čiastočne rozdielne významy len preto, lebo miesto daného slova je v príslušnom sémantickom poli iné, resp. stavba sémantického pola je iná. Ako zaujímavé sa ukazujú tie významové zmeny, ktoré boli spôsobené preniknutím českého slova do slovenčiny alebo slovenského do češtiny.

V prípade Blanárovej práce ide o dôležitý príspevok k slovenskej historickej lexikológii. Ale táto práca znamená aj príspevok k rozvoju sémantického bádania u nás.

E. Paulíny

FRANTIŠEK KOPEČNÝ, SLOVESNÝ VID V ČEŠTINĚ, Praha 1962, str. 144, cena Kčs 15,60.

Problematika vidu slovanského slovesa je ustavične v popredí záujmu jazykovedcov. Dokumentovala to i časť rokovania IV. medzinárodného sjazdu slavistov v Moskve (základný referát predniesol A. Mazon), kde sa zhrnovali dovtedajšie výsledky výskumu z tohto okruhu a rozvila sa bohatá diskusia, ktorá sa bude — ako vidieť — i ďalej rozvíjať.

Autor recenzovanej monografie doc. František Kopečný sa problematike slovesného vidu venuje s hlbavou húževnatosťou už celý rad rokov a je celkom prirodzené, že o podstate, rozsahu platnosti, ale i špeciálnych čiastkových problémoch tejto kategórie diskutuje s úsilím dopracovať sa k pravdivým a všeobecne platným záverom (porov. napr. diskusiu s I. Poldaufom v Slove a slovesnosti).

V knihe Františka Kopečného pribudol do jazykovednej literatúry o slovesnom vide cenný príspevok, ktorý problematiku znova celkovo nastoluje i rieši a zaiste vyvolá ďalší plodný bádatelský ruch.

Vo svojej monografii chce Kopečný podať obraz českého slovesa zo stránky vidovej. Nekladie si za cieľ riešiť problém vzniku slovesného vidu, no podotýka, že aj pre riešenie otázok genézy vidu môže veľa doniesť vystihnutie jeho štruktúry v jednotlivých slovanských jazykoch.

Kniha obsahuje šesť kapitol, a to: I. *Pojem slovesného vidu*, II. *Význam prezentného*

tvary, III. Používanie sloviac podľa vidu v iných tvaroch, IV. Špecifické črty českého systému vidového, V. O morfológických prostriedkoch vidových všeobecne, VI. České slovesné predpony.

Ako vidieť z obsahu kapitol, autor si všima významovú i tvarovú stránku vidu. Sústreďme pozornosť na tie časti monografie, v ktorých sa rozoberá významová stránka. Hneď na začiatku prvej kapitoly (*Pojem slovesného vidu*) Kopečný ukazuje, čo zahŕňa do pojmu slovesného vidu: „Slovesným videm nazývám jednak rozdiely typu *dělat* — *udělat*, *psát* — *napsat*, *chválit* — *pochválit*..., *vydělat* — *vydělávat*, *upsat* — *upisovat*... — jednak i rozdiely typu *dělat* — *dělávat*, *psát* — *psávat*, *chválit* — *chválívat*... (*vydělávat* — *vydělávávat*, *zapisovat* — *zapisovávat*...)“. Vidno, že vidom autor rozumie nielen nedokonanosť a dokonanosť deja, ale i jeho násobenosť, no treba poznamenať (a Kopečný to niekoľko ráz zdôrazňuje), že len násobenosť neaktuálnu typu *dělávat* — ináč násobenosť spolu s intenzitou, mierou a fázovosťou deja nie je vecou gramatiky, ale slovníka. Slovesný vid sa definuje takto: Slovesný vid je rozlišujúcim prvkom té jazykovej skutočnosti, že je možno užiť nášeho slovesa ve dvojiach až trojiach rádoch paralelných tvarů, které se od sebe nelíší základním slovním významem (a které je tedy možno přeložit do cizího, neslovanského jazyka tvarem jediným).

Autor sa súhlasne stavia k náhľadu I. Poldaufa, že vid je kategória liminálna (na pomedzí gramatiky a slovníka); pri všetkom úsilí ukázať gramatickú stránku vidu uznáva Mathesiusovu tézu, že slovesný vid patrí k tzv. aspektovým modifikáciám slovesa (ako napr. plurál podst. mien), ktoré majú onomatologickú funkciu. V tomto zmysle gramatická kategória vidu modifikuje význam slovesa, resp. k nemu situačne niečo dodáva.

V základnom protiklade nedokonanosť-dokonanosť príznakovým členom je tvar dokonavý. Príznakový člen protikladu vyjadruje uzavretý, završený alebo istým spôsobom ohraničený, vymedzený dej, naproti tomu bezpríznakový člen sa k dokonaniu alebo nedokonaniu deja nevyjadruje. Vidové rozdiely najzreteľnejšie vystupujú v slovesách označujúcich konkrétne a aktuálne deje, naproti tomu pri slovesách, ktoré majú charakterizačnú funkciu (schopnosťné) alebo sú významovo pomknuté (metaforické), vidové rozdiely sa stierajú. Zo všeobecných charakteristík dokonavosti za najvýstižnejšiu pokladá Kopečný charakteristiku Karcevského, že dokonavé slovesá nemajú časovú perspektívu (*perspective temporelle*) a pokiaľ majú časový rozmer, nedá sa umiestniť na priamku bežiaceho času, môžu ju len pretínať svojim konečným bodom. Perfektivizovať možno iba deje, ktoré majú istú smerovosť deja k istej hranici (lineárnosť, terminatívnosť). Za najspoľahlivejšieho formálneho ukazovateľa nedokonavosti sloviac pokladá Kopečný to, že môžu stáť po slovesách fázových a po slovese *буду* (možnosť mať opisné futúrum). V rámci vidu českých sloviac rozoznáva Kopečný dva protiklady: základný protiklad dokonanosť-nedokonanosť a druhý (vedľajší) protiklad prostá nedokonanosť-neaktuálna násobenosť. Kým iné jazyky, napríklad angličtina, majú osobitné tvary na vyjadrenie aktuálnych (priebehových) dejov, čeština má naopak slovesá príznakovo neaktuálne. Z toho Kopečný vyvodzuje záver, že síce všetky slovesá možno použiť neaktuálne, ale neplatí to naopak — aktuálne možno použiť všetky typy sloviac okrem príznakovo neaktuálnych (konkrétne jednotlivý dej nemožno označiť tvarom slovesa typu *dělávat*). Pritom autorovi je neaktuálnosť takmer rovnoznačná s atemporálnosťou — všeobecnou platnosťou deja bez ohľadu na čas. No fakt, že na všeobecne platné výroky sa typ neaktuálnych násobených imperfektív nehodí, ukazuje na potrebnosť výraznejšieho odlíšenia neaktuálnosti od atemporálnosti. Táto poznámka sa už dotýka aj druhej kapitoly (*Význam prezentního tvaru*). Príznakovú neaktuálnosť nemožno všeobecne sto-tožniť s atemporálnosťou ani vzhľadom na prezent, lebo atemporálnosť (všeobecná platnosť deja bez ohľadu na čas) sa vyjadruje prezentom sloviac nenásobených. To i Kopečný nepriamo zdôrazňuje tým, že za prvú zo základných funkcií prezenta pokladá

funkciu vyjadrovať deje do času nezaraďené; až na druhé miesto stavia funkciu vyjadrovať aktuálnu prítomnosť. Takéto poradie základných (prítomnostných) funkcií opiera autor o to, že spoločným významom všetkých prítomných troch vidových tried (*dělám — udělám — dělávám*) je ich mimočasová platnosť. Vzhľadom na to, že mimočasová platnosť dejov sa v poznávacom procese i v jazykovom povedomí opiera o zovšeobecnenie (rozšírenie) ich aktuálnej platnosti, prihovárali by sme sa pri základných funkciách nedokonavého prézenta aj ďalej za poradie 1. aktuálna prítomnosť, 2. mimočasovosť. Ináč poradie, v akom Kopečný uvádza základné funkcie prézenta, nemá podľa jeho výslovnej poznámky (petit na str. 27) negovať možnosť chápať mimočasový význam ako odvodený. Takéto hodnotenie oboch základných funkcií prézenta podporuje aj to, že z protikladných dvojíc determinovaných a nedeterminovaných sloviess sa charakterizačne používajú nedeterminované (*chodit, lietat, behat*), teda tie, ktoré síce vyjadrujú násobený dej, no pri nich násobenosť sa neviaže s gramatickou črtou neaktuálnosti (aktuálne sa používajú determinované i nedeterminované). Najzávažnejšou pre hierarchiu funkcií prézenta je skutočnosť, že aktuálnu prítomnosť možno vyjadriť len prézentom nedokonavých sloviess. Vyjadrovať aktuálne deje je takto najvladnejšia, primárna funkcia prézenta.

Pre gramatickosť slovesného vidu uvádza Kopečný 4 dôkazy, a to jeden gramatický a tri sémantické. Gramatickým dôkazom je kríženie vidu s primárnou gramatickou kategóriou času, ktoré sa najzreteľnejšie prejavuje v časových rozdieloch prítomných tvarov troch vidových radov (*dělám — udělám — dělávám*) a z nich najmä vo futurálnom význame prítomného tvaru dokonavých sloviess. Pretože čas je gramatickou kategóriou, za gramatickú kategóriu (sekundárnu) treba pokladať aj vid.

Sémantické dôkazy gramatickosti vidu sú tieto: a) nemožnosť definovať základný vidový protiklad (dokonavosť-nedokonavosť) sémanticky; b) istá autonómnosť vidu voči sémantike slovesa (bodovosť možno vyjadriť vo vide nedokonavom a dej veľkého rozmeru vo vide dokonavom); c) nemožnosť rozlíšiť pri preklade do cudzieho jazyka obe hlavné vidové formy lexikálne (*er machte = robil* aj *urobil*; *er hat gemacht* podľa kontextu značí *urobil* alebo *robil*).

Pri rozoberaní obojvidovosti ako javu, ktorý je pri domácich slovesách veľmi málo rozšírený, Kopečný zdôrazňuje, že obojvidovosť nemôže rušiť gramatickosť vidu. Nejde totiž o obojvidovosť absolútnu, lebo v konkrétnej situácii príslušné sloveso má vždy len význam jedného z dvoch vidov. Obojvidovosť porovnáva s pádovou homonymiou (v konkrétnom použití vždy ide len o jeden pád). Pre gramatickosť kategórie vidu pridáva autor aj tú závažnú okolnosť, že kategória slovesného vidu platí pre celý slovný druh slovesa.

Osobitnú pozornosť venuje Kopečný významu tvarov typu *ponesu, povezu*. Ukazuje, že tieto tvary majú futurálny význam a sú úplne synonymné s tvarmi opisného futúra, teda aj v okruhu jeho sekundárnych funkcií. Toto tvrdenie bude treba podložiť ďalším materiálovým výskumom a priam tak bude treba zistiť hranice rozsahu tohto typu predponového futúra, a to v oboch našich jazykoch. Kopečný ukazuje, že tento typ futúra je celkom pravidelný pri slovesách determinovaných a rozširuje sa do triedy sloviess s pohybovým prvkom vo význame (napr. *poroste, pokvete*).

K predpokladu o zriedkavej možnosti použiť slovesá typov *nadřít se* (jeden druh neaktuálnych perfektív) na aktuálny dej možno podotknúť, že tu už azda pôjde o pomknutie významu; takzvané neaktuálne perfektívum už neoznačuje konkrétny dej, ale stav subjektu pri výkone deja (*nadřu se tady = „trápim sa s touto robotou“*). Ako ukazuje autor, ide len o veľmi zriedkavé prípady. Možno dodať, o také, čo majú len individuálnu situačnú platnosť.

V tretej kapitole (*Používání sloviess podľa vidu v iných tvaroch*) v súhlase s tvrdením

Koschmiederovým autor uvádza, že nepredvídané bodové deje možno vyjadriť v préterite len bodovo. Z toho by sa ukazovalo, že použitie nedokonavého slovesa na bodové deje by bolo akýmsi rozšírením deja aj na štádiá jeho prípravy; takto použité nedokonavé slovesá sa približujú k snahovému préteritu.

Používanie dokonavých a nedokonavých tvarov v préterite, v imperatívne, vo vyčítavých a záporných vetách ukazuje výraznú funkčnú podobnosť medzi slovesami dokonavými a determinovanými na jednej strane a nedokonavými a nedeterminovanými na strane druhej. Aj toto podporuje tézu o vzniku kategórie vidu z protikladu determinovanosť — indeterminovanosť.

V súvislosti s používaním príznakovo neaktuálnych sloves **Kopečný** správne ukazuje, že i keď sa tieto slovesá používajú zväčša v préterite a dodávajú deju sprievodnú črtu dávnej minulosti (opakovanosť implikuje dlhý časový úsek), aj ich používanie v prezente a futúre je v češtine bežné. — Zaujímavé by bolo zistiť na základe výpiskov možnosti spájania neaktuálnych iteratív s fázovými slovesami. Zásadne tieto spojenia sú možné (ide o nedokonavé slovesá); no isté obmedzenia tu iste budú.

V štvrtjej kapitole sa zhrňujú a v porovnaní so stavom v ostatných slovanských jazykoch podávajú špecifické črty vidového systému češtiny. V záverečnej poznámke sa konštatuje, že česká vidová sústava je zo všetkých slovanských sústav najčlenitejšia, pretože obsahuje tri vidové triedy, ktoré sa ešte ďalej členia na skupiny sloves. Český jazyk stojí z vidovej stránky medzi jazykmi južnými, ktoré zachovávajú väčšiu autonómiu vidu a času, a jazykmi severnými s výrazným futurálnym významom dokonavého prezenta (to vylučuje jeho používanie v historickom prezente). Čeština zachovala jednak zvyšky niektorých archaických štádií vo vývine vidu, napr. predvidové futúrum typu *ponesu*, ktoré bolo do protikladu dokonavosť-nedokonavosť spolu s determinovanými slovesami zaradené ako nedokonavé, svojrázne vradila do vidu zvyšky starého protikladu determinovanosť-nedeterminovanosť a jednak vytvorila ďalšiu vidovú triedu sloves príznakovo neaktuálnych.

V piatej kapitole preberá **Kopečný** morfológické vidové prostriedky. Vo všeobecnej časti tejto kapitoly konštatuje, že slovesná derivácia má okrem zriedkavého tvorenia afektív typu *namáznout* povahu gramatickú. Prefixácia má buď gramaticko-lexikálny ráz, alebo len ráz gramatický. Deprefixácia je vždy povahy gramatickej. Proti jazykovedcom (napr. Maslov, Isačenko), ktorí neuznávajú čisto gramatickú funkciu prefixácie, **Kopečný** ju obraňuje. Už samotný fakt deprefixácie dokazuje čisto gramatický charakter prefixácie. Okrem toho autor uvádza dve kritériá len perfektivizačnej funkcie predpón: a) neexistenciu alebo nepotrebnosť ďalšej imperfektívnej derivácie (*dělat-udělat* — $\emptyset$; *blížít se* — *přiblížit se* — *přibližovat se*). Nadpárové imperfektíva sa tvoria tlakom dokonalého imperfektivizačného systému, pričom zachovávajú väčšiu deskriptívnosť slovesa, pretože si podržia subsumpčnú predponu dokonavého protikladu; b) druhým kritériom len perfektivizačnej úlohy predpony je rovnoznačnosť nepároveho imperfektíva s imperfektívom prostým (*blížít se* — *přiblížit se* — *přibližovat se*). Tak sa potom stáva, že pôvodné imperfektívum zanikne (*mýti, umýti* — *umývati*). Niekedy pôvodne dokonavý pár sa stal nedokonavým pre rozchod s nedokonavým simplexom (tu **Kopečný** uvádza aj slovenské sloveso *poznať*, ktoré prerušilo spojenie so simplexom *znať*). Možno poznamenať, že simplex potom má obmedzenú platnosť (slovenské *znať* a *čuť* majú básnický ráz).

K niektorým slovesám je niekoľko perfektív, a to podľa zacielenia významu (napr. 1. *učít se, naučít se*, 2. *učít se* — *vyučít se*).

No vždy podľa všeobecného významu príslušného slovesa možno zistiť perfektívum základné (napr. *písat* — *napsat*, *vařit* — *uvařit*).

Prefixácia okrem predpony *po-* vo futúre typu *ponesu* vždy zdokonavuje. Naproti tomu sufixácia okrem neproduktívneho sufixu *-nout* vždy imperfektivizuje. Pritom systém imperfektivizačných prostriedkov je jednotnejší a dokonalejší (a ešte znova možno dodať: má presvedčivejší gramatický ráz).

Napokon v šiestej kapitole podáva autor zoznam českých predpôn a rozoberá ich funkciu, a to podľa stupňa konkrétnosti významu — na pozadí ich významovej spätosti s predložkou. Postupuje od predpôn najkonkrétnejších k číro vidovým, prázdny.

Kopäčný v monografii o slovesnom vide v češtine sumuje svoje doterajšie výsledky výskumu vidu, doplná ich a porovnáva stav v češtine so stavom v iných slovanských jazykoch. Na niektorých miestach si všima aj príslušnú paralelu v slovenčine. Škoda, že autor nerozvíjal svoj doterajší výskum na bohatšom dokladovom jazykovom materiáli.

Monografia o slovesnom vide v češtine dáva veľa podnetov do ďalšej diskusie v okruhu vymedzenia podstaty, rozsahu vidu i rozboru jeho vzťahu k ostatným slovesným kategóriám (najmä času a spôsobu) nielen v češtine a slovenčine, ale i v ostatných slovanských jazykoch; je ďalším krokom k záverom platným o vide všeobecne.

G. Horák

OBSAH

Vincent Blanár, Otázka lexikálnych turcizmov v slovenčine	76
Viera Budovičová, K teórii jazykového významu	109
Ferdinand Buffa, Suffixy <i>-(č)ina, -(č)eta</i> s pejoratívnym významom v dlho- lúckom nárečí	88
Anton Habovštiak, Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nárečia	8
Katarína Habovštiaková, Vzťah slovnej zásoby Bernolákovho Slovára k sloven- ským nárečiam	138
Eugen Jóna, K vývinu slabičného <i>l, r</i> v ipeľskom nárečí	44
Izidor Kotulič, Ku charakteristike nárečia juhozápadného Šariša. (Príspevok k historickej dialektológii východoslovenských nárečí.)	156
Rudolf Krajčovič, Nom. pl. <i>ľudé, ľudjé, ľudí</i> a priebeh diftongizácie na juho- západnom Slovensku	146
Василь П. Латта, Рефлексъ общеслав. *е и изменение <i>u > i</i> в украинских говорах восточной Словакии	63
Milan Majtán, Tvary na <i>-ence</i> v slovenských nárečiach	104
Ludovít Novák, Závažnosť turčianskeho slovníka prof. Vážneho pre slovenskú historickú lexikológiu	127
Pavel Ondrus, Zmena <i>tl, dl</i> na <i>kl, gl</i> v stredoslovenských nárečiach	70
Konštantín Palkovič, K otázke lexikálnej diferenciacie slovenských nárečí	95
Eugen Pauliny, K životnému jubileu prof. Václava Vážneho	3
Eugen Pauliny, Nom.-akuz. pl. typu <i>voze, koze</i> na západnom Slovensku	60
Jaroslav Stuchlík, Jazykové neomorfismy v poesii	28
Jozef Štolc, Tvary 1. os. sg. a 1. os. pl. slovesa <i>byť — som</i> v slovenských nárečiach	37
Jozef Vavro, Príspevok ku charakteristike prievdzského nárečia	50

ZPRÁVY A POSUDKY

Univ. prof. dr. Eugen Pauliny 50-ročný. Š. Ondruš	173
Súpis prác Eugena Paulinyho (1935—1961). L. Dvonč	175
Riaditeľ ÚSJ SAV dr. Štefan Peciar päťdesiatročný. V. Blanár	181
Vincent Blanár, Zo slovenskej historickej lexikológie. E. Pauliny	183
František Kopečný, Slovesný vid v češtině. G. Horák	185

СОДЕРЖАНИЕ

Винцент Бланар, К вопросу о турецких лексических элементах в словацком языке	76
Вера Будовичова, К теории языкового значения	109
Фердинанд Буффа, Суффиксы <i>-(ě)ina, -(ě)eta</i> с пейоративным значением в говоре села Длга Лука	88
Антон Габовштиак, Влияние валашской колонизации на среднесловацкие диалекты	8
Катарина Габовштиакова, Отношение словарного состава «Словаря» Бернолака к словацким диалектам	138
Эуген Йона, К развитию слогового <i>l, ʎ</i> в ипельских диалектах	44
Изидор Котулич, К характеристике диалекта юго-западного Шариша. (К вопросу исторической диалектологии восточнословацких диалектов.)	156
Рудольф Крайчович, Именит. множ. <i>ludé, ludjé, ludi</i> и процес дифтонгизации в юго-западной Словакии	146
Василь П. Латта, Рефлексы общеслав. * <i>e</i> и изменение <i>u > i</i> в украинских говорах восточной Словакии	63
Милан Майтан, Формы на <i>-ence</i> в словацких диалектах	104
Людовит Новак, Важность турчанского словаря проф. Важного для словацкой исторической лексикологии	127
Павел Ондрус, Изменение <i>tl, dl</i> в <i>kl, gl</i> в среднесловацких диалектах	70
Конштантин Палкович, К вопросу лексической дифференциации словацких диалектов	95
Эуген Паулини, К жизненному юбилею проф. Вацлава Важного	3
Эуген Паулини, Именит. -винит. множ. <i>voze, koge</i> в западной Словакии	60
Ярослав Стухлик, Языковые неоморфизмы в поэзии	28
Йозеф Штольц, Формы 1 лица ед. и мн. ч. глагола <i>byt—som</i> в словацких диалектах	37
Йозеф Вавро, К характеристике приевидского говора	50

СООБЩЕНИЯ И РЕЦЕНЗИИ

К пятидесятилетию со дня рождения проф. д-ра Эугена Паулини. Ш. Ондруш	173
Список работ Эугена Паулини (1935—1964). Л. Двонч	175
К пятидесятилетию со дня рождения д-ра Штефана Пецнара, директора Института словацкого языка САН. В. Бланар	181
Винцент Бланар, Из словацкой исторической лексикологии. Э. Паулини	183
Франтишек Копечный, Глагольный вид в чешском языке. Г. Горак	185

CONTENTS

Vincent Blanár, The Problem of the Turkish Lexicalisms in Slovak	76
Viera Budovičová, On the Theory of Linguistic Meaning	109
Ferdinand Buffa, The Pejorative Suffixes <i>-(ě)ina, -(ě)eta</i> in the Dialect of Dlhá Lúka	88
Anton Habovštiak, The Influence of the Valachian Colonisation upon the Middle Slovak Dialects	8
Katarína Habovštiaková, The Relation of the Bernolák's Vocabulary to the Vocabulary of Slovak Dialects	138
Eugen Jóna, The Development of Syllabic <i>l, r</i> in the Dialect of the Region of Ipeľ	44
Izidor Kotulič, On the Characterisation of the Dialects of Southwest Šariš. (A Contribution to the Historical Dialectology of the East Slovakian Dialects.)	156
Rudolf Krajčovič, Nom. pl. <i>ludé, ľudjé, ľudí</i> (the men) and the Development of Diphthongisation in Southwestern Slovakia	146
Vasíl P. Latta, The Reflexes of the Slavic * <i>ě</i> and the Development <i>u > i</i> in the Ukrainian Dialects in the East Slovakia	63
Milan Majtán, The Formes in <i>-ence</i> in the Slovak Dialects	104
Eudovít Novák, The Importance of the Dictionary of Turiec by Prof. V. Vážný for the Historical Lexicology of the Slovak Language	127
Pavel Ondrus, The Development of <i>tl, dl</i> in <i>kl, gl</i> in the Middle Slovak Dialects	70
Konštantín Palkovič, The Problem of the Lexical Differentiation in the Slovak Dialects	95
Eugen Pauliny, The Seventieth Anniversary of Prof. Václav Vážný	3
Eugen Pauliny, Nom.-ac. pl. of the Type <i>voze, koze</i> (on the car, on the goat) in the West Slovakia	60
Jaroslav Stuchlík, Neomorphisms of Language in Poetry	28
Jozef Štolc, The Formes of 1. sg. and pl. of the Verb <i>byť — som</i> (to be) in the Slovak Dialects	37
Jozef Vavro, The Contribution to the Characterisation of the Dialect of Prievidza	56

NEWS AND REVIEWS

The Fiftiath Anniversary of Prof. Dr. Eugen Pauliny by Š. Ondruš	173
Bibliography of the Work of Eugen Pauliny (1935—1961) by L. Dvonč	175
The Fiftiath Anniversary of PhDr. Štefan Peciar, Director of the Institute of Slovak Language by V. Blanár	181
Vincent Blanár, On the Historical Lexicology of the Slovak by E. Pauliny	183
František Kopečný, The Verbal Aspect in Czech by G. Horák	185